

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

اللّٰهُمَّ صَلِّ عَلٰی مُحَمَّدٍ وَّآلِ مُحَمَّدٍ وَّعَجِّلْ فَرَجَهُمْ

استان شناسی آذربایجان شرقی

پایه دهم

دوره دوم متوسطه

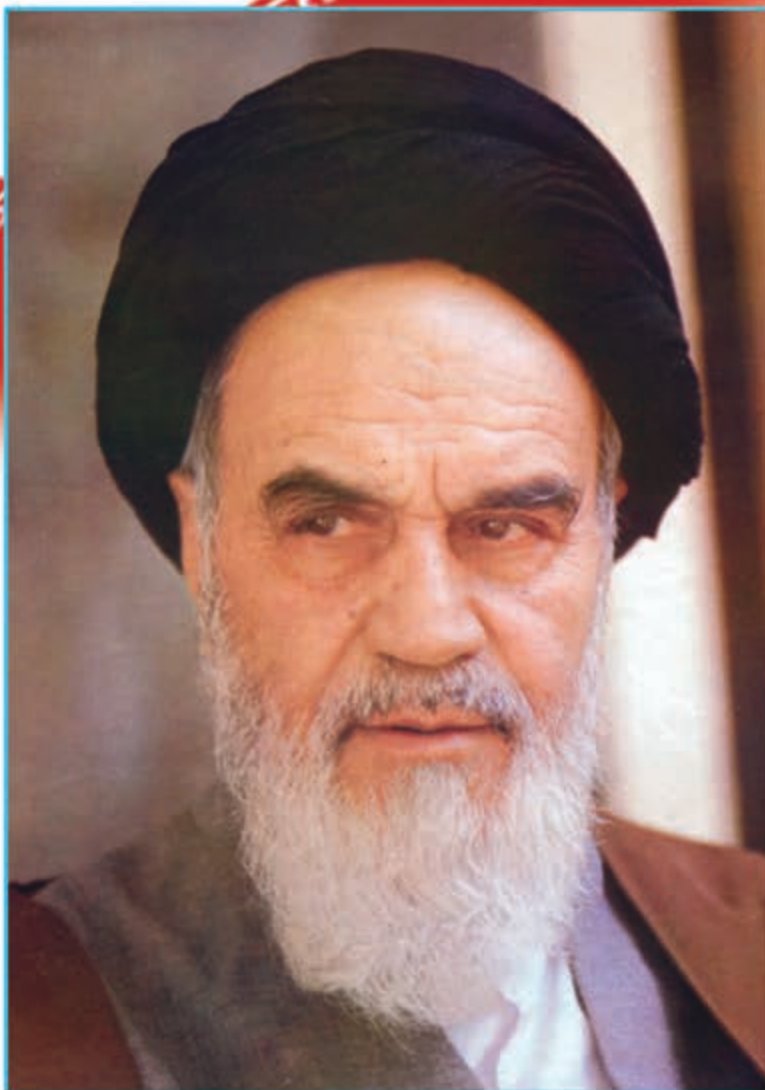

وزارت آموزش و پرورش
سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

نام کتاب :	استان‌شناسی آذربایجان شرقی - پایه دهم دوره دوم متوسطه - ۱۱۰۳۰۱
پدیدآورنده :	سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی
مدیریت برنامه‌ریزی درسی و تألیف :	دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری
شناسه افزوده برنامه‌ریزی و تألیف :	مهدی اسماعیلی، محمدجواد محمدی، ولی‌علی محمدی، داریوش رضوی هریس، پرویز باغبان خضری، نصرت‌الله نجفی و سعیده رحمان‌پور (اعضای گروه تألیف) زیر نظر کارشناسان گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری - سیداکبر میرجعفری، حسن ستایش (ویراستاران)
مدیریت آماده‌سازی هنری :	اداره کل نظارت بر نشر و توزیع مواد آموزشی
شناسه افزوده آماده‌سازی :	احمدرضا امینی (مدیر امور فنی و چاپ) - طاهره حسن‌زاده (مدیر هنری، طراح گرافیک و طراح جلد) - شهرزاد قنبری (صفحه‌آرا) - کبری اجابتی، فاطمه محسنی، علیرضا ملکان، عبدالله محمدی، فاطمه پزشکی، حمید ثابت کلاچاهی و مریم دهقان‌زاده (امور آماده‌سازی)
نشانی سازمان :	تهران: خیابان ایرانشهر شمالی - ساختمان شماره ۴ آموزش و پرورش (شهید موسوی) تلفن: ۸۸۸۳۱۱۶۱-۹، دورنگار: ۸۸۳۰۹۲۶۶، کد پستی: ۱۵۸۴۷۴۷۳۵۹ وبگاه: www.irtextbook.ir و www.chap.sch.ir
ناشر :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران: تهران - کیلومتر ۱۷ جاده مخصوص کرج - خیابان ۶۱ (داروپخش) تلفن: ۴۴۹۸۵۱۶۱-۵، دورنگار: ۴۴۹۸۵۱۶۰، صندوق پستی: ۳۷۵۱۵-۱۳۹
چاپخانه :	شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران «سهامی خاص»
سال انتشار و نوبت چاپ :	چاپ دوازدهم ۱۴۰۱

کلیه حقوق مادی و معنوی این کتاب متعلق به سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی وزارت آموزش و پرورش است و هرگونه استفاده از کتاب و اجزای آن به صورت چاپی و الکترونیکی و ارائه در پایگاه‌های مجازی، نمایش، اقتباس، تلخیص، تبدیل، ترجمه، عکس برداری، نقاشی، تهیه فیلم و تکثیر به هر شکل و نوع بدون کسب مجوز از این سازمان ممنوع است و متخلفان تحت پیگرد قانونی قرار می‌گیرند.

نهضت برای اسلام نمی تواند محصور باشد در یک کشور و نمی تواند محصور باشد در حتی کشورهای اسلامی. نهضت برای اسلام همان دنباله نهضت انبیاست. نهضت انبیا برای یک محل نبوده است، پیغمبر اکرم اهل عربستان است لکن دعوتش مال عربستان نبوده، محصور نبوده به عربستان، دعوتش مال همه عالم است.

امام خمینی (قُدَسَ سِرُّهُ)

دریای خزر

سرزدازاق، مهرخاوران

فروغ دیده حق باوران

بهن، فیرایمان ماست

پیامت ای امام

استقلال، آزادی نفیث جان ماست

شیدان، پچیده درگوش زمان فیر یادان

پاینده مانی و جاودان

جمهوری اسلامی ایران

خلیج فارس

دریای عمان

تنب بزرگ
تنب کوچک
ابوموسی

فهرست

۱	فصل اول : جغرافیای طبیعی استان آذربایجان شرقی
۲	درس اول : موقعیت جغرافیایی استان و وسعت آن
۴	درس دوم : ناهمواری های استان و نحوه شکل گیری آن
۱۴	درس سوم : آب و هوای استان
۲۱	درس چهارم : منابع طبیعی استان
۳۷	درس پنجم : مسائل زیست محیطی استان
۴۳	فصل دوم : جغرافیای انسانی استان آذربایجان شرقی
۴۴	درس ششم : تقسیمات سیاسی استان
۴۷	درس هفتم : شیوه های زندگی در استان
۵۶	درس هشتم : جمعیت و حرکات آن در استان
۵۹	فصل سوم : ویژگی های فرهنگی استان آذربایجان شرقی
۶۰	درس نهم : سیمای فرهنگی استان
۷۵	فصل چهارم : پیشینه و مفاخر استان آذربایجان شرقی
۷۶	درس دهم : از گذشته استان خود چه می دانید؟
۹۰	درس یازدهم : آذربایجان شرقی در دوره انقلاب اسلامی ایران
۹۹	فصل پنجم : قابلیت ها و توانمندی های استان آذربایجان شرقی
۱۰۰	درس دوازدهم : توانمندی های گردشگری در استان
۱۱۵	درس سیزدهم : توانمندی های اقتصادی استان
۱۲۵	فصل ششم : شکوفایی استان آذربایجان شرقی پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی
۱۲۶	درس چهاردهم : دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان
۱۳۱	درس پانزدهم : چشم انداز استان آذربایجان شرقی در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی
۱۳۶	منابع

سخنی با دانش‌آموزان عزیز

شاید از خود سؤال کنید که برنامه‌آستان‌شناسی چه نوع برنامه‌ای است؟ هدف برنامه‌ریزان درسی از تألیف کتاب آستان‌شناسی چیست و مطالعه این کتاب چه اهمیتی دارد؟ پاسخ ما به شما دانش‌آموز عزیز این است که کتاب آستان‌شناسی شما را با آستان محل زندگی، مسائل جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، مردم‌شناسی، اقتصادی و فرهنگی آن آشنا می‌کند. از طرف دیگر یکی از انتظارات تربیتی دنیای امروز، تربیت شهروندانی آگاه و مسئول است. یک شهروند مطلوب، نیازمند پیدا کردن درکی همه‌جانبه از واحدهای سیاسی کشور و سرزمین ملی خویش در زمینه‌های مختلف است. این برنامه به شما کمک می‌کند تا از آستان محل زندگی خود نگاهی جامع و همه‌جانبه پیدا کنید. کسب بصیرت نسبت به محیط زندگی و آگاهی از خصوصیات آنچه در گذشته و حال و مسائل محیطی، اجتماعی و اقتصادی، فرهنگی و پیشینه تاریخی آستان به شما کمک خواهد کرد تا با بحث و گفت‌وگو بینشی عمیق از این مسائل پیدا کرده و راه‌حل‌های این مشکلات را پیدا کنید.

بدون شک شما مدیران آینده جامعه خواهید بود. زندگی مدرسه‌ای، باید شما را به عنوان یک انسان مسئول به دانش لازم برای حل مسائل جامعه مجهز کند. مکانی که شما در آن زندگی می‌کنید توانمندی‌های مختلفی دارد؛ برای مثال، می‌توان به توانمندی‌های جغرافیایی، فرهنگی، اقتصادی و انسانی اشاره کرد. خود شما بخشی از این سرمایه و توانمندی‌ها هستید. بهره‌برداری از توانمندی‌های بالقوه یک کشور در گرو شناخت همه‌جانبه محل زندگی شما و نیز کشور است. برنامه آستان‌شناسی به شما می‌آموزد که فرصت‌های موجود در آستان شما کدام است و یا اینکه تهدیدها و ناتوانی‌ها را چگونه می‌توانید به فرصت تبدیل کنید؟

فراموش نکنید که همه امکانات موجود در محیط، فرصت است، آب و هوا، بیابان، کوه، رودخانه، جنگل، نیروی انسانی، میراث فرهنگی، صنایع دستی و خیلی چیزهای دیگر، مهم این است که بیاموزید چگونه از این فرصت‌ها در جهت سعادت خود و جامعه استفاده کنید. آگاهی از مسائل آستان موجب خواهد شد تا از علل پیشرفت و یا عقب‌ماندگی آستان خود آگاه شوید و برای حل آن، راه‌حل‌های خلاق پیدا کنید.

ممکن است این سؤال در ذهن شما مطرح شود که آیا بهتر نیست آموزش درباره محیط زندگی یا موضوعات اجتماعی از محیط نزدیک آغاز شود و سپس به محیط دورتر مانند آستان و یا کشور بینجامد. ما در این برنامه از طریق طرح پرسش‌ها و فعالیت‌های مختلف این فرصت را برایتان فراهم کرده‌ایم.

بدون شک مطالعه شهر و آستان در زمینه‌های جغرافیایی، تاریخی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، آداب و رسوم محلی نه تنها می‌تواند موجب دلبستگی به زادگاه و سرزمین ملی شود، بلکه این فرصت را فراهم می‌کند تا با گنجینه‌های مختلف طبیعی، انسانی، فرهنگی و فناوریانه کشور خود آشنا شوید. در این برنامه درمی‌یابید که افراد زیادی چه در گذشته یا حال در آستان شما برای اعتلای کشور تلاش کرده‌اند.

انقلاب اسلامی ایران در سال ۱۳۵۷ شرایطی را فراهم کرد که دولت و مردم با احساس مسئولیت بیشتری برای پیشرفت همه‌جانبه ایران عزیز تلاش کنند. در ادامه این تلاش‌ها جهت رسیدن به قلّه رفیع سربلندی و شکوفایی ایران اسلامی که به همت و کوشش شما دانش‌آموزان عزیز بستگی دارد امید است با عنایت حق تعالی و اعتماد به نفس از هیچ کوشش و خدمتی دریغ نکنید. در این راه قطعاً راهنمایی‌های مفید دبیران محترم جغرافیا بسیار سودمند خواهد بود.

به امید موفقیت شما

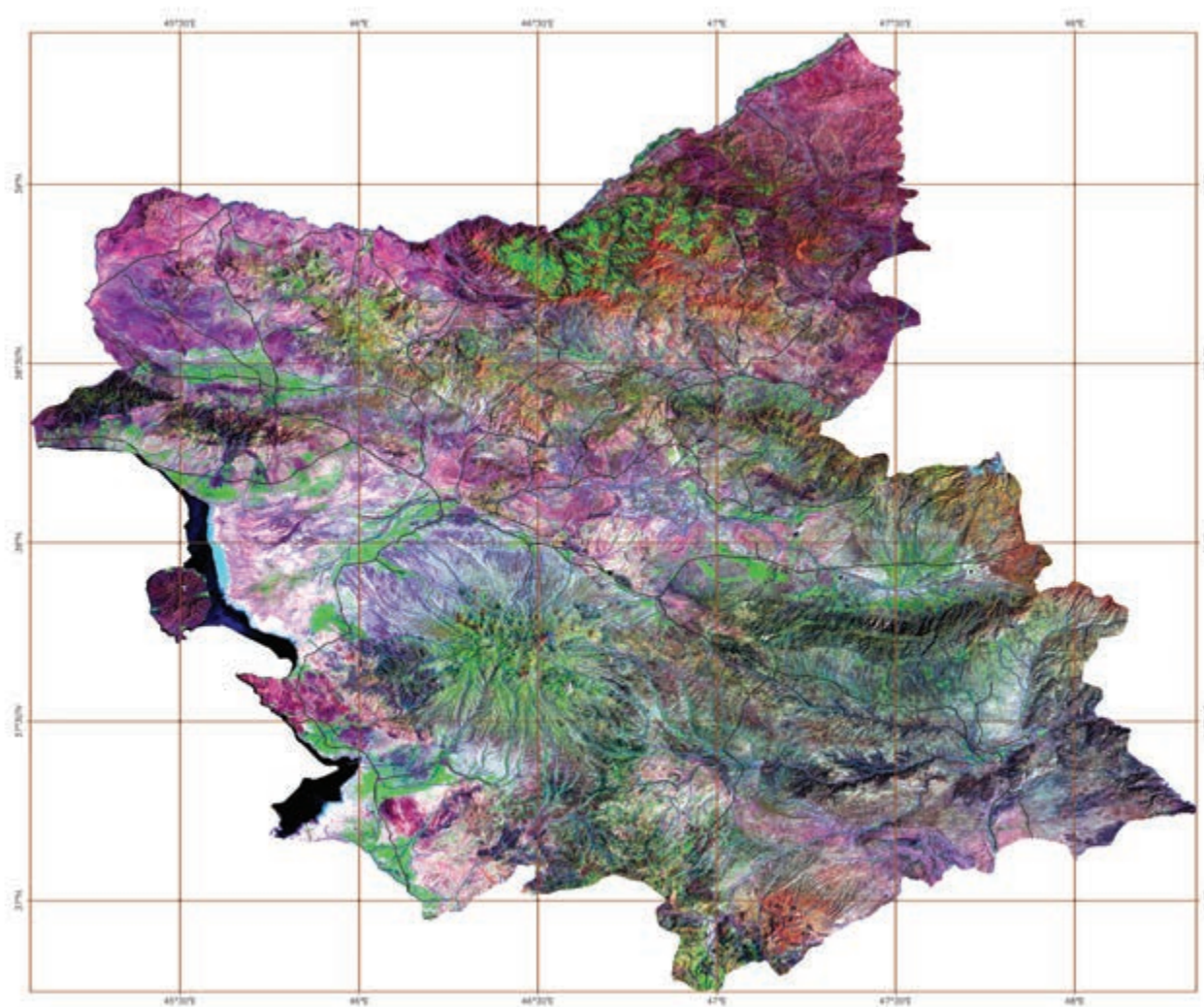
گروه جغرافیای دفتر تألیف کتاب‌های درسی عمومی و متوسطه نظری

استان آذربایجان شرقی از دیدگاه مقام معظم رهبری (مدظله العالی)

در طول تاریخ نزدیک به خودمان، در حوادث بزرگ، از دوران مشروطه و قبل از مشروطه تا امروز، انسان دو ویژگی را در تبریز و در آذربایجان می‌بیند: یکی این که مردم تبریز در حوادث گوناگون همیشه آغازکننده بودند، شروع‌کننده بودند و ابتکار عمل را در دست گرفته‌اند، قضیه بیست و نهم بهمن از این قبیل است. اگر مردم بیدار تبریز در چهلم حوادث قم، آن حادثه بزرگ را به وجود نمی‌آوردند، این سلسله اربعین‌ها در کشور راه نمی‌افتاد و این حرکت خودجوش عظیم مردمی در سراسر کشور معلوم نبود چگونه به وجود خواهد آمد و چگونه ادامه پیدا خواهد کرد. بنابراین ابتکار عمل را تبریزی‌ها کردند. در قضایای قبل هم همین جور بوده است، در قضیه مشروطه هم همین جور بود؛ تبریزی‌ها شروع‌کننده‌اند، مبتکرند، بسیاری از این شعارهایی هم که امروز در زبان مردم عزیز ما در سراسر کشور جریان دارد، غالباً از تبریز شروع شده است.

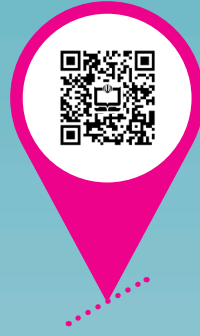
خصوصیت دوم، وفاداری است. بعضی‌ها وارد یک راهی می‌شوند، اما ادامه نمی‌دهند و وفادار نمی‌مانند؛ حوادث گوناگون آن‌ها را متزلزل می‌کند، مردم می‌کند؛ گاهی از راه برمی‌گردند، گاهی بدتر از برگشتن، اصل حرکت و راه را انکار می‌کنند؛ از این قبیل داشتیم. مردم تبریز و آذربایجان وفادارند، ایستاده‌اند. خدای متعال در قرآن می‌فرماید: «و من اوفی بما عاهد علیه الله فسیؤتیه اجرا عظیمًا». آن کسی که وفادار می‌ماند، پای حرف حق و سخن حق می‌ایستد، گذشت زمان و حوادث دشوار، او را متزلزل نمی‌کند، خدای متعال به او پاداش بزرگی خواهد داد. یک عده‌ای این جور نیستند، عهدشکنی می‌کنند؛ «فمن نکث فآثمًا ینکث علی نفسه». عهدشکن به ضرر خود عمل می‌کند و در واقع به خاطر عهدشکنی، خود را خسارت زده می‌کند؛ راه خدا خسارتی نمی‌بیند. شما مردم تبریز و مردم آذربایجان وفاداری کردید و ایستادید.

تصویر ماهواره‌ای استان آذربایجان شرقی

تصویر ماهواره‌ای Landsat استان آذربایجان شرقی را در بالا می‌بینید که در سال‌های ۱۳۸۱ تا ۱۳۸۲ هجری شمسی گرفته شده است. در این تصویر گویار و دخانه‌ها با خطوط آبی رنگ، شبکه مختصات جغرافیایی با خطوط قهوه‌ای رنگ، زمین‌های زراعی دارای محصول به رنگ سبز روشن، باغهای میوه و اراضی جنگلی به رنگ سبز تیره و اراضی بایر و لم‌یزرع به رنگ سفید دیده می‌شوند.

(عکس از سازمان فضایی ایران)

فصل اوّل

جغرافیای طبیعی استان آذربایجان شرقی

درس اول: موقعیت جغرافیایی استان و وسعت آن

به شکل ۱-۱ نگاه کنید. استان ما در کدام قسمت ایران واقع شده است؟

استان آذربایجان شرقی به دلیل موقعیت ویژه جغرافیایی از گذشته دور پل ارتباطی ایران با کشورهای منطقه قفقاز و اروپا بوده است^۱. این استان با وسعت ۴۵۴۹۰/۸۸ کیلومتر مربع در شمال غرب ایران واقع شده است که ۲/۷ درصد از مساحت کشور را در بر می‌گیرد و از این نظر، یازدهمین استان کشور است. آذربایجان شرقی از نظر موقعیت جغرافیایی بین نصف‌النهارهای ۴۵ درجه و ۳۰ دقیقه تا ۴۷ درجه و ۴۳ دقیقه طول شرقی و مدارهای ۳۶ درجه و ۴۷ دقیقه تا ۳۸ درجه و ۴۲ دقیقه عرض شمالی قرار گرفته است.

۱- طول مرزهای استان آذربایجان شرقی ۲۴۷/۲ کیلومتر است که تماماً به وسیله رود ارس مشخص شده است. از این مقدار ۲۰۲/۲ کیلومتر آن با جمهوری آذربایجان و ۴۵

کیلومتر آن با ارمنستان است.

فعالیت

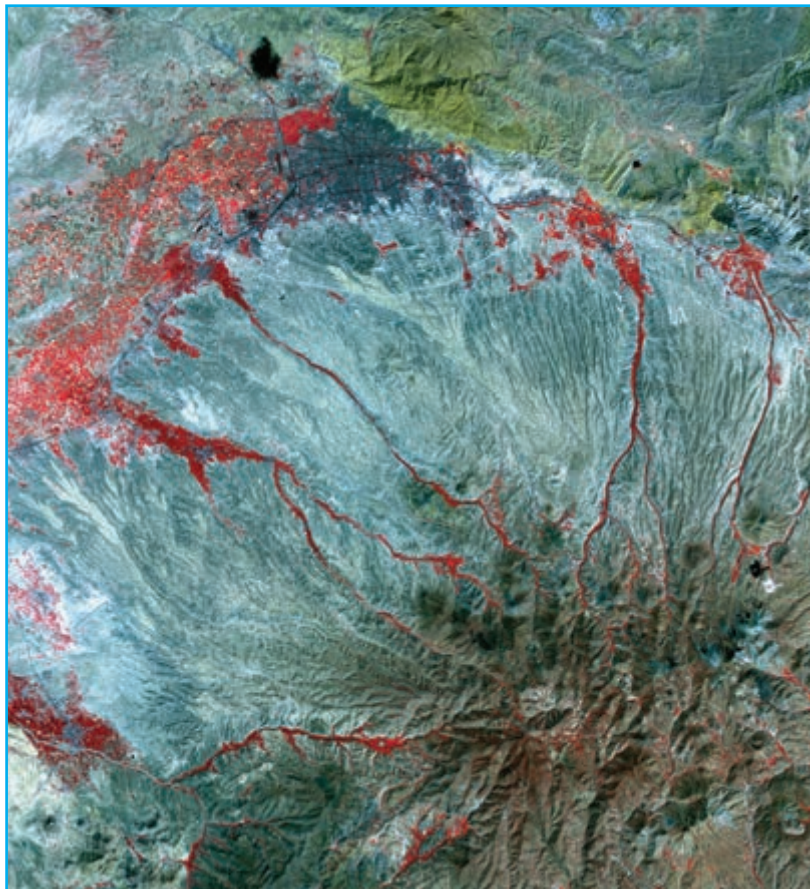
آیا می‌دانید چرا استان آذربایجان شرقی در کشور ما ایران از اهمیت بالاتری برخوردار است؟ (علاوه بر موارد زیر شما نیز چند مورد به آن اضافه کنید.)

- مرکز مهم بازرگانی و صنعتی کشور
- خاستگاه مبارزه طلبی در مقابل استبداد در طول تاریخ
- جایگاه ویژه ارتباطی با کشورهای منطقه قفقاز و اروپا

.....

.....

.....

شکل ۲-۱- تصویر ماهواره ای از ناحیه مرکزی استان آذربایجان شرقی (دامنه‌های شمالی و شمال غربی سهند)

درس دوم: ناهمواری‌های استان و نحوه شکل‌گیری آن

«اوست پروردگاری که زمین را گسترانید و در آن، کوه‌ها و رودهایی را قرار

داد و اینها آیاتی است برای آنانی که می‌اندیشند.»

قرآن کریم

شکل ۳-۱- چشم‌اندازی از کوه سهند

تحوّلات زمین‌شناسی فلات آذربایجان

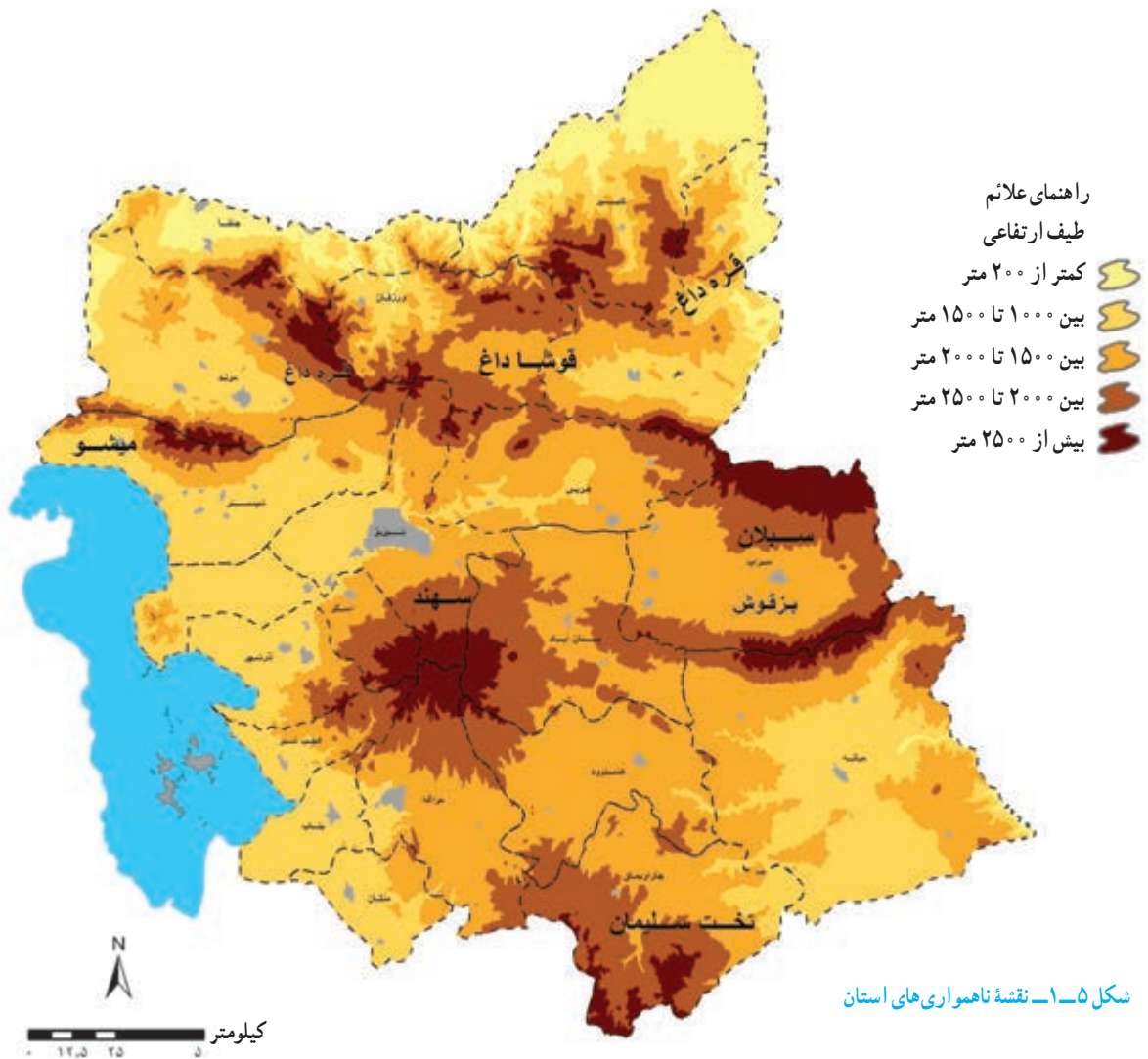
فلات آذربایجان در شمال غربی فلات ایران واقع شده است. این ناحیه در محل برخورد دو رشته کوه البرز و زاگرس با امتداد شرقی - غربی و شمال غربی - جنوب شرقی قرار دارد. حرکات کوهزایی و فعالیت آتشفشانی اواخر دورهٔ ترشیاری و اوایل کواترنر سبب چین‌خوردگی رسوب‌های انباشته شده در حوضه‌های رسوبی قدیمی شده است و ناهمواری‌های آذربایجان شکل گرفته است. فلات آذربایجان در طول دوران مختلف زمین‌شناسی در معرض تغییرات فراوانی بوده است. این فلات گاهی در اثر خشکی زایی از زیر آب بالا آمده و گاهی به زیر آب رفته است. به همین دلیل ناهمواری‌های این فلات جزء ناهمواری‌های جوان محسوب می‌شوند. پس از تشکیل چین‌خوردگی‌های جوان، رویداد فرسایش، موجب انباشته شدن رسوبات جدید و تشکیل رسوبات کواترنر شده است.

جغرافیای طبیعی استان

گسل تبریز با امتداد شمال غربی - جنوب شرقی مهم ترین و فعال ترین گسل استان است که فعالیت آن در زمان های مختلف همواره با تلفات جانی و خسارات مالی فراوانی همراه بوده است.

شکل ۱-۴- نمایی از چین خوردگی ها و شکستگی ها در ناهمواری ها

اشکال ناهمواری های استان
۴۰ درصد از سطح استان
آذربایجان شرقی را کوهستان و
۲۸/۲ درصد را تپه ماهورها و
۳۱/۸ درصد را زمین های هموار
(دشت های میان کوهی و جلگه ها)
فرا گرفته است.

شکل ۱-۶- نمایی از تپه ماهورهای استان (چار اویماق)

شکل ۱-۷- تصویر ماهواره ای ارتفاعات سهند

جغرافیای طبیعی استان

الف) سرزمین‌های مرتفع (کوهستانی)

۱- توده آتشفشانی سهند: این کوه با ارتفاع ۳۷۰۷ متر به عنوان بلندترین نقطه استان در ۴۰ کیلومتری جنوب شهر تبریز قرار دارد و از غرب و شمال غرب به حاله دریاچه ارومیه محدود شده است. فعالیت‌های آتشفشانی توده سهند را ساخته‌اند. کوه سهند مخروطی بسیار بهن و گسترده دارد و در رأس آن چند دهانه آتشفشانی قدیمی وجود دارد که در اثر فرسایش به شدت تخریب شده‌اند.

سهند در چندین مرحله از اواسط دوره میوسن تا ۱۴۰ هزار سال پیش فعالیت آتشفشانی داشته است. خاکسترها و توف‌های آتشفشانی با قطعات پونس در فاصله‌های دور (مراغه - میانه - تبریز - بستان آباد) نشان دهنده انفجارهای شدید آتشفشانی سهند است که در مدفون کردن پستانداران اطراف مراغه (بهشت فسیلی ایران)، بی‌تأثیر نبوده است. سهند یکی از کانون‌های آب‌گیر دائمی است که آب‌های سطحی حاصل از بارش باران و ذوب برف‌ها در دامنه‌های آن جاری می‌شود و رودهای پرآبی را همچون صوفی‌چای، قرانقوچای، قلعه‌چای، اوجان و... به وجود می‌آورد.

فعالیت

- ۱- آب و خاک تأمین شده از سوی سهند چه تأثیری در زندگی ساکنان اطراف آن دارد؟
- ۲- دو مورد از رودخانه‌هایی را که از سهند سرچشمه می‌گیرند نام ببرید.

۲- قره داغ: شمالی‌ترین و بزرگ‌ترین واحد کوهستانی آذربایجان شرقی است که به وسیله دره رود ارس از کوه‌های قفقاز جدا می‌شود. تنگه معروف دره دیز در امتداد این کوه‌ها واقع شده است. بلندترین قله کوه‌های قره داغ، قله کیامکی است که با ارتفاع ۳۴۱۴ متر در شهرستان جلفا قرار گرفته است. دامنه‌های شمالی قره داغ به دلیل بهره‌مندی از رطوبت دریای خزر و رود ارس، سرسبز و پوشیده از جنگل و چمنزار است ولی دامنه‌های جنوبی آن پوشش گیاهی استپ کوهستانی دارد.

شکل ۸-۱- دامنه شمالی قره داغ

شکل ۹-۱- قلّه کیامکی (قره داغ)

رودهایی که در دامنه شمالی قره داغ جریان دارند مانند کلبرچای، به دلیل برخورداری از بارش زیاد و شیب تند، قدرت فرسایشی زیادی دارند. این رودها دره خود را به سرعت وسعت داده و در حال تخریب این کوهستان اند. به علاوه فرسایش موجب پیدایش دشت‌های پای کوهی وسیع در دامنه شمالی آن شده است.

شکل ۱۰-۱- چشم اندازی از دشت میانکوهی دامنه‌های شمالی قره داغ (شهرستان‌های جلفا و ورزقان)

جغرافیای طبیعی استان

۳- میشوداغ و موروداغ: میشوداغ در جنوب شهرستان مرند و در شمال شهرستان شبستر واقع شده است. بلندترین قله آن، قله علی علمدار با ارتفاع ۳۱۵۵ متر است و گردنه معروف یام نیز در امتداد این کوهها قرار دارد. موروداغ از سمت شرق میشوداغ شروع شده و با تپه‌های کم ارتفاع به رشته کوه‌های شمالی تبریز یعنی عون بن علی تا گردنه شیبل، متصل می‌شوند.

شکل ۱۱-۱- قله برفی علی علمدار و کوه گچی فالاسی در دامنه‌های شمالی میشوداغ

۴- قوشاداغ: جهت جغرافیایی این رشته کوه شمال غربی و جنوب شرقی است و از سمت غرب به شاخه‌ای از کوه‌های قره‌داغ و از شرق، به توده عظیم و آتشفشانی سبلان می‌پیوندد. بلندترین قله آن ۳۱۵۰ متر ارتفاع دارد و گردنه سرسبز گویجه بل در این کوهها قرار گرفته است.

۵- سبلان: بخشی از توده آتشفشانی سبلان در مشرق استان و در انتهای شرقی رشته کوه قوشاداغ قرار گرفته است. این آتشفشان خاموش با مناظر بدیع، از زیباترین قله جهان محسوب می‌شود. بلندترین قله سبلان با نام «سلطان ساوالان» با ارتفاع ۴۸۱۱ متر در محدوده استان اردبیل قرار دارد.

۶- بزقوش: این رشته کوه از انتهای دامنه‌های شرقی سهند شروع شده و در جهت شرقی - غربی به وسیله فرورفتگی آجی چای از سبلان جدا شده است و دشت سراب در شمال و دشت میانه در جنوب آن قرار دارد. بزقوش با ارتفاع ۳۳۰۲ متر بلندترین نقطه این منطقه است.

شکل ۱۲-۱- ارتفاعات بزقوش

۷- تخت سلیمان (اربط): این رشته کوه جنوبی‌ترین کوه آذربایجان شرقی است که برخلاف دیگر رشته کوه‌های استان، جهت شمالی - جنوبی دارد و قله برف گیر آن با چشمه‌های فراوان در دامنه‌های خود، آبخیز رودهایی از جمله آی دوغموش است. بلندترین نقطه آن در محدوده استان ما، قبله داغ است که ۳۲۰۶ متر ارتفاع دارد. این کوه‌ها در جنوب شهرستان چاراویماق واقع شده است.

ب) سرزمین‌های پست (دشت‌ها و جلگه‌ها)

سرزمین‌های پست آذربایجان شرقی شامل دشت‌های بین کوهی و جلگه‌های ساحلی دریاچه ارومیه است.

۱- دشت‌ها: دشت‌های استان در میان کوه‌های مرتفع جای گرفته و مواد فرسایش یافته از سطح این کوهستان‌ها در این دشت‌ها باقی مانده است. خاک این دشت‌ها عمدتاً حاصل خیز است (شکل‌های ۱-۱۳ و ۱-۱۴) و مراکز مسکونی استان در داخل آنها شکل گرفته است. از جمله این دشت‌ها می‌توان جلفا، سراب، میانه، مرند، اهر، یکانات و بستان آباد را نام برد.

۲- جلگه‌های ساحلی دریاچه ارومیه: قسمت‌های عمده استان آذربایجان شرقی در محدوده حوضه آبریز دریاچه ارومیه قرار گرفته است و رودهایی که از کوهستان‌های اطراف سرچشمه می‌گیرند، در مصب خود جلگه‌هایی ایجاد می‌کنند که از آبرفت رودها انباشته‌اند. این جلگه‌ها هر چه از پای کوه به طرف دریاچه ارومیه می‌روند، شورتر می‌شوند، مانند: جلگه تبریز و مراغه.

شکل ۱-۱۳- دشت میان کوهی در
شهرستان کلیبر

شکل ۱-۱۴- دشت حاصل خیز مرند
پوشیده از کلزا

فعالیت

- ۱- محل زندگی شما در کدام بخش از ناهمواری‌های استان قرار دارد؟
- ۲- به نظر شما، کوهستان‌ها چه تأثیری بر سکونتگاه‌های شهری و روستایی استان ما دارند؟
- ۳- دو جلگه دیگر استان را نام ببرید.
- ۴- برخی از رودهای ایجاد کننده جلگه‌های استان کدام‌اند؟

مخاطرات طبیعی مرتبط با ناهمواری‌ها

حرکات توده‌ای : ناپایداری‌های دامنه‌ای و حرکات توده‌ای مثل لغزش و ریزش از جمله مخاطرات طبیعی‌اند که همه ساله در نواحی کوهستانی استان خسارات زیادی به بار می‌آورند. سکونتگاه‌های شهری و روستایی پایکوهی و جاده‌ها در برابر این مخاطرات آسیب پذیرترند.

شکل ۱۵-۱- لغزش زمین در نصیرآباد و رزقان

زلزله: در آذربایجان شرقی گسل‌های متعددی وجود دارد. این گسل‌ها موجب شده‌اند که این منطقه به صورت یکی از مناطق زلزله خیز کشور درآید. یکی از معروف‌ترین گسل‌ها، گسل تبریز است. محدوده جغرافیایی این گسل از غرب میشو تا بستان آباد به طول تقریبی ۱۰۰ کیلومتر امتداد دارد. چاله‌های قوری گل، سعیدآباد و چاله تبریز و مرند نتیجه فعالیت این گسل است. در طول تاریخ در گستره این گسل، زلزله‌های فراوانی رخ داده که بزرگی آنها، ۷ ریشتر و گاهی بیشتر بوده است. به نظر می‌رسد که حرکات و جابه‌جایی این گسل در فوران‌های آتشفشانی سهند دخالت داشته است، به طوری که آثار آن در ایجاد چشمه‌های آب گرم بستان آباد و شکستگی‌های اطراف گسل مشاهده می‌شود. پهنه بندی خطر زمین لرزه و شناسایی مناطق زلزله خیز از جمله اقداماتی است که برای پیشگیری از خسارات زلزله می‌توان انجام داد.

شکل ۱۶-۱- گسل تبریز

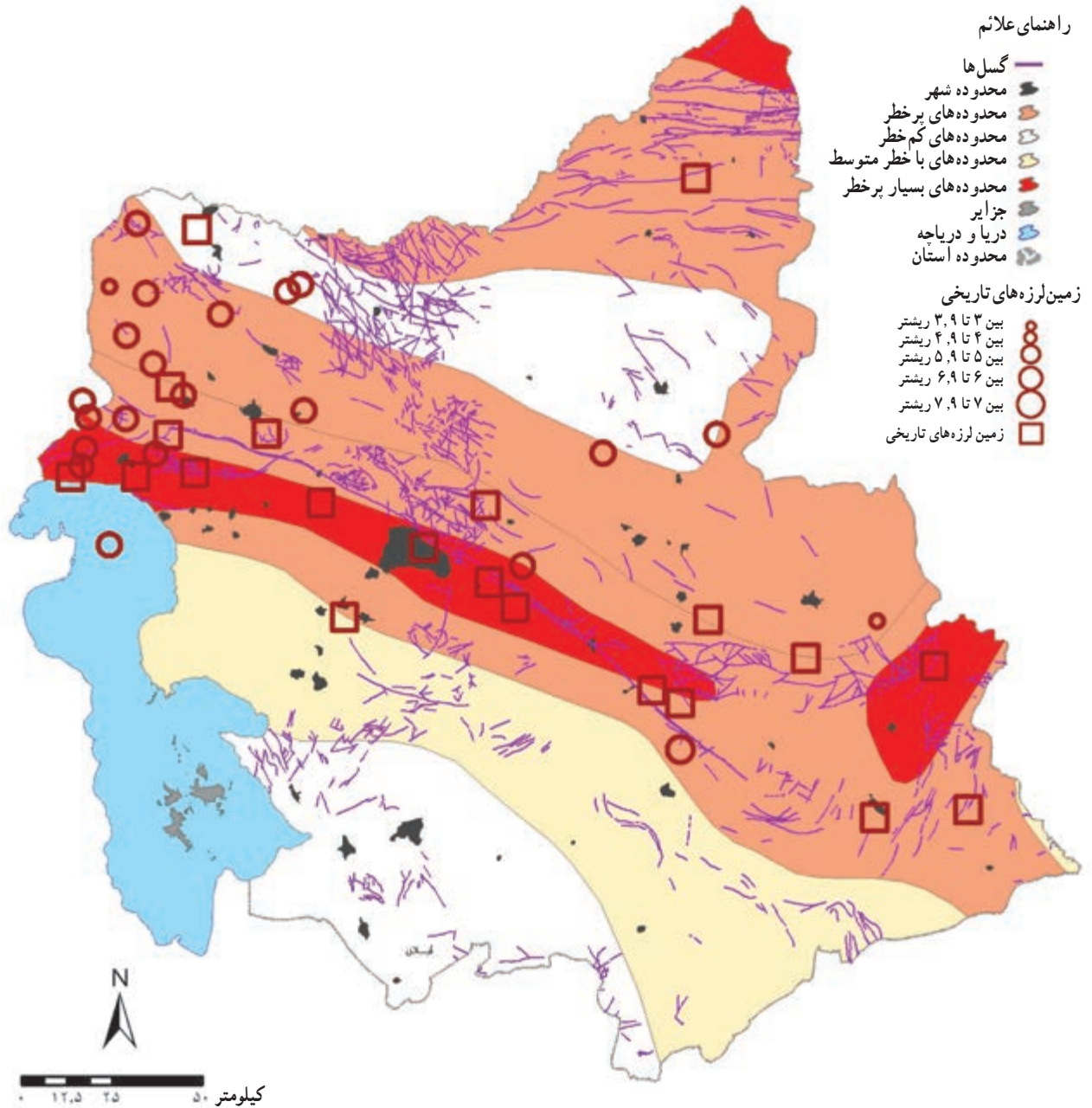

عصر ۲۱ مرداد سال ۱۳۹۱ دو زمین لرزه به بزرگی ۶/۲ و ۶ ریشتر به مرکزیت اهر و ورزقان رخ داد، که پس لرزه‌های آن تا ۱۰۰ روز بعد به ۳۵۰۰ مورد رسید. این زمین لرزه، منطقه‌ای به بزرگی ۵ هزار کیلومتر مربع در محدوده شهرستان‌های اهر، هریس، ورزقان و تبریز را با ۳۰۰ هزار نفر تحت تأثیر قرار داد که تعداد ۲۵۸ کشته و ۲۶۰۰ مصدوم برجای گذاشت.

شکل ۱۷-۱- خرابی‌های زمین لرزه اخیر استان

جغرافیای طبیعی استان

به شکل ۱۸-۱ که نقشه پهنه بندی خطر زمین لرزه استان را نشان می‌دهد نگاه کنید. در دو پهنه بسیار پر خطر باید از گسترش بی‌رویه شهرها جلوگیری کرد و ساخت و سازها با کنترل و نظارت بیشتری انجام شود. شما در این زمینه چه پیشنهادی دارید؟

شکل ۱۸-۱ نقشه پهنه بندی خطر زلزله استان

درس سوم: آب و هوای استان

به مناظر زیر نگاه کنید چه برداشتی از تصاویر زیر دارید؟

شکل ۱-۱۹

برنامه‌ریزی صحیح برای بسیاری از فعالیت‌های انسانی مانند: شهرسازی، ساختمان‌سازی، راه‌سازی، کشاورزی، گردشگری، همچنین بخش مهمی از خدمات و صنایع، کاهش مصرف انرژی و ... بستگی به شناخت دقیق ویژگی‌های طبیعی، به خصوص شرایط آب و هوایی هر استان است.

استان ما به دلیل کوهستانی بودن و قرار گرفتن در عرض‌های جغرافیایی متوسط، دارای آب و هوای نیمه خشک سرد است ولی به دلیل اختلاف ارتفاع، جهت‌گیری کوه‌ها و تأثیر عوامل فرا منطقه‌ای مانند: توده‌های هوا و مجاورت با منابع رطوبتی و به دنبال آن تغییرات بارشی و دما، در نواحی مختلف استان، تنوع آب و هوایی دیده می‌شود.

جغرافیای طبیعی استان

عوامل اصلی مؤثر در آب و هوای استان را می‌توان به دو بخش تقسیم کرد :
الف) عوامل بیرونی : این عوامل شامل توده‌ها و جریانات هوایی اند که منشأ آن‌ها خارج از استان بوده ولی با حرکت به سوی این منطقه، تغییرات اساسی در وضعیت آب و هوایی منطقه به وجود می‌آورند و در نهایت باعث شکل‌گیری و تنوع خاصی در اقلیم استان می‌شوند.

ب) عوامل محلی : مهم‌ترین عوامل محلی مؤثر در آب و هوای استان عبارت‌اند از :

۱- **ارتفاع از سطح دریا :** وجود ارتفاعات بلند، جهت‌گیری جغرافیایی آن‌ها، اختلاف ارتفاع از سطح دریا، بیش از سایر عوامل اقلیمی در آب و هوای استان مؤثرند. ارتفاع کلی استان از ۱۶۰ متر در گرمادوز تا ۳۷۰۷ متر در قله سهند متغیر است. چنین اختلاف ارتفاعی باعث تفاوت دمایی حدود ۱۶ درجه، تفاوت بارشی حدود ۳۰۰ میلی‌متر در مناطق مختلف استان می‌شود.

۲- وضعیت ناهمواری ها : نحوه استقرار پستی و بلندی ها و جهت گیری رشته کوه ها و پیچیدگی آنها از عوامل شکل گیری اقلیمی مناطق مختلف استان به شمار می رود.

۳- عرض جغرافیایی : به طور کلی مایل بودن زاویه تابش خورشید، موجب کاهش گرمای دریافتی در استان می شود. ولی عامل ارتفاع و تنوع ناهمواری ها، این قاعده را در استان نقض کرده است؛ به طوری که قسمت های شمالی استان، گرمتر از قسمت های میانی و جنوبی آن می باشد.

۴- دوری و نزدیکی به پهنه های آبی : منابع رطوبتی استان شامل کانون های آبگیر، آب های جاری و آب های زیرزمینی است که هر یک به نوبه خود بر اقلیم استان تأثیر می گذارند. وجود دریای خزر در شرق و دریاچه ارومیه در غرب استان و قوری گل در مرکز استان و همچنین دریاچه های پشت سدها، نسبت به آب های جاری و آب های زیرزمینی بر وضع رطوبتی استان تأثیر زیادی می گذارند.

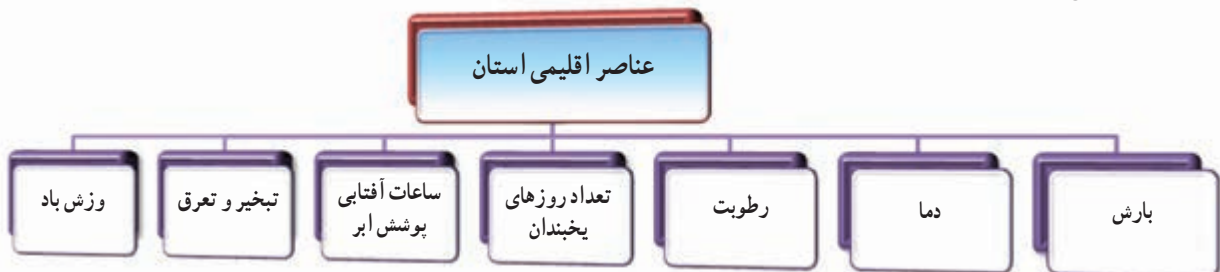
۵- پوشش گیاهی و کشاورزی : استقرار جنگل های ارسباران در شمال استان، آب و هوای محلی خاصی را در آن مناطق ایجاد کرده است. مراتع سرسبز نیز در اکثر مناطق استان در دامنه های ارتفاعات استقرار دارند که خود در تلطیف و تعدیل هوا نقش مهمی دارند. وجود باغات در برخی نواحی استان، تأثیر زیادی در آب و هوای محلی گذاشته است.

فعالیت

– به نظر شما کدام یک از عوامل محلی در آب و هوای محل زندگی شما تأثیر بیشتری دارد ؟

عناصر اقلیمی استان

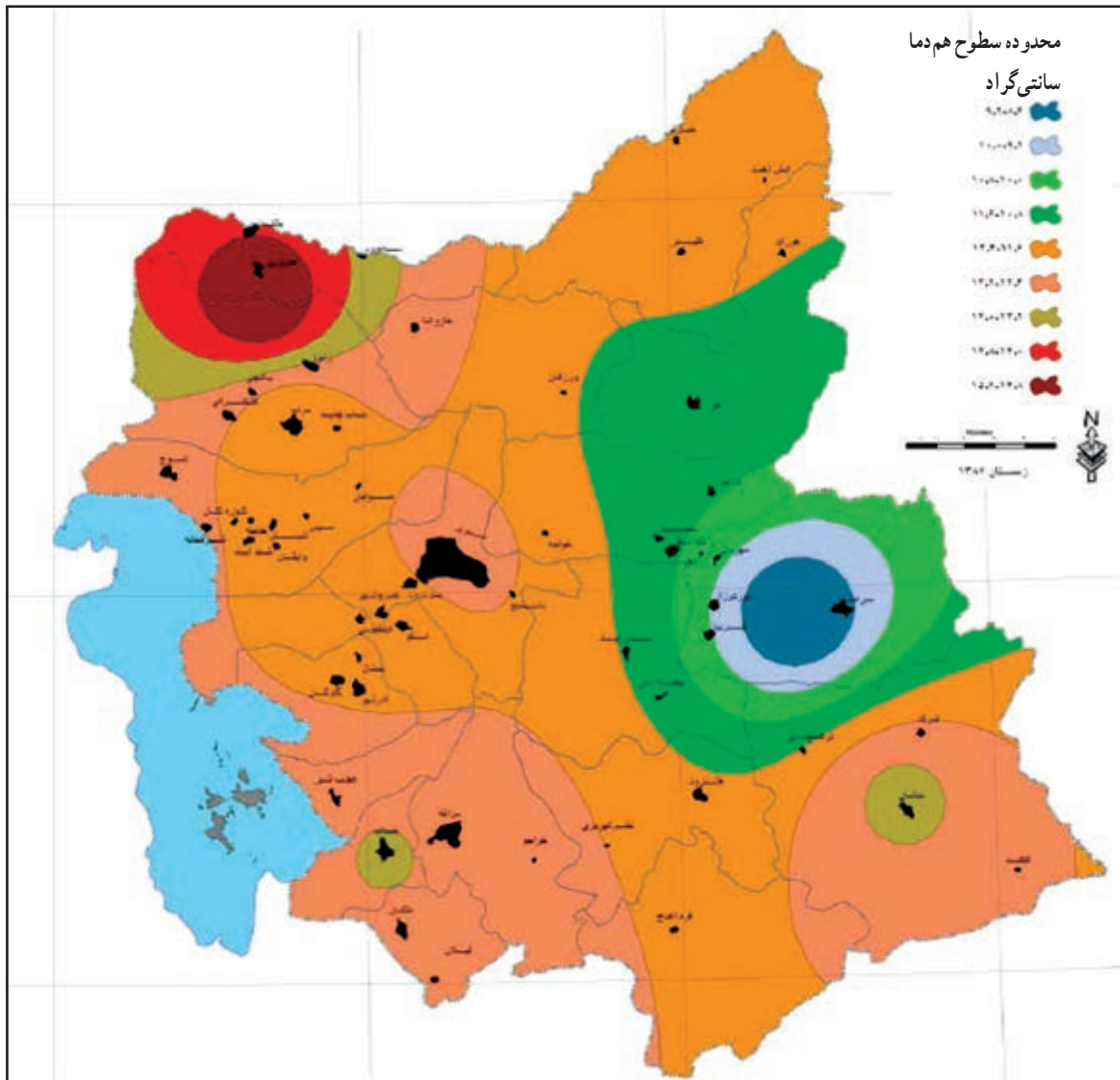

مهم ترین عناصر اقلیمی استان

۱- بارش : رژیم بارندگی در استان، مدیترانه ای است و در اغلب نقاط استان حداکثر بارندگی ماهانه در طول سال به ماه های فروردین و اردیبهشت تعلق دارد. فصل بهار پر باران ترین فصل سال محسوب می شود. بارش های استان به صورت باران است ولی بخش قابل توجهی از آن در فصل زمستان به صورت برف می باشد. میانگین بارندگی های سالانه استان ۳۲۵ میلی متر است. این بارش ها در استان از ۲۰۰ میلی متر در حاشیه دریاچه ارومیه و کنار رود ارس و بخش سفلی دره قره سو، تا ۷۰۰ میلی متر در ارتفاعات سهند، سبلان، بزقوش و تخت سلیمان متغیر است. توزیع مکانی بارش به صورت سطوح همباران در شکل شماره ۲-۱ نشان داده شده است.

۲- دما : میانگین سالانه دمای هوا در بخش های مختلف استان - تحت تأثیر عوامل مختلف اقلیمی - متفاوت است. در استان ما مرداد ماه گرم ترین ماه و بهمن ماه سردترین ماه سال است.

شکل ۲۱-۱- نقشه سطوح هم دمای استان

با نگاه به شکل ۲۱-۱ درمی یابیم که میانگین دمای استان از $۸/۴۸$ درجه تا ۱۵ درجه سانتی گراد متغیر است. بیشترین دمای سالانه مربوط به نوار شمالی و گوشه شمال غربی استان و کمترین دمای سالانه نیز در شرق استان، شهرستان سراب است که از شرایط خاص ناهمواریهای سبلان در شمال شرق این شهرستان ناشی می شود.

فعالیت

به همراه دبیر جغرافیا از ایستگاه هواشناسی محل زندگی خود بازدید کنید و از نزدیک با نحوه اندازه‌گیری داده‌های هواشناسی آشنا شوید و از آن گزارشی تهیه نمایید.
- با استفاده از داده‌های میانگین بارش ماهانه و دماهای ایستگاه هواشناسی، نمودار هر کدام را ترسیم نمایید.

مخاطرات طبیعی مرتبط با شرایط جوی

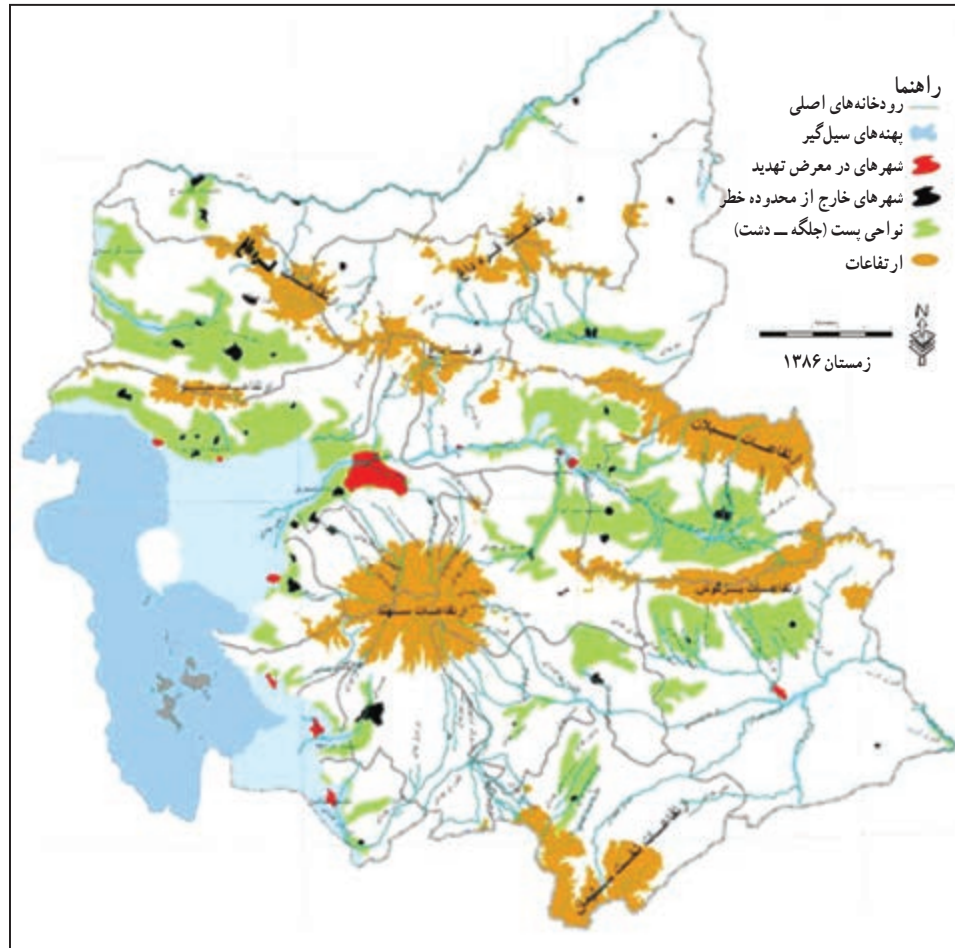
سیل ناشی از بارش ناگهانی باران، هجوم توده‌های هوای سرد (سرماي دیررس بهاری و زودرس پاییزی)، بارش تگرگ و خشکسالی از مهم‌ترین مخاطرات مرتبط با شرایط جوی هستند.

موقعیت کوهستانی استان به ویژه در مواقع بارش رگبارهای شدید، باعث طغیان رودها می‌شود. این امر خسارت فراوانی از قبیل: تخریب مزارع و ساختمان‌ها، بسته شدن راه‌های ارتباطی و پر شدن مخزن‌های بزرگ آب را در پی دارد. در بخش‌های شرقی دریاچه ارومیه تا نزدیکی شهرهای آذرشهر، ممقان، سردرود، عجب‌شیر، بناب و ملکان جزو اراضی سیل‌گیر محسوب می‌شوند. خطر سیل برای زمین‌های اطراف آجی‌چای و امتداد آن در جنوب شهر سراب وجود دارد که در این میان شهرهای تبریز، خواجه و کلوانق و روستاهای مجاور این رودخانه در معرض تهدید سیل قرار دارند. همچنین خطر طغیان رودخانه شهر چای که از سرشاخه‌های قزل‌اوزن می‌باشد، روستاهای شهرستان‌های بستان‌آباد، هشت‌رود، میانه و شهر میانه را تهدید می‌کند. در بخش بزرگی از امتداد رودخانه ارس و برخی از سرشاخه‌های آن نیز خطر طغیان وجود دارد.

زمین‌های اطراف سرشاخه‌های قطور چایی (قسمت‌های غربی شهرستان مرند) و زون‌چای در معرض خطر طغیان این رودخانه‌ها هستند و شهرهای زونز، کشکسرای و یامچی در مجاورت این نواحی قرار دارند.

سیلاب‌ها در مناطقی که ساخت و سازها در حریم رودخانه‌ها صورت گرفته است، آسیب بیشتری وارد می‌کنند. شکل ۲۲-۱

مناطق مستعد برای وقوع سیل در سطح استان را نشان می‌دهد.

شکل ۲۲-۱- نقشه پهنه‌بندی خطر سیل

فعالیت

– نزدیک‌ترین منطقه سیل‌خیز به محیط زندگی شما کدام است؟ آن‌را روی نقشه نشان دهید.

در بعضی از سال‌ها، در اوایل بهار، هوای سرد قطبی از طرف روسیه به سمت کشورمان از جمله استان آذربایجان شرقی حرکت می‌کند و در اثر بروز سرمای ناگهانی، باغ‌ها به ویژه درختان بادام، زردآلو و مزارع را در بیشتر شهرستان‌های استان تهدید می‌کند. ورود این توده هوا در اوایل پاییز باعث شکستن شاخ و برگ درختان می‌شود و در جمع‌آوری بعضی از محصولات کشاورزی مشکلاتی را به وجود می‌آورد. در ماه‌های گرم سال نیز ریزش تگرگ، محصولات کشاورزی را تهدید می‌کند. در سال‌های اخیر نیز وقوع خشکسالی و کمبود ریزش‌های جوی بخش کشاورزی را با مشکل جدی روبرو ساخته است.

درس چهارم: منابع طبیعی استان

۱- منابع آب

«و جعلنا من الماء کل شیء حی»

و هر چیز زنده‌ای را از آب بدید آورده‌ایم
آیه ۳۰ سوره انبیاء

آب مهم‌ترین نقش را در حیات بشری داشته است، به طوری که هر جا آب بوده باعث آبادانی شده است. بستر توسعه هر سرزمینی آب است و اولین تمدن‌های بشری در کنار آب به وجود آمده است. پس حفاظت و استفاده اصولی از آب از وظایف فردی و اجتماعی محسوب می‌شود.

فعالیت

– آیا می‌دانید آیه ۳۰ سوره انبیاء به چه نکته مهمی اشاره دارد؟

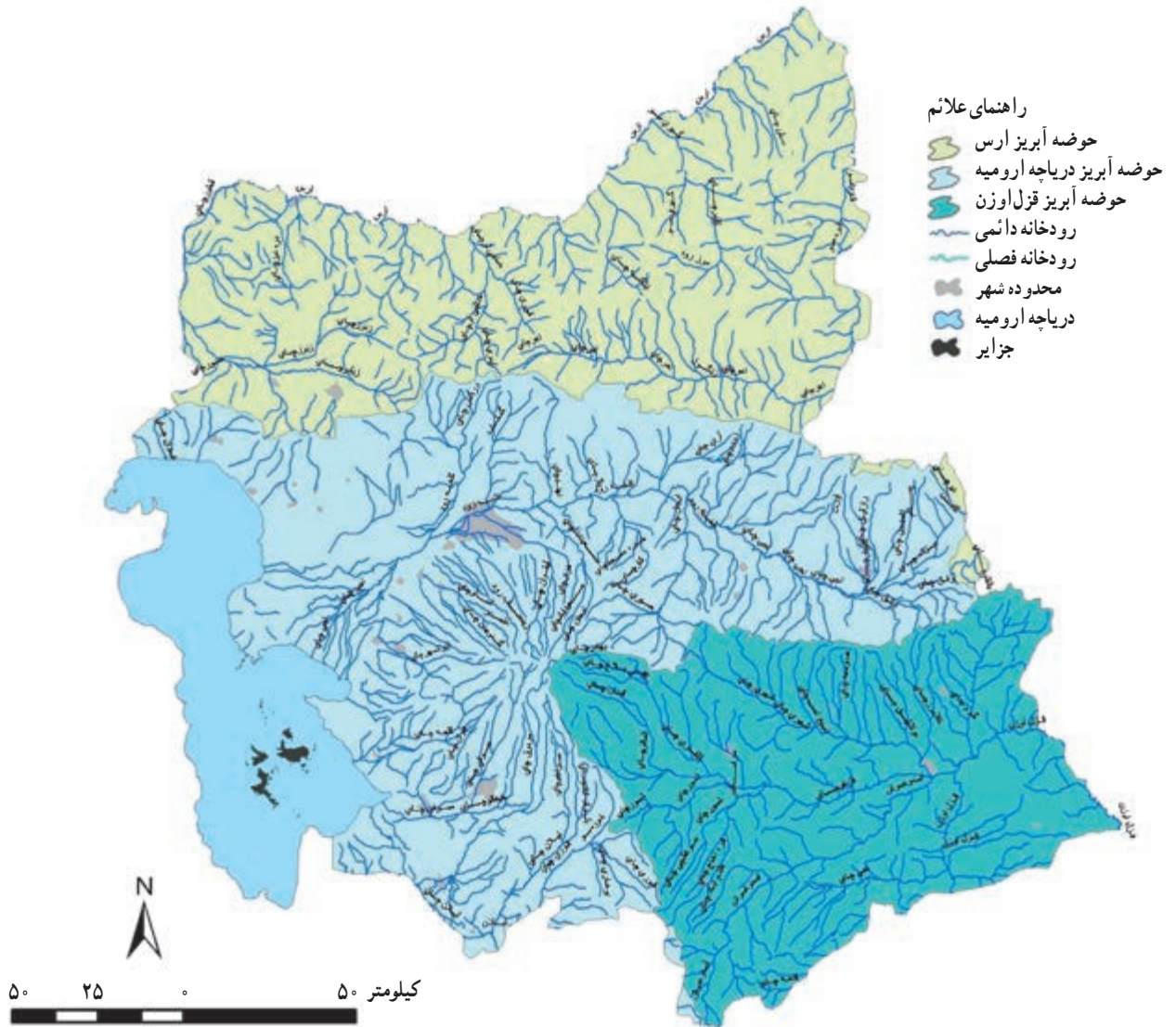
چنان که در درس قبلی خواندید، محدودیت بارش در استان ما، باعث شده است در تأمین آب آشامیدنی برخی از شهرهای استان از حوضه‌های آبریز خارج از استان مانند انتقال آب زرنه رود در استان آذربایجان غربی استفاده شود. ولی باید توجه داشت استفاده بهینه از منابع محدود آبی و صرفه جویی در بخش‌های مختلف باید به عنوان مهم‌ترین راهکار سرلوحه ما قرار گیرد. در استان ما سه حوضه آبریز وجود دارد که رودخانه‌های استان در آنها جریان دارند. این سه حوضه عبارت‌اند از: حوضه آبریز دریاچه ارومیه ۴۴ درصد، حوضه آبریز رودخانه ارس ۳۱ درصد و حوضه آبریز قزل‌اوزن ۲۵ درصد از مساحت استان را به خود اختصاص داده است.

بیشتر بدانیم

– بخش شمالی استان در محدوده حوضه آبریز ارس قرار گرفته و مساحتی معادل ۱۴۱۳۶۱۱ هکتار را شامل می‌شود. شهرستان‌های جلفا، کلبر، اهر، مرند، ورزقان و خداآفرین در محدوده این حوضه قرار دارند.

– بخش عمده استان در محدوده حوضه آبریز دریاچه ارومیه واقع شده و مساحت این بخش نیز حدود ۱۹۸۸۶۵۱ هکتار است. شهرستان‌های تبریز، اسکو، آذرشهر، مراغه، بناب، ملکان، هریس، سراب، بستان‌آباد و عجب‌شیر در محدوده این حوضه واقع شده‌اند.

– بخش جنوبی استان در محدوده حوضه آبریز رودخانه قزل‌اوزن قرار دارد. مساحت این بخش معادل ۱۱۰۹۷۹۴ هکتار است و شهرستان‌های هشترود، چاراویماق و میانه در این بخش واقع شده‌اند.

شکل ۲۳-۱- نقشه حوضه‌های آبریز استان

فعالیت

با توجه به شکل ۲۳-۱ کدام حوضه آبریز در تأمین آب استان نقش بیشتری دارد؟

آب‌های استان را می‌توان به دو دسته تقسیم کرد.

الف) آب‌های سطحی

ب) آب‌های زیر زمینی

الف) آب‌های سطحی: منابع آب‌های سطحی در استان شامل دریاچه ارومیه، سدهای مخزنی، تالاب‌ها و رودخانه‌هاست. دریاچه ارومیه: این دریاچه بزرگ‌ترین دریاچه داخلی و دائمی ایران است و در شمال غرب فلات ایران، بین دو استان آذربایجان شرقی و غربی قرار دارد. سطح آب دریاچه ارومیه در فصول مختلف تا یک متر در نوسان بوده و به همین دلیل در مواقع پربابی بخش‌هایی از ساحل آن به زیر آب می‌رود. میزان شوری آب این دریاچه ۲۲۰ تا ۲۸۰ گرم در لیتر در نوسان است که در مواقع خشکسالی تا ۳۴۰ گرم در لیتر ثبت شده است.

برای مطالعه

سدهای مخزنی: میانگین بارندگی‌های سالانه استان و سرانه مصرف آب، حدود ۸۱۳ متر مکعب در سال است. علاوه بر کمبود بارش، توزیع نامناسب زمانی و مکانی بارش نیز از مشکلات استان در بحث آب است. برای مقابله با این مشکل طرح‌های سدسازی و آبرسانی در استان برای استفاده بهینه از منابع آبی موجود و جلوگیری از هدر رفتن بخش بزرگی از منابع آبی اجرا می‌شود.

تالاب‌ها: این منابع فقط زیستگاه‌های طبیعی حیات وحش بوده و از آب آنها چندان در بخش‌های مختلف مصرفی استفاده نمی‌شود.

آب‌های جاری (رودخانه‌ها): بیشتر رودهای استان دائمی اند. این ویژگی در بالادست بیشتر از قسمت‌های پایین دست است. آیا می‌دانید علت آن چیست؟

آب‌های جاری نقش مهمی را در تأمین آب مورد نیاز بخش‌های مختلف مصرفی (کشاورزی، شرب، بهداشتی و صنعت) برعهده دارد. آب‌های جاری با رسوبات رودخانه‌ای خود زمینه را برای فعالیت‌های کشاورزی و سکونتگاه‌های شهری و روستایی در استان فراهم کرده است. میزان بهره‌برداری از آب‌های سطحی استان در بخش کشاورزی ۸۹/۵ درصد و در بخش آشامیدنی ۷/۵ درصد و در بخش صنعت ۳ درصد می‌باشد.

عبور رودخانه‌ها از زمینهای شور، گنبدهای نمکی و تشکیلات گچی باعث شور شدن و تلخ شدن آب این رودخانه‌ها شده است، مانند آبی چای.

فعالیت

- ۱- آبی چای یکی از رودخانه‌های شور استان ما است، درباره علت شوری آب این رودخانه گزارشی تهیه و در کلاس ارائه کنید.
- ۲- رودخانه‌ای که در محل زندگی شما در جریان است مربوط به کدام حوضه آبریز استان است؟ تحقیق کنید از آب این رودخانه در کدام یک از بخش‌های مصرفی بیشتر استفاده می‌شود؟

شکل ۲۴-۱- گنبدهای نمکی قشلاق سراب

بیشتر بدانیم

ب) آب‌های زیر زمینی

وجود کوهستان، بارش برف و دائمی بودن اکثر رودخانه‌ها در استان باعث تغذیه مناسب آب‌های زیر سطحی در استان شده است؛ به طوری که در جلگه تبریز و دشت مرند آب‌های زیر زمینی منبع اصلی تأمین آب در بخش‌های مختلف است. اما در سال‌های اخیر ازدیاد جمعیت و نیاز فراوان به آب در بخش‌های آشامیدنی، کشاورزی و صنعتی و بروز خشکسالی‌های مکرر باعث شده است سطح آب‌های زیر زمینی به شدت افت کند که وضعیت آب در استان را با مشکل جدی روبرو کرده است و زنگ خطر کاهش منابع آبی و یا آلودگی این منابع را به صدا در آورده است. در سال ۱۳۹۲ برداشت از آب‌های زیر زمینی استان، به ترتیب ۱۱۸۳ میلیون متر مکعب توسط ۴۰۱۲۰ حلقه چاه عمیق و نیمه عمیق، ۳۵۷ میلیون متر مکعب به وسیله ۱۹۶۰ رشته قنات و ۱۷۰ میلیون متر مکعب توسط ۲۲۹۵ دهنه چشمه بهره برداری شده است. به طور کلی سهم بخش کشاورزی از منابع آب‌های زیر زمینی ۸۶ درصد، سهم بخش شرب ۱۱ درصد و سهم مصارف صنعتی ۳ درصد است.

وضعیت آب در استان

آیا می‌دانید استان آذربایجان شرقی از دیرباز با محدودیت منابع آبی مواجه بوده است؟

فعالیت

- ۱- شما کدام علت زیر را در ایجاد محدودیت منابع آب استان مهم می‌دانید. آنها را اولویت بندی کنید.
 - گسترش صنایع در استان
 - رشد روز افزون جمعیت
 - واقع شدن در منطقه آب و هوایی نیمه خشک سرد ایران
- ۲- آیا می‌توانید علل دیگری را به موارد بالا اضافه کنید؟

واقع شدن استان در منطقه نیمه خشک و فصلی بودن بارش، مردم این منطقه را به استفاده از آب‌های زیرزمینی ترغیب کرده است، به طوری که در روستاها و شهرهای بزرگ و کوچک هنوز آثاری از قنات‌ها و چاه‌هایی که در گذشته و حتی امروزه تأمین‌کننده بخشی از نیاز مصرفی استان است، به چشم می‌خورد. تنها سرانه آب قابل دسترسی در استان، ۱۳۴۰ متر مکعب در سال برای هر نفر می‌باشد. بنابراین استفاده بهینه از منابع آب در بخش‌های مختلف ضروری است.

سد خدا آفرین بر روی رودخانه ارس

شکل ۲۵-۱- سدها مهم‌ترین منابع تأمین‌کننده آب‌های استان

برای مطالعه

جدول ۱-۱- طرح‌های آبرسانی مهم استان

ردیف	نام طرح	منبع تأمین آب	حجم آب انتقالی به میلیون مترمکعب	وضعیت طرح
۱	خط اول انتقال آب زربینه رود به تبریز	سد نوروزلو	۱۵۷	بهره برداری
۲	خط دوم انتقال آب زربینه رود به تبریز	سد نوروز لو (زربینه رود)	۱۵۷	در حال اجرا
۳	آبرسانی از سد نهند به تبریز	سد نهند	۲۵	بهره برداری
۴	آبرسانی به شهر مراغه	سد علویان	۱۷/۵	بهره برداری
۵	آبرسانی به شهر اهر	سد ستارخان	۱۵	بهره برداری
۶	آبرسانی به شهر هشترود	سد سهند	۳	بهره برداری
۷	آبرسانی به شهر میانه	سد گرمی چای	۱۷/۳	در حال اجرا
۸	آبرسانی به شهر مرند	آب ارس و منابع زیرزمینی	۶	در حال اجرا

شکل ۲۶-۱- چشمه تاپ تاپان آذرشهر

شکل ۲۷-۱- رودخانه صوفی چای

بیشتر بدانیم

امروزه روش‌های تصفیه مختلفی برحسب نوع فاضلاب و شرایط محل و استفاده مجدد از پساب در کشور گسترش پیدا کرده است که از میان آنها سه روش لجن فعال، لاگون هوادهی و برکه تثبیت، بیشتر در کشور توسعه داده شده‌اند. روش تصفیه فاضلاب غالب در اکثر شهرهای استان لجن فعال می‌باشد. این روش یکی از متداول‌ترین روش‌های تصفیه فاضلاب در دنیا می‌باشد که برای تصفیه فاضلاب از میکروارگانیسم‌های هوازی استفاده می‌شود.

بیشتر بدانیم

۲- خاک

بیشتر بخش‌های استان را کوهستان‌ها و یا دامنه‌های سنگلاخی با شیب تند به خود اختصاص داده و از کل وسعت استان تنها بخش کوچکی را خاک با عمق‌های متفاوت فرا گرفته است. خاک در استان ما دارای تقسیم‌بندی متعدد و استعدادهای خاصی است.

نکته‌ای که باید بدان توجه شود این است که استفاده از خاک به خصوص استفاده نادرست از آن، باعث کاهش حاصل‌خیزی خاک و فرسایش و سرانجام انهدام آن خواهد شد.

بیشتر دشت‌ها و جلگه‌های استان حاصل‌خیزند، علت حاصل‌خیزی دشت‌ها و جلگه‌ها، آبرفتی است که رودخانه‌ها با خود می‌آورند. مراکز اصلی کشاورزی و دامپروری و مراتع طبیعی استان در دشت‌ها و جلگه‌ها واقع شده است ولی باید توجه داشت از پای کوه‌ها به طرف دریاچه خاک‌ها کیفیت خود را از دست داده و شورتر می‌شوند.

مسائل و مشکلات خاک

— شوری خاک : در خاک‌های شور وجود مقادیر قابل توجهی آهک و نمک و اسیدی بودن آن، جذب املاح را برای گیاهان با مشکل مواجه می‌کند و باعث کندشدن روند رشد آنها می‌شود و در نتیجه میزان تولید محصول به شدت کاهش می‌یابد.

— آلودگی خاک : امروزه استفاده ناآگاهانه از کودهای شیمیایی و پساب‌ها و زباله‌های تولید شده سبب آلودگی سطح وسیعی از خاک‌ها در استان شده است.

— فرسایش خاک : نبود پوشش گیاهی مناسب در اکثر نواحی استان باعث شده در فصول پرباران زمینۀ شست‌وشوی خاک فراهم شود؛ هرچند در برخی از مناطق استان فرسایش بادی نیز نقش اساسی را در فرسایش خاک ایفا می‌کند.

«درخت و سبزه مظهر زیبایی و حیات است»

۳- پوشش گیاهی

به تصاویر صفحه بعد به دقت توجه کنید. آیا برای شما جالب نیست که بدانید تمام این تصاویر مربوط به استان آذربایجان شرقی است؟

منطقه قوم‌تپه در فاصله ۴۹ کیلومتری شهرستان شبستر، شمال‌غرب تبریز و جنوب‌شرق صوفیان قرار دارد و وجود تپه‌های ماسه‌ای روان که در گذشته بر اثر وزش باد بر روی ماسه‌های ساحلی دریاچه ارومیه ایجاد شده چشم‌اندازی بیابانی در دل منطقه‌ای کوهستانی به وجود آورده است. از ماسه‌های قوم‌تپه علاوه بر تهیه آجرهای فشاری در مزارع پیاز در مناطق مختلف استفاده می‌شود.

جغرافیای طبیعی استان

شکل ۲۸-۱- نمایی از جنگل‌های ارسباران

شکل ۲۹-۱- دامنه‌های سهند

شکل ۳۰-۱- قوم تپه صوفیان

در استان ما به علت تفاوت میزان ارتفاع، جهت ناهمواری‌ها، نوع خاک و تنوع آب و هوا، پوشش گیاهی متنوعی به وجود آمده است، به گونه‌ای که نقاط بیابانی مانند قوم تپه در کنار نواحی با پوشش گیاهی استپ کوهستانی و جنگلی ارسباران تنوع زیستی متنوعی را ایجاد کرده است.

پوشش گیاهی تأمین کننده آب، خاک و غذای جانداران و تصفیه کننده هوا و یکی از شاخص‌های اصلی در حفاظت از

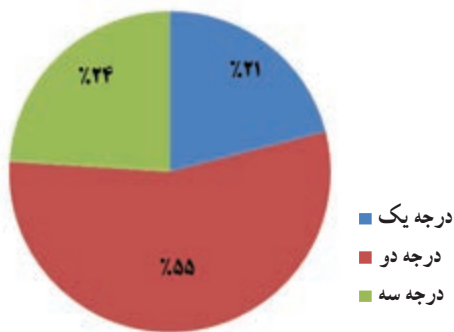
زیست بوم هاست. پوشش گیاهی استان را می توان در دو بخش «مراتع» و «جنگل‌ها» بررسی کرد.

الف) مراتع

مراتع استان را می توان بر اساس توانایی آن در تولید علوفه خشک در یک سال به سه دسته، مراتع درجه یک (خوب)، مراتع درجه دو (متوسط) و مراتع درجه سه (ضعیف) تقسیم کرد.

مساحت پوشش مرتعی استان بالغ بر ۲۴۷۳۴۴۰ هکتار است که ۵۴/۳ درصد از کل وسعت استان و ۲/۸۶ درصد از کل مراتع کشور است. بیشترین میزان مراتع در استان به شهرستان میانه با ۱۳/۱۹ درصد کل مراتع اختصاص دارد.

شکل ۳۲-۱- نمودار درصدی انواع مراتع از نظر کیفیت

شکل ۳۱-۱- نمودار درصدی انواع مراتع از نظر پوشش گیاهی

تولید مرتع درجه یک ۳۸۱۸۹۷ تن، درجه دو ۳۸۲۲۳۲ تن و درجه سه ۲۰۱۳۰ تن می باشد. سطح کل مراتع کشور اعم از (خوب، متوسط و فقیر) ۸۶/۳ میلیون هکتار است.

شکل ۳۳-۱- نمونه هایی از مراتع طبیعی استان

مسائل و مشکلات مراتع در استان: با وجود اینکه اهمیت مراتع بر هیچ کس پوشیده نیست ولی متأسفانه دخالت ناآگاهانه انسان در محیط طبیعی باعث تخریب و انهدام حجم قابل توجهی از مراتع را در استان فراهم کرده است.

فعالیت

- ۱- موارد زیر را براساس نقش آن‌ها در تخریب و فرسایش مراتع، رتبه بندی کنید.
 - انتشار آفات و بیماری‌ها توسط محصولات کشاورزی
 - آتش سوزی عمدی و غیر عمدی پوشش گیاهی در فصول گرم سال و یا فصل خزان
 - عدم تعادل بین ظرفیت مراتع و تعداد دام
 - چرای دام در خارج از فصل چرا
 - ایجاد شهرک‌های صنعتی و مسکونی، جاده کشی و استخراج معادن
 - بوته کنی و استفاده از آن‌ها برای سوخت
 - تبدیل مراتع طبیعی به زمین‌های کشاورزی
- ۲- درباره راهکارهای مفید و عملی برای حفاظت از مراتع و جلوگیری از تخریب آنها تحقیق کنید و در کلاس یافته‌های خود را با سایر همکلاسی‌های خود مقایسه نمایید، سپس مهمترین راهکارهای پیشنهادی را به ترتیب اهمیت یادداشت کنید.

آیا می‌دانید

تعداد دام‌های استان ۲/۵ برابر ظرفیت مراتع است؟!

در سال‌های اخیر برای بالابردن کیفیت مراتع و جلوگیری از فرسایش مراتع در استان اقداماتی از قبیل بوته‌کاری، تخم‌پاشی و غیره انجام شده است.

ب) جنگل‌ها

آیا می‌دانید جنگل‌ها در کدام قسمت استان قرار دارد؟

وسعت جنگل‌های استان بالغ بر ۱۸۶۴۰۲ هکتار است. در واقع ۴/۱۱ درصد از کل استان را جنگل‌ها پوشانده است که ۱/۱۶ درصد از کل جنگل‌های کشور و ۱/۴۳ درصد از جنگل‌های غیر تجارتي کشور را شامل می‌شود. جنگل‌های ارسباران در شهرستان‌های

کلبر، خداآفرین، اهر، ورزقان و جلفا جنگل‌های طبیعی هستند که ۱۶۴۰۰۰ هکتار وسعت دارند و بقیه جنگل‌های دست کاشت واقع در شهرستان‌های میانه، عجب‌شیر، بناب و مراغه هستند که ۲۴۰۷۵ هکتار وسعت دارند.

جنگل‌های استان بخشی از جنگل‌های شمال غرب ایران است که بقایای جنگل‌های انبوه منطقه بین دره رود ارس، دریاچه ارومیه و دریای خزر است و مانند پلی طبیعی است که جنگل‌های شمال ایران را به جنگل‌های ارمنستان متصل می‌کند.

اکثر جنگل‌های استان در دامنه شمالی قره‌داغ (ارسباران) و در دره‌های کوهستانی که دارای رودهای دائمی‌اند، دیده می‌شوند. آیا می‌دانید علت این امر چیست؟

جنگل‌های ارسباران: در ارتفاعات رشته‌کوه قره‌داغ تحت تأثیر توده‌های هوای مرطوب خزری و مدیترانه‌ای، ارتفاع زیاد و برخورداری از آب و هوای نیمه مرطوب، جنگل‌های نیمه انبوهی شکل گرفته است که به نام جنگل‌های ارسباران معروفند.

بیشتر بدانیم

جنگل‌های ارسباران یکی از زیباترین و مهمترین جنگل‌های ایران است که پوشش گیاهی قابل توجهی دارد. بعضی از گونه‌های جنگلی منحصراً در این ناحیه رویشی دیده می‌شوند که از جمله آنها می‌توان آردوج و درخت پر را نام برد. درخت ممرز، بلوط سیاه و سفید، سه‌گونه درختی غالب در جنگل‌های ارسباران هستند. وجود گونه‌های دیگری مانند سرخدار، افرا، نارون، گیلاس و زغال‌اخته باعث شباهت این منطقه جنگلی به جنگل‌های مرطوب و نیمه مرطوب شده است. در عین حال به علت وجود گونه‌های خشکی پسند مانند بنه، داغداغان، عناب، زالزالک قرمز شبیه جنگل‌های نیمه خشک است.

جنگل‌های ارسباران با تنوع ژنتیکی، گیاهی و جانوری منحصر به فرد به‌عنوان یکی از ذخایر زیست‌سپهر یونسکو ثبت شده است.

جغرافیای طبیعی استان

منطقه چیچکلی

زالالک قرمز

زغال اخته از میوه‌های جنگلی

شکل ۱-۳۴ چشم اندازهایی از جنگل‌های ارسباران

فعالیت

به شکل ۱-۳۵ نگاه کنید و درباره آن توضیح دهید.

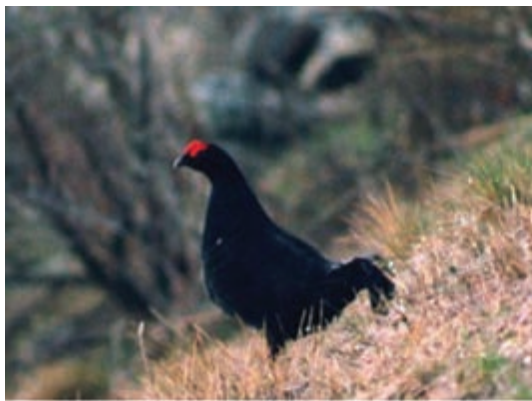

شکل ۱-۳۵

۴- حیات جانوری

استان ما با دارا بودن تنوع ناهمواری، آب و هوا و پوشش گیاهی زیست بوم‌های متنوع و منحصر به فرد را به وجود آورده است. خوشبختانه در سال‌های اخیر توجه زیادی به حفظ و نگهداری از حیات وحش در استان شده است و اکثر زیستگاه‌های حیات وحش نادر در استان به عنوان مناطق حفاظت شده اعلام شده است. از نظر پراکندگی جغرافیایی بیشترین گونه‌های جانوری استان در منطقه ارسباران قرار دارد که ۳۰۰ گونه جانوری در آن شناسایی شده است.

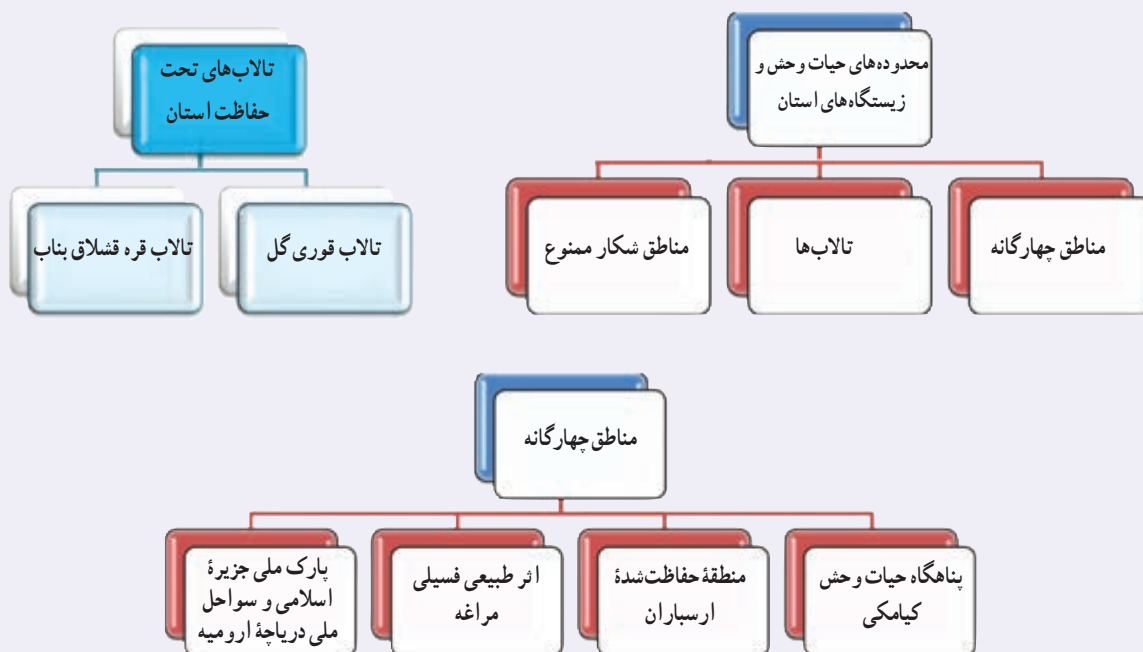
شکل ۳۶-۱- نمونه‌ای از حیات وحش استان

جغرافیای طبیعی استان

مناطق حفاظت شده، پارک‌های ملی و به طور کلی، زیستگاه‌ها میراث با ارزش طبیعی هر سرزمین محسوب می‌شوند که حفاظت از آنها تنها در گرو درک و شناخت واقعی ارزش‌های نهفته در آنها امکان پذیر است. منطقه حفاظت شده ارسباران یکی از نادرترین مناطق شناخته شده جهان است که با عنوان بین المللی «ذخیره گاه زیست کره» نیز شناخته می‌شود. این منطقه با توجه به گوناگونی ارزش‌ها و تنوع و غنای سرشار منابع مختلف آن، از جمله معدود مناطق، بلکه منحصر به فردترین نقاطی است که با مشهورترین پارک‌های ملی و مناطق حیات وحش جهان برابری و رقابت می‌کند.

محدوده‌های حیات وحش و زیستگاه‌های استان

الف) پلنگ در ارسباران

ب) مارال - منطقه آینالو در خدا آفرین

شکل ۳۲-۱

بیشتر بدانیم

پلنگ یکی از بزرگ‌ترین حیوانات گوشت‌خوار کشور است که در پناهگاه‌های حیات وحش کیامکی، منطقه حفاظت شده ارسباران و منطقه شکار ممنوع کاغذکنان و احتمالاً در جزیره اسلامی و مناطق اهر و کلیبر زندگی می‌کند.

درس پنجم: مسائل زیست محیطی استان

«برای ما مسئله محیط زیست و منابع طبیعی مسئله‌ای تجملاتی و درجه دو نیست، بلکه یک مسئله حیاتی است، در تلاش ما برای توسعه کشور اولویت باید در این بخش باشد.»

مقام معظم رهبری

در محیط‌های انسانی به دلیل نزدیکی با محیط‌های طبیعی هم تخریب با سرعت و شدت بیشتری انجام می‌گیرد و هم تأثیرات و آلودگی‌های ناشی از تخریب محیط طبیعی به صورت مستقیم بر زندگی انسان اثر می‌گذارد. آذربایجان شرقی با داشتن ظرفیت‌های صنعتی، معدنی و کشاورزی یکی از استان‌هایی است که در آن زمینه‌های آلودگی محیط زیست فراهم آمده است.

فعالیت

- ۱- آیا می‌توانید چند مورد از مشکلات زیست محیطی محل زندگی خود را بیان کنید؟
- ۲- برای کاهش مشکلات زیست محیطی در استان چه اقداماتی را مؤثر می‌دانید؟

۱- آلودگی هوا

استان ما یکی از مهم‌ترین قطب‌های صنعتی در کشور و دارای بزرگ‌ترین صنایع در شمال غرب کشورمان است. شهرک‌های صنعتی بزرگی مانند شهرک شهید رجایی و شهرک شهید سلیمی و صنایع بزرگی مانند پتروشیمی، نیروگاه حرارتی، پالایشگاه، ماشین‌سازی و تراکتورسازی در اطراف تبریز متمرکز شده‌اند که این صنایع باعث آلودگی‌های بیش از حد استاندارد محیط می‌شوند. عواملی چون قدیمی بودن فناوری و مصرف زیاد سوخت‌های فسیلی، عدم استفاده از فیلترهای تصفیه هوا، استقرار در مسیر بادهای غالب به طرف ناحیه مسکونی شهر و حتی واقع شدن صنایع در محدوده شهری و سکونتگاهی، موجب آلودگی هوا شده است. تولید هزاران تن از انواع گازهای سمی، غبارهای خطرناک، دود و بوهای ناراحت کننده، توسط این صنایع زندگی و سلامت انسان‌ها را به خطر انداخته و باعث بروز بیماری‌های قلبی و عروقی و یا تشدید این بیماری‌ها در جامعه می‌شود. البته گفتنی است که تردد زیاد خودروها در شهر و واقع شدن فرودگاه بین‌المللی شهید مدنی تبریز در محدوده شهر، یکی دیگر از عوامل آلوده کننده در مرکز استان است.

فعالیت

- ۱- آیا می‌دانید چه عواملی آلودگی هوا را در محل زندگی شما فراهم کرده است؟
- ۲- برای از بین بردن یا کاهش آلاینده‌ها در محیط زندگی خودتان، چه راهکارهایی را مفید می‌دانید؟

کمبود فضای سبز و بوستان‌های جنگلی، عدم پوشش گیاهی مناسب در شهرهای استان، همراه با شرایط ناهمواری منطقه، سرعت و جهت باد و وارونگی دما از عوامل تشدید کننده آلودگی در استان‌اند. با این حال، دو دسته از عوامل که در آلودگی هوای استان نقش اساسی دارند عبارت‌اند از:

الف) عوامل طبیعی (گرد و خاک): هوای استان در فصولی از سال تحت تأثیر پدیده گرد و غبار قرار می‌گیرد که تا چندین روز باقی می‌ماند.

ب) عوامل انسانی: بیشتر واحدهای آلاینده هوا در محدوده شهرهای بزرگ همچون تبریز، مراغه و مرند واقع شده‌اند که عبارت‌اند از: انواع وسایل نقلیه موتوری، کارخانه‌ها، مراکز صنعتی بزرگ و کوچک، واحدهای تولیدی و صنعتی، واحدهای آجرپزی و آسفالت‌پزی، سیستم‌های گرمایشی واحدهای مسکونی و تجاری و ...

شکل ۳۸-۱- پدیده گرد و غبار در تبریز

راهکارهای موجود برای کاهش آلودگی هوا

- ۱- افزایش فضای سبز در حریم شهرهای استان
- ۲- انتقال صنایع آلاینده به خارج از محدوده شهرهای استان
- ۳- مکان‌گزینی مناسب در استقرار مراکز صنعتی بزرگ
- ۴- استفاده از سوخت‌های مناسب و پاک در مصارف صنعتی و خانگی
- ۵- تشویق مردم به استفاده از خودروهای عمومی و تعویض خودروهای فرسوده

فعالیت

- ۱- تحقیق کنید در آلودگی محل زندگی شما کدام یک از عوامل طبیعی و انسانی نقش بیشتری دارد؟
- ۲- به نظر شما برای کاهش میزان آلودگی کدام یک از موارد ذکر شده مؤثرتر است؟

بناب- نیروگاه برق

شکل ۳۹-۱- بناب- نماد استفاده از دوچرخه در ایران

۲- آلودگی آب

در درس گذشته خواندید که استان ما از لحاظ برخورداری از منابع آبی در کشور جزو استان‌های کم آب و نیمه خشک است. همین موضوع اهمیت مراقبت و نگهداری از منابع آبی موجود و جلوگیری از اتلاف و آلودگی این منابع محدود را نشان می‌دهد. مهم‌ترین آلاینده‌های منابع آبی در استان عبارت‌اند از:

الف) پساب‌های صنعتی: یکی از عوامل آلودگی محیط زیست استان تخلیه پساب‌های صنعتی به منابع آبی است. متأسفانه به دلیل گسترش بی‌رویه صنایع در استان و تخلیه فاضلاب‌های صنعتی در آب‌های سطحی و زیرزمینی، بر مشکلات زیست محیطی استان افزوده شده است. مطالعات نشان می‌دهد مکان‌یابی شهرک‌های صنعتی به خصوص در اطراف تبریز درست انجام نگرفته است. به عنوان مثال در حال حاضر شهرک‌های شهید رجایی و شهید سلیمی به دلیل نفوذپذیری پایین این خاک‌ها و بالا بودن سطح آب‌های زیر زمینی با مشکل دفع فاضلاب روبرو هستند.

بیشتر بدانیم

پساب‌های صنعتی کلیه واحدهای صنعتی استان به روش‌های زیر در منابع آبی تخلیه می‌شوند:

- تخلیه در آب‌های سطحی (رودخانه) موجود در اطراف کارخانه‌ها
- اکثر واحدهای بزرگ صنعتی دارای فاضلاب‌های آلاینده، در محدوده شهر تبریز و در حوضه آبریز رودخانه تلخه رود استقرار یافته‌اند که پس از دریافت فاضلاب‌های صنعتی و شهری به دریاچه ارومیه می‌ریزند و در حقیقت آلودگی را از مراکز تولید کننده آلودگی به سایر مناطق انتقال می‌دهند.
- تخلیه در چاه‌های عمیق و نیمه عمیق منطقه
- تخلیه در زمین‌های کشاورزی یا اراضی بایر

شکل ۴۰-۱- ورود فاضلاب‌های شهری و زیاده‌ها به برخی از رودخانه‌های استان

جغرافیای طبیعی استان

ب) فاضلاب های شهری : در استان ما بیشتر شهرها دارای سیستم فاضلاب و تصفیه خانه های شهری هستند و در مکان هایی که هنوز سیستم فاضلاب شهری وجود ندارد، مردم فاضلاب های خانگی را به چاه ها و یا رودخانه های اطراف زندگی خود می ریزند.

فعالیت

از مهمترین منابع آب سطحی و زیرزمینی محل زندگی خود بازدید و تحقیق کنید آیا این منابع آبی آلوده هستند، چه عواملی در آلودگی این منابع نقش بیشتری دارند، گزارش خود را در کلاس ارائه دهید.

پسروی آب دریاچه و گسترش نمکزارها

دراثر پسروی آب دریاچه ارومیه بیش از ۱۵۰ هزار هکتار از بستر دریاچه به نمکزار تبدیل شده است. این میزان، پایین ترین ارتفاعی است که تاکنون از دریاچه ارومیه به ثبت رسیده است، خشک شدن دریاچه ارومیه، پهنه بزرگی از باتلاق ها و نمک های روان سطح دریاچه را فرامی گیرد، ادامه این روند زندگی «آرتمیا» تنها موجود زنده این دریاچه را با بحران روبه رو کرده است.

اوّل شهریور سال ۱۳۸۲

اوّل شهریور سال ۱۳۹۲

شکل ۴۱-۱- پدیده پسروی آب دریاچه ارومیه طی ده سال

راهکارهای پیشنهادی برای حل مسائل زیست محیطی دریاچه ارومیه

برای کاهش خطر خشک شدن دریاچه، کارشناسان راه حل‌های مختلفی را پیشنهاد کرده‌اند، مانند:

– انتقال آب سرشاخه‌های رودخانه زاب کوچک به دریاچه ارومیه

– اصلاح سیستم آبیاری حوضه آبریز دریاچه ارومیه

آیا شما می‌توانید راهکارهایی به موارد بالا اضافه کنید؟

شکل ۴۳-۱- آرتمیایکی از باارزش‌ترین میگوهای جهان

شکل ۴۲-۱- پدیده نم‌زایی در سواحل دریاچه ارومیه

برای مطالعه

۳- آلودگی خاک

روند افزایش جمعیت در استان، تغییر الگوی مصرف، روی آوردن به کالاهای مصرفی و مصنوعی و پلاستیکی سبب آلودگی خاک و از بین بردن جنبه‌های زیستی و اقتصادی آن می‌شود. مواد پلاستیکی در طبیعت به صورت طولانی باقی می‌ماند و سبب کاهش عملکرد تولیدی خاک می‌شود. از مازاد مواد مصرفی به عنوان زباله یا «پسماند» یاد می‌شود که خود به دو دسته تقسیم می‌شوند:

الف) زباله‌ها یا پسماندهای خشک: بطری‌های پلاستیکی، قوطی‌های فلزی، کیسه‌های نایلونی و... اگر به صورت غیر اصولی دفع شوند، مانند چال کردن و سوزاندن نه تنها از بین نمی‌روند؛ بلکه تا سالیان دراز در طبیعت باقی می‌مانند.

به عنوان مثال: یک بطری شیشه‌نوشابه به طور متوسط ۳۰۰ تا ۷۰۰ سال در طبیعت می‌ماند و تجزیه نمی‌شود.

ب) زباله‌ها یا پسماندهای تر: انواع پسماندهای غذایی، ضایعات میوه‌ها و سبزیجات به سرعت فاسد و تجزیه

می‌شوند.

فصل دوم

جغرافیای انسانی استان آذربایجان شرقی

درس ششم: تقسیمات سیاسی استان

استان آذربایجان شرقی از کهن‌ترین مراکز تمدن و فرهنگ ایران است که قدمت سکونت چند هزار ساله دارد. از زمان تصویب قانون تقسیمات کشوری در سال ۱۳۱۶ تغییرات زیادی در تقسیم‌بندی استان به وجود آمده است. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۵ استان آذربایجان شرقی دارای ۲۱ شهرستان، ۴۶ بخش، ۶۲ شهر و ۱۴۴ دهستان است.

شکل ۱-۲- نقشه تقسیمات سیاسی استان آذربایجان شرقی

فعالیت

روی نقشه استان نام شهرستان‌ها را مشخص کنید، اسامی کشورها و استان‌های مجاور را بنویسید، شهرستان محل زندگی خود را رنگ‌آمیزی کنید و محل تقریبی شهر یا روستای محل زندگی خود را علامت بزنید.

برای مطالعه

جدول ۱-۲- وضعیت تقسیمات کشوری استان آذربایجان شرقی در سال ۱۳۹۵

ردیف	نام شهرستان	تعدادبخش	تعداد شهر	تعداد دهستان
۱	آذرشهر	۳	۴	۷
۲	اسکو	۲	۳	۵
۳	اهر	۲	۱	۷
۴	بستان‌آباد	۲	۲	۹
۵	بناب	۱	۱	۳
۶	تبریز	۲	۴	۶
۷	جلفا	۲	۳	۵
۸	چاراویماق	۲	۱	۶
۹	سراب	۲	۴	۹
۱۰	شبستر	۳	۹	۸
۱۱	عجب‌شیر	۲	۲	۴
۱۲	کلیبر	۲	۲	۷
۱۳	مراغه	۲	۲	۶
۱۴	مرند	۲	۵	۹
۱۵	ملکان	۲	۳	۵
۱۶	میانه	۴	۵	۱۷
۱۷	ورزقان	۲	۲	۷
۱۸	هریس	۲	۵	۶
۱۹	هشترود	۲	۲	۷
۲۰	خداآفرین	۳	۱	۷
۲۱	هوراند	۲	۱	۴
جمع	۲۱	۴۶	۶۲	۱۴۴

اداره کل سیاسی، انتخابات و تقسیمات کشوری استانداری آذربایجان شرقی - ۹۵/۱۰/۸

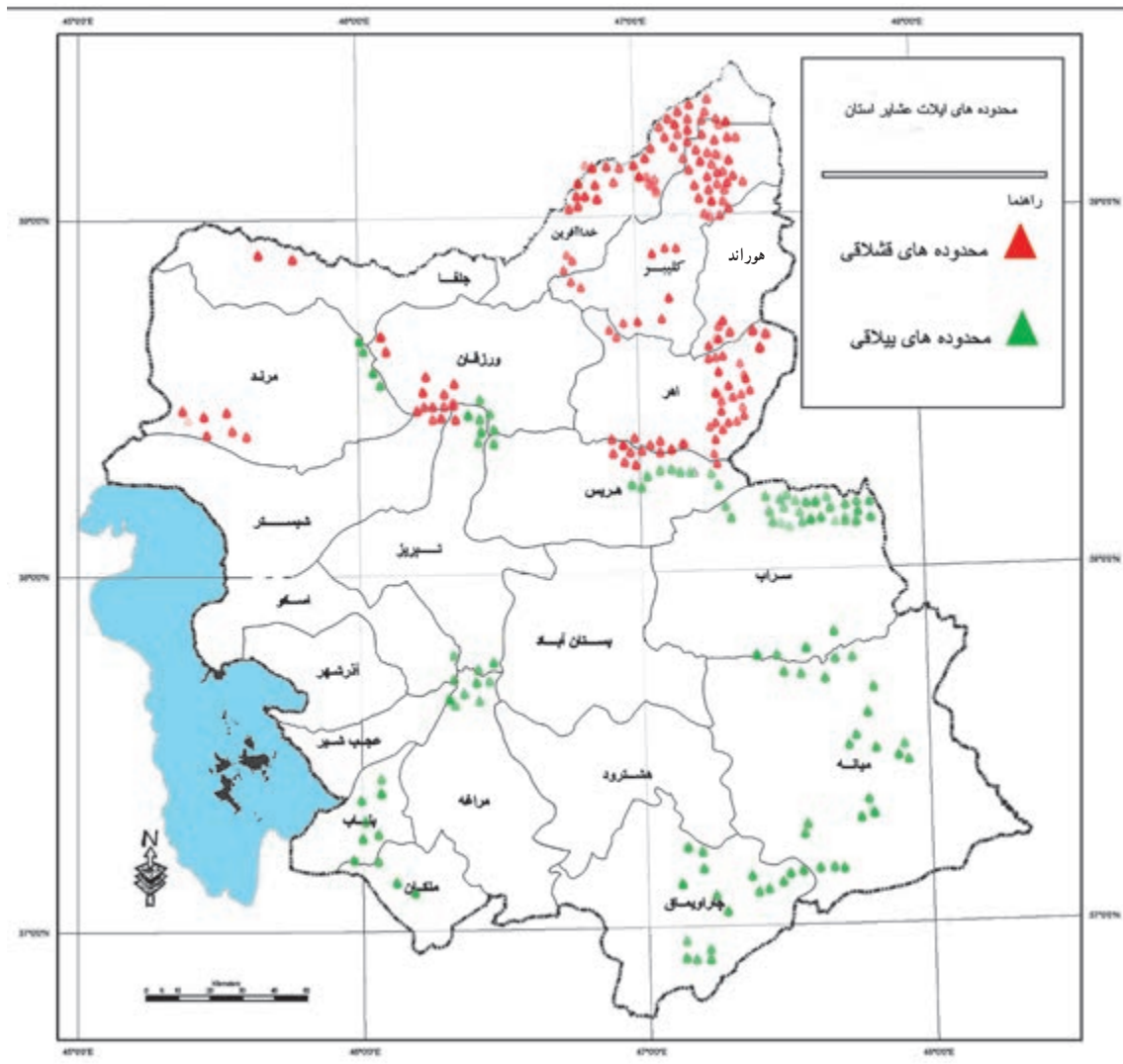

درس هفتم: شیوه‌های زندگی در استان

زندگی عشایری

استان ما از گذشته دور به دلیل موقعیت جغرافیایی، کوهستانی بودن، اقلیم متنوع و مراتع گوناگون از مراکز مهم کوچ‌نشینی بوده است. به طوری که ۲/۵ درصد جمعیت استان را عشایر تشکیل می‌دهند. عشایر استان از طوایف دو ایل بزرگ (قره‌داغ یا ارسباران) و ایل سون یا شاهسون و نه طایفه مستقل (بالکانلو، آغ باشلو، قره موسالو، گورکانلو، قاجار، اینانلو، حاج علیلو، چلبیانلو و حیدرلو) تشکیل شده‌اند.

شکل ۲-۲- نقشه محدوده‌های ییلاقی و قشلاقی عشایر استان

جغرافیای انسانی استان

در گذشته شیوه‌های کوچ‌نشینی در استان ما به صورت کوچ خانواری بود که در آن تمام خانوارها به محل بیلاق و قشلاق خود کوچ می‌کردند ولی امروزه به دلیل محدودیت منابع آب، آسیب دیدن مراتع و چراگاه‌ها، کمبود منابع تولیدات دامی، ورود وسایل ارتباط جمعی، توسعه راه‌های ارتباطی، استفاده از وسایل نقلیه در مسیر کوچ و گرایش به برخورداری از رفاه و جاذبه‌های زندگی یکجانشینی، باعث تغییر و دگرگونی در زندگی کوچ‌نشینان استان شده است.

برای مطالعه

کوچ‌نشینان استان ما براساس سرشماری سال ۱۳۸۷ جمعیتی بالغ بر ۲۲۲۰۵ خانوار و ۱۱۴۴۸۰ نفر دارند که از این تعداد، ۴۳۹۰۰ نفر شامل عشایر قشلاقی و ۷۰۵۸۰ نفر عشایر بیلاقی هستند. این عشایر با داشتن ۹۳۸۴۵۴ واحد رأس از یک میلیون هکتار مراتع استان بهره‌برداری می‌کنند.

شکل ۳-۲- کوچ‌نشینی عشایر

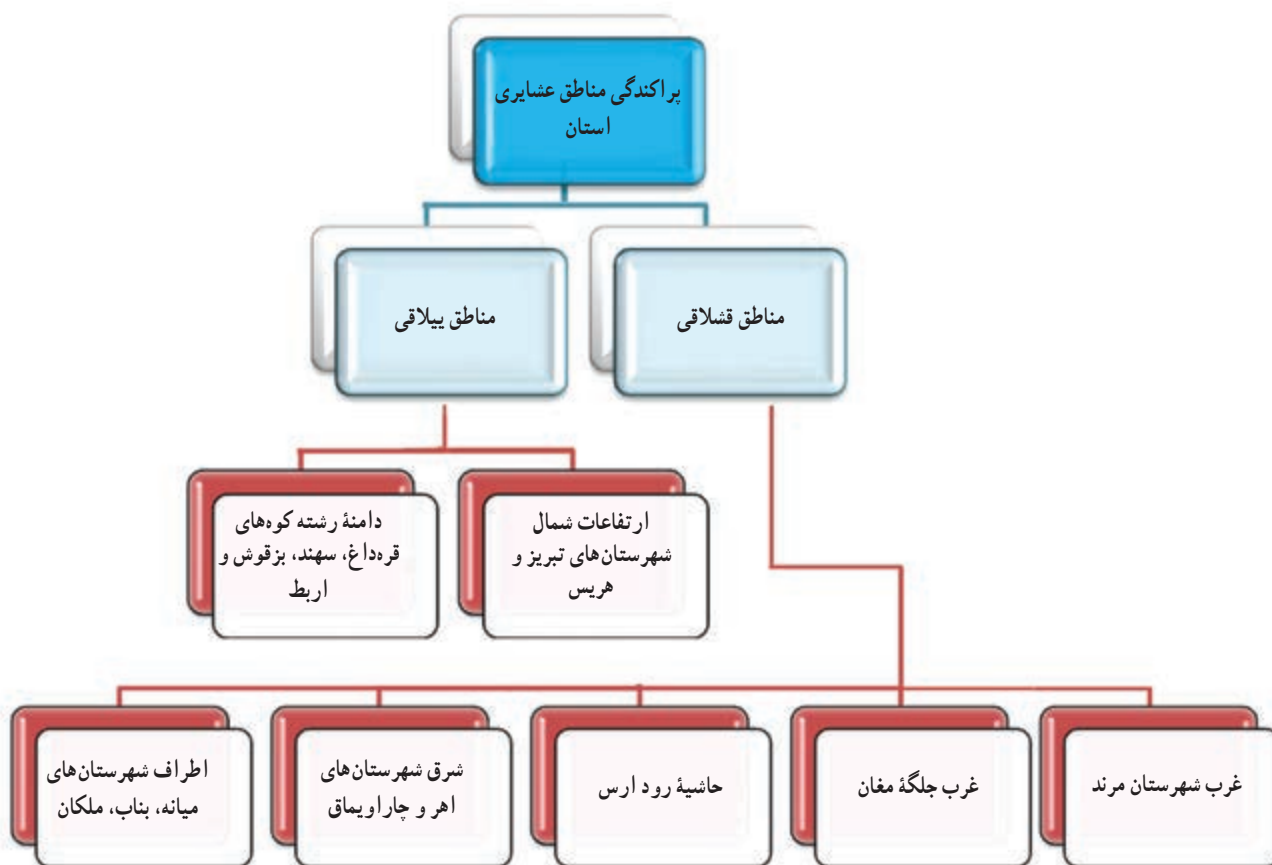

نوع کوچ

نوع کوچ عشایر استان عمودی است. موقعیت جغرافیایی، وضع بارندگی و در نتیجه باروری و سرسبزی مراتع نقش عمده‌ای در به وجود آمدن کوچ عمودی آنها دارد. در کوچ عمودی عشایر در حال تغییر مکان بین دشت، جلگه و کوهستان و برعکس هستند؛ به این صورت که از یک جلگه و دشت مسطح و پست در فصل بهار به ارتفاعات و کوهستان‌ها (بیلاق) صعود می‌کنند و در اوایل پاییز از آن پایین می‌آیند و راه طولانی دشت‌های دور دست را در نقاط گرمسیر در پیش می‌گیرند. (قشلاق)

در گذشته کوچ به صورت سنتی و با پای پیاده صورت می‌گرفت و بیش از ۱۵ روز طول می‌کشید ولی امروزه همه خانوارها با ماشین از قشلاق به بیلاق و برعکس کوچ می‌کنند و بعضی دام‌ها را نیز با کامیون و یا با پای پیاده منتقل می‌کنند. عشایر استان هفت ماه از سال را در قشلاق سپری می‌کنند. به همین دلیل نوع و کیفیت مسکن برای آنها اهمیت زیادی دارد. در حال حاضر حدود ۹۸ درصد عشایر استان در مناطق قشلاقی مسکن دارند و حدود ۲ درصد نیز از چادر به عنوان سرپناه استفاده می‌کنند. در بیلاق نیز حدود ۹۹ درصد از عشایر در چادر و آلاچیق به سر می‌برند.

فعالیت

— آیا شهرستان محل زندگی شما بیلاقی است یا قشلاقی؟ در این مورد بحث کنید.

زندگی روستایی

سابقه شکل‌گیری زندگی روستایی در استان ما طولانی است. مهم‌ترین عواملی که در پراکندگی و استقرار روستاها نقش دارند، عبارت‌اند از: آب و هوا، ناهمواری‌ها، میزان آب، نوع خاک، نوع معیشت و تعداد جمعیت. از مهم‌ترین صنایع دستی روستایان استان در نواحی مختلف فرش است که شهرت جهانی دارد. مانند فرش شهرستان‌های تبریز، هریس، آذرشهر و تابلو فرش‌های سردرود.

شکل ۴-۲- نمونه‌ای از تابلوفرش‌های استان

روستاهای استان از نظر محل استقرار

۱- روستاهای ناحیه پست (دشتی و جلگه‌ای): این ناحیه شامل روستاهایی است که در سرزمین‌های هموار میان کوهستان‌ها و اطراف دریاچه ارومیه متمرکزند. روستاهای دشتی و جلگه‌ای بیشتر در غرب استان که از جمعیت نسبتاً زیادی برخوردارند، پراکنده شده‌اند. روستاییان این ناحیه به دلیل داشتن زمین‌های هموار و حاصل خیز، استفاده از سفره‌های زیر زمینی و رودخانه‌های دائمی بیشترین نقش را در تولید محصولات کشاورزی دارند.

۲- روستاهای ناحیه کوهستانی: این ناحیه شامل روستاهایی است که بیشتر در کوهپایه‌ها متمرکزند و در مناطقی که کوهستان‌ها شیب زیادی دارند، این روستاها در اطراف رودخانه و دره‌ها پراکنده شده‌اند. روستاهای کوهستانی بیشتر در شرق استان که از جمعیت کمی برخوردارند، متمرکزند. شیب نسبتاً زیاد زمین‌های کشاورزی، بارش مناسب و خاک‌های حاصل خیز در برخی مناطق، فعالیت‌های کشاورزی در این ناحیه را به صورت زراعت دیمی و آبی امکان‌پذیر کرده است. در این ناحیه علاوه بر زراعت و باغداری، روستاییان به نگهداری زنبور عسل نیز می‌پردازند. صنایع دستی از دیگر فعالیت‌های روستاییان در این ناحیه است. مهاجرت فصلی روستاییان به شهر در نواحی کوهستانی بیشتر به چشم می‌خورد اما پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران با تلاش سازمان جهاد کشاورزی و بنیاد مسکن استان و دیگر ارگان‌ها با اجرای طرح‌های عمرانی از جمله طرح هادی زمینه ایجاد توسعه روستایی و خدمت‌رسانی بیشتر، فراهم شده است.

شکل ۵-۲- روستای زنوزق مرند

فعالیت

- ۱- روستاییان شهرستان محل زندگی شما بیشتر در چه زمینه‌ای فعالیت دارند؟
- ۲- دو مورد از صنایع دستی روستاییان محل زندگی خود را نام ببرید.

بیشتر بدانیم

روستای گنبرف اسکو

این روستا به عنوان قطب جدید تولید گل محمدی در کشور جای خود را پیدا کرده است. مجموع روستاهای اطراف کاشان سالانه ۳۰۰ تن گل محمدی تولید می‌کنند؛ در حالی که کشاورزان گنبرف به تنهایی ۲۰۰ تن از این گل را تولید کرده‌اند. روستای گنبرف طی سالیان گذشته مورد توجه قرار نگرفته بود. از این رو محصول این روستا در حاشیه مانده بود؛ به طوری که تولیدات گنبرف به کاشان ارسال می‌شد. درصد خلوص و کیفیت گل محمدی این منطقه بسیار بهتر از سایر نقاط ایران است. به همین دلیل شرکت‌های سویسی و فرانسوی علاقه خود را برای راه‌اندازی واحد عطرسازی در شهرستان اسکو اعلام کرده‌اند.

شکل ۶-۲

زندگی شهری

در شکل‌گیری و توسعه شهرهای استان آذربایجان شرقی عوامل زیر نقش عمده‌ای دارند:

- ۱- عامل طبیعی: برخی از شهرهای استان به خصوص سراب، مراغه، مرند و شبستر در دشت‌ها و جلگه‌های حاصل‌خیز و پر آب شکل گرفته و توسعه یافته‌اند و بعداً به تدریج با توسعه شبکه‌های ارتباطی و تقویت موقعیت آنها جایگاه مناسبی را در نظام شهری استان به دست آورده‌اند. بسیاری از این شهرها در مناطق میان‌کوهی که کوهستان‌ها تأمین‌کننده آب و خاک این مناطق‌اند، شکل گرفته‌اند.

شکل ۷-۲- نمای از شهر مراغه

۲- عامل ارتباطی : شبکه‌های ارتباطی مهم‌ترین عامل در توسعه سکونتگاه‌های شهری اند. شهرهای میانه، بستان آباد، جلفا، تبریز، مرند، شبستر، آذرشهر، هادی شهر، ایلخچی، بناب، ملکان و صوفیان به دلیل واقع شدن در شبکه‌های ارتباطی بین‌المللی و درون منطقه‌ای نسبت به سایر شهرهای استان از توسعه و رشد بیشتری برخوردارند. شهر جلفا به دلیل قرار گرفتن در منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس موقعیت ویژه‌ای برای توسعه و آبادانی یافته است.

شکل ۸-۲- نمای از شهر میانه

۳- عامل تبدیل روستا به شهر: در سال‌های اخیر بسیاری از آبادی‌های بزرگ استان به دلیل ارائه خدمات سطوح پایین به روستاهای اطرافشان به شهر تبدیل شده‌اند. بیش از ۳۰ شهر استان دارای چنین وضعیتی هستند. سیه رود در شهرستان جلفا و تیمورلو در شهرستان آذرشهر از جمله این شهرها محسوب می‌شوند.

۴- عامل تاریخی: برخی شهرهای استان در بستر زمان و به دلیل تحولات ویژه تاریخی رشد و توسعه یافته‌اند. از میان این شهرها موقعیت شهر مراغه و تبریز به عنوان مرکز حکومتی از سایر شهرها مهم‌تر بوده و تأثیر زیادی در توسعه شهرها داشته است.

شکل ۹-۲- نمایی از شهر تبریز

پراکندگی و کارکرد شهرهای استان

موقعیت و پراکندگی شهرهای استان نشان می‌دهد که اکثر نقاط شهری در دو محور (میانه - تبریز - جلفا) و (تبریز - ملکان) استقرار یافته‌اند و بخش عمده‌ای از جمعیت استان اطراف این دو محور ساکن شده‌اند. استان ما در سال ۱۳۹۰ با ۵۹ شهر بزرگ و کوچک یکی از استان‌های شهرنشین کشور است که جمعیت شهری آن طبق آمار ۱۳۹۰ به بیش از ۲/۵ میلیون نفر رسیده است.

جغرافیای انسانی استان

عمده‌ترین دلایل نرخ بالای شهرنشینی در استان عبور شاهراه اصلی تهران - بازرگان و جلفا، کلان شهر تبریز، و وجود مراکز صنعتی، خدماتی در آن است.

شهر تبریز تنها کلان شهر شمال غرب کشورمان است که در سطح استان و فرا استانی نقش ارائه‌دهنده خدمات برتر را بر عهده دارد. داخل استان نیز شهر اهر در بخش شمال استان، مرند و شبستر در شمال غرب، مراغه و بناب در جنوب و جنوب غربی و میانه در شرق و جنوب شرقی دارای نقش خدماتی در ناحیه خود هستند.

سیمای شهرهای استان

شکل و چهره شهرهای استان متأثر از محیط جغرافیایی، شرایط اقتصادی و فرهنگی و مدیریت شهری است. عواملی مانند تأسیسات و ساختمان‌های دولتی شیوه ساختمان‌سازی و معماری، کاربری اراضی شهری، طرح خیابان‌ها و کوچه‌ها، اماکن مذهبی بر چشم‌اندازهای شهری تأثیر گذاشته است. با توجه به اینکه هسته اولیه بیشتر شهرهای استان، مناطق روستایی بوده‌اند، بافت مرکزی آنها با وجود ساخت خیابان‌ها و گذرگاه‌های جدید، شکل اولیه خود را حفظ کرده‌اند.

مهم‌ترین مشکلات شهرهای بزرگ استان

- افزایش رشد شهرنشینی
- کاهش سرانه آب مصرفی و دفع پساب‌ها
- ترافیک شهری
- وجود محدودیت توسعه حمل و نقل عمومی درون شهری
- آلودگی هوا
- دشواری در خدمات‌رسانی از قبیل بهداشتی و ...

فعالیت

- اگر در شهر زندگی می‌کنید، چند مورد از مشکلات شهری خود را بیان کنید.

درس هشتم: جمعیت و حرکات آن در استان

جمعیت استان آذربایجان شرقی براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۰، ۳۷۲۴۶۲ نفر بوده است که ۵ درصد جمعیت کشورمان را در خود جای داده است. ۶۶/۷ درصد آنها جمعیت شهری و ۳۳/۳ درصد آنها جمعیت روستایی اند. در سطح استان شهرستان تبریز با ۱۶۹۵۰۹۴ نفر، بیشترین جمعیت و چاراویماق با ۳۲۷۴۵ نفر، کمترین جمعیت را در خود جای داده اند. تراکم جمعیت در استان ۸۲ نفر در هر کیلومتر مربع می باشد.

توزیع جغرافیایی جمعیت

از نظر طبیعی با توجه به ویژگی‌های توپوگرافی به ویژه ارتفاع و جهت گیری کوه‌ها میزان بارندگی و شبکه رودخانه‌ها، می‌توان استان را از نظر توزیع فضایی جمعیت به دو قسمت تقسیم کرد:

الف) مناطق کوهستانی: این مناطق بیشتر دامنه‌های مرتفع و پرشیب کوه‌های موجود استان را شامل می‌شود. این مناطق که با توجه به مجموع عوامل آب و هوایی و ناهمواری‌ها شرایط نامساعدی دارند، معمولاً از تراکم جمعیت نسبی کمتری برخوردارند. علی‌رغم محدودیت‌هایی که گفته شد، به علت داشتن بارش‌های مناسب و مراتع خوب، برخی روستاها در این مناطق مستقر شده‌اند مانند: آبادی‌های شهرستان‌های کلیبر، ورزقان، هشترود، هریس و اهر.

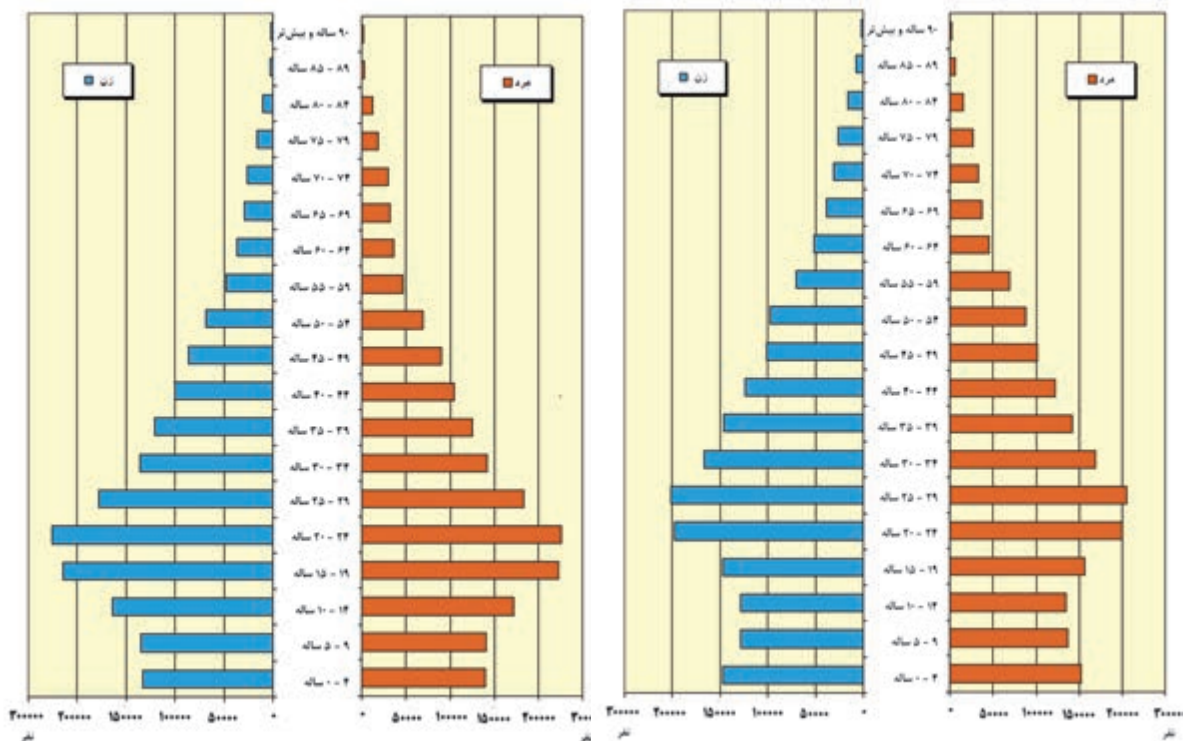
ب) مناطق جلگه‌ای یا دشت‌های میان کوهی: این مناطق که از نظر ناهمواری و منابع آب و خاک، برای اسکان جمعیت مساعد است از تراکم جمعیتی بیشتر برخوردارند. بیشتر شهرها و روستاهای پرجمعیت در این‌گونه مناطق اسکان یافته‌اند. بخش‌هایی از این مناطق که موقعیت ارتباطی مساعدی داشته‌اند، به کانون تمرکز جمعیت تبدیل شده‌اند. جلگه‌های تبریز، مراغه و دشت‌های سراب، مرند جزو این مناطق اند. جلگه تبریز ۱۰ درصد مساحت استان ولی از نظر جمعیت بیش از ۵۰ درصد جمعیت استان را در خود جای داده است.

شکل گیری مراکز جمعیتی و رشد توسعه آنها از نظر انسانی به وجود شرایط مساعد از قبیل اشتغال و داشتن موقعیت‌های بهتر اقتصادی و اجتماعی بستگی دارد.

فعالیت

۱- با توجه به شکل ۲-۱۰ و ۲-۱۱ نمودار هرم سنی جمعیت استان در سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ را در موارد زیر با هم مقایسه کنید. چه نتیجه‌ای می‌گیرید؟

(الف) جمعیت (۰-۴) (ب) جمعیت جوان (زیر ۱۵ سال) (ج) جمعیت (۱۵-۶۴)

شکل ۲-۱۱- نمودار هرم سنی جمعیت استان در سال ۱۳۸۵

شکل ۲-۱۰- نمودار هرم سنی جمعیت استان در سال ۱۳۹۰

از کل جمعیت استان ۲۲/۲۰ درصد در گروه سنی کمتر از ۱۵ سال، ۷۰/۷۲ درصد در گروه سنی ۱۵-۶۴ سال و ۷/۰۸ درصد در گروه سنی ۶۵ سال و بیشتر قرار داشته‌اند. بررسی ساختار جمعیت، به‌ویژه جمعیت کمتر از ۱۵ سال که شاخص جوانی محسوب می‌شود، نشان می‌دهد که در سال ۱۳۸۵ استان جمعیتی نسبتاً جوان داشته است و در سال ۱۳۹۰ این نسبت کلی به حدود ۲۲ درصد جمعیت استان کاهش یافته است که حاکی از کاهش جمعیت مولید و افزایش دامنه میانی هرم سنی است. به نظر شما چه کارهایی باید انجام داد تا بتوان از ظرفیت جمعیت استان برای رشد و توسعه کشورمان استفاده کرد.

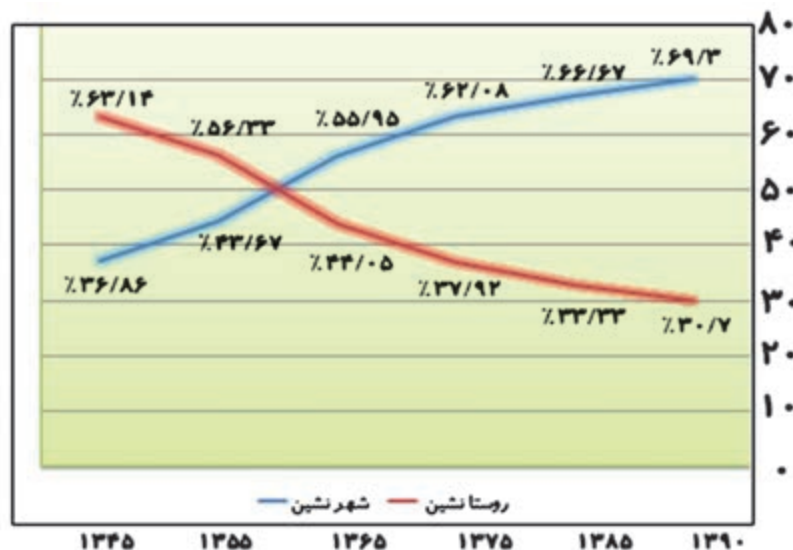
براساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن بین سال‌های ۱۳۸۵ و ۱۳۹۰ متوسط نرخ رشد جمعیت استان آذربایجان شرقی سالیانه ۰/۶۶ است.

تحولات جمعیت استان

بررسی تغییرات و جابه‌جایی‌های ایجاد شده، نشان دهنده نامتعادل‌تر شدن روزافزون توزیع فضایی جمعیت در سطح استان است. طی سال‌های ۹۰-۱۳۷۵ برخی شهرستان‌ها با افزایش جمعیت و برخی دیگر با کاهش جمعیت روبه‌رو شده‌اند. طی سال‌های ۹۰-۱۳۷۵ شهرستان‌های تبریز، اهر، مراغه، مرند، بناب، ملکان، آذرشهر، اسکو و عجب‌شیر از نرخ رشد مثبت جمعیت و سایر شهرستان‌های استان از رشد منفی برخوردار بوده‌اند.

نرخ رشد شهرنشینی از ۳۶/۸ درصد در سال ۱۳۴۵ به ۶۹/۲ درصد در سال ۱۳۹۰ افزایش یافته که بیانگر افزایش میزان مهاجرت روستاییان به شهرها و تبدیل برخی روستاها به شهر است. اختلاف شدید بین جمعیت شهرهای استان نشان‌دهنده نبودن تعادل در پراکندگی نقاط شهری در استان است.

شکل ۱۲-۲- نمودار روند تغییر درصد جمعیت شهرنشین و روستانشین ۹۰-۱۳۴۵

جمعیت و مهاجرت

استان ما همواره در طول سالیان گذشته یکی از عمده‌ترین استان‌های مهاجرفرست کشور بوده است. در بین سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۵ تعداد افراد وارد شده به استان ۱۲۶۵۸۵ نفر و افراد خارج شده از استان ۲۱۵۰۴۳ نفر بوده‌اند. بین سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ تعداد ۳۰۱ هزار نفر از استان خارج شده و ۱۵۸ هزار نفر به استان وارد شده‌اند. جابه‌جایی جمعیت بین شهرستان‌های استان از دیگر ابعاد مهاجرت است. ۵۶/۳ درصد مهاجرت‌ها از شهرستان‌ها به تبریز بوده است. پس از تبریز، بناب، جلفا، مراغه از مهاجرپذیرترین شهرستان‌های استان بوده‌اند. اهر، هشترود، هریس، کلیبر، سراب، بستان‌آباد، ورزقان و چاراویماق هم به ترتیب مهاجرفرست‌ترین شهرستان‌های استان بودند.

فصل سوم

ویژگی‌های فرهنگی استان آذربایجان شرقی

درس نهم: سیمای فرهنگی استان

در باره ویژگی‌های فرهنگی استان مان چه می‌دانید؟

شکل ۱-۳

آداب و رسوم

از دیدگاه یونسکو، فرهنگ کلیت تامی از ویژگی‌های معنوی، مادی، فکری و احساسی است که یک گروه اجتماعی را از گروه‌های دیگر متمایز می‌کند. فرهنگ نه تنها هنر و ادبیات را دربرمی‌گیرد؛ بلکه شامل آیین‌های زندگی، حقوق اساسی نوع بشر، نظام‌های ارزشی، سنت‌ها و باورهاست. هر جامعه از طریق فرهنگ، خود را از دیگر جوامع متمایز می‌کند و همواره با انتقال سنت‌ها، ارزش‌ها و اعتقادات به نسل جدید، ضمن حفظ هویت قومی، آن را بازسازی می‌کند. بنابراین شناخت فرهنگ، عادات و شیوه زندگی هر قوم و تلاش برای حفظ آن در میان نسل جوان، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. همان‌طور که می‌دانیم در همه بخش‌های این استان، شیوه‌های مختلف زندگی، گویش‌ها و لهجه‌های مختلف، باورها و اعتقادات، مراسم عزاداری و جشن‌ها، موسیقی و بیات‌ها و داستان‌های جالب و متنوعی وجود دارد که آشنایی شما دانش‌آموزان عزیز (وگاه یادآوری آن) می‌تواند ضمن حفظ و نگهداری این گنجینه‌های فرهنگی، برغناهی آن بیفزاید. در این کتاب با بخشی از فرهنگ، زبان، گویش، مذهب و برخی ویژگی‌های فرهنگی استان آشنا خواهید شد.

فعالیت

– درباره لزوم شناخت و حفظ آداب و رسوم محلی گفت و گو کنید.

زبان و گویش

زبان‌شناسان بر این باورند که در دوران ماقبل مادها به دلیل کثرت اقوام ساکن در آذربایجان، مردم این منطقه گویش‌های گوناگون داشته‌اند. که امروزه اطلاعات چندانی از آنها در دسترس نیست. با مهاجرت آریایی‌ها و تغییرات نژادی که از این مهاجرت حاصل شد، گویش مردم منطقه در دوران مادها و هخامنشیان، (۶۱۲–۳۲۷ ق.م) که اکثریت ساکنانش آریایی بودند زبان پارسی باستان بوده است. طی صدها سال تغییراتی که در زبان پارسی باستان به وجود آمد از آغاز سلطنت اشکانیان به پارسی میانه تبدیل شد و از نظر گویشی، به دو گویش عمده پهلوی شمالی و پهلوی جنوبی (مغرب آن فهلوی) تقسیم شد. پنج ولایتی که به زبان پهلوی شمالی سخن می‌گفتند عبارت بودند از (اصفهان، ری، همدان، مهابدان و آذربایجان) چون این نواحی محل زندگی طوایف ماد بوده، این نوع لهجه پهلوی را زبان دگرگون شده مادی قدیم می‌دانستند که در این نواحی رایج بوده است.

بعضی از ایران‌شناسان، زبان حقیقی پهلوی را که در زمان دولت اشکانیان، زبان اداری و کتابت بود زبان آذربایجانی می‌دانستند.

با گسترش اسلام در آسیای میانه و اسلام آوردن عده کثیری از قبایل ترک ساکن منطقه و روی کار آمدن دولت ایرانی تبار سامانیان (۲۰۴ ه.ق) ارتباط با قبایل ترک ساکن آسیای مرکزی تنگاتنگ شد. بنابه گفته مورخان، سامانیان هر سال به قبایل ترک حمله می‌کردند و عده‌ای از جوانان ترک را اسیر می‌گرفتند از این طریق گروهی از آنان به عنوان سرباز و یا خدمه وارد دربار سامانیان می‌شد

و تعدادی از آنها به دربار خلافت بغداد فرستاده می‌شدند. بعضی از این ترکان که سربازان جسور و مردان مدبر بودند در دربار سامانیان به مقامات عالی اداری، درباری و نظامی می‌رسیدند. یکی از این ترکان آلپ تکین غلام نوح ابن منصور سامانی بود که در دربار سامانیان به مقام حاجبی رسید و دیگری دامادش سبکتکین بود که به سپهسالاری خراسان رسید و اولین دولت ترک نژاد را در سال ۳۶۶ هـ. ق در ایران تأسیس نمود. غزنویان در سال ۴۲۹ هـ. ق از ترکان کنیرالعهده سلجوقی در جنگ دندانقان شکست خوردند و با این شکست دومین دولت فراگیر ترک توسط طغرل بیگ رئیس غزان سلجوقی در سال ۴۲۹ هـ. ق در ایران و آسیای صغیر (ترکیه امروز) تأسیس شد. از این زمان چون آذربایجان به دلیل داشتن مراتع خوب بیلاقی و جلگه‌های پست قشلاقی محل زندگی مناسبی برای ایلات دامدار و کوچرو سلجوقی بود بیشتر این اقوام مهاجر در آذربایجان ماندگار شدند. استمرار استقرار دولت‌های ترک زبان به صورت طبیعی زبان ترکی در آذربایجان را توسعه داد. به طوری که در دوران حاکمیت همه این دولت‌ها مردم آذربایجان به زبان ترکی تکلم می‌کردند اما امورات اداری و درباری همه این دولت‌ها همچنان به زبان فارسی صورت می‌گرفت.

امروزه گویش مردم آذربایجان به دلایل تاریخی و جامعه‌شناختی ترکی آذری است. ولی زبان اداری و آموزشی و نوشتاری فارسی می‌باشد. تعداد زیادی از لغات آذری باستان در اصطلاحات کشاورزی، تقویمی، توزینی، اسامی روستاها و محل‌ها کاربرد دارد.

بقایای گویش آذری باستان که قبل از حضور اعراب و سلجوقیان زبان گویشی مردم آذربایجان بوده است و جهانگردان، مورخان و جغرافی‌نویسان اسلامی از آن یاد کرده‌اند. تاکنون در بعضی از روستاهای آذربایجان مانند گلین قیه و هرزند عتیق شهرستان مرند و روستاهای ملک و کرینگان شهرستان ورزقان و مردانقم شهرستان خداآفرین و غیره به دلایل دورافتادگی از مرکز و گاه تعصبات قومی محفوظ مانده و ساکنان مناطق یاد شده به آن گویش تکلم می‌کنند.

مذهب و آیین‌های مذهبی در استان

پس از ظهور اسلام و آشنایی ایرانیان با پیام آزادی‌بخش و انسان‌ساز اسلام، گرایش به این دین در آذربایجان نیز گسترش یافت و مردم مسلمان آذربایجان به لحاظ عشق و محبت به پیامبر و اهل بیت او پیرو مذهب شیعه دوازده امامی گردیدند و در گذر زمان، تبریز به عنوان مرکز حاکمیت محل اعلام رسمی تشیع شد و در واقع اولین پایتخت جهان تشیع به حساب می‌آید.

در عین حال سالیان سال است که وجود اقلیت‌های مذهبی را در بافت اجتماعی خود پذیرفته و با رأفت اسلامی، زندگی مسالمت‌آمیزی را با آنان داشته است. مردم آذربایجان برای ابراز علاقه زیاد خود به پیامبر اکرم (ص) و امامان بزرگوار همه ساله مراسم خاصی را در نقاط مختلف استان به منظور بزرگداشت آنان برپا می‌کنند.

در این استان همه ساله مانند سایر نقاط ایران، آیین‌های مذهبی به مناسبت‌های خاصی برگزار می‌شود. این مراسم به تناسب شرایط زمانی و مکانی، شکل‌های خاصی به خود می‌گیرد.

یکی از جلوه‌های عشق و علاقه مردم این دیار به خاندان اهل بیت (ع) مربوط به مراسم محرم می‌باشد.

این مراسم به صورت دستجات عزاداری شاه حسین وای حسین، هیئت‌های زنجیرزنی، سینه‌زنی، سخنرانی، روضه‌خوانی و شبیه‌خوانی تاسوعا و عاشورا برپا می‌شود. در گذشته نه چندان دور در روستاهای استان روزهای تاسوعا و عاشورا قبل از برگزاری مراسم

شکل ۲-۳- تصویری از مراسم سینه‌زنی در ایام محرم در استان

شبیه‌خوانی، برخی روستاییان با روشن نمودن سماور زغالی جلوی منازل خود از عزاداران حسینی پذیرایی می‌کردند. امروزه این مراسم با گذشت زمان شکل‌های متفاوتی پیدا کرده است.

مراسم شبیه‌خوانی که سالیان سال است در جای جای آذربایجان اجرا می‌شود، از پررونق‌ترین مراسم ایام محرم به شمار می‌رود. در این مراسم وقایع مربوط به قیام امام حسین (ع) برای عزاداران به نمایش درمی‌آید تا همواره این حرکت تاریخی را برای نسل‌های بعد زنده نگه دارد.

شکل ۳-۳- تصویری از مراسم شبیه‌خوانی

شهریار و روز شعر و ادب فارسی

سید محمدحسین بهجت تبریزی، متخلص به شهریار، از برجسته‌ترین شاعران معاصر ایران است که به زبان‌های فارسی و ترکی شعر سروده است. در تقویم ایران بیست و هفتم شهریور ماه که مصادف با روز درگذشت استاد است، روز «شعر و ادب فارسی» نام‌گذاری شده است.

منظومه «حیدر بابایه سلام» او در سال ۱۳۳۱ و ۱۳۳۲ منتشر شد و بسیار مورد استقبال قرار گرفت. این منظومه درخشان‌ترین اثر ادبی زبان ترکی است و تاکنون به ۸۷ زبان زنده دنیا ترجمه شده است.

شکل ۳-۴- شهریار

ویژگی‌های فرهنگی استان

حیدربابا، ایلدریم‌لار شاخاندا
سللر، سولار، شاقیلدیوب آخاندا
قیزلار اونا صف باغلیوب باخاندا
سلام اولسون شو کتوزه، ائلوزه
منیم ده بیر آدیم گل‌سین دیلوزه

یکی از دلایل شاهکار بودن منظومه «حیدر بابا به سلام» آن است که دربرگیرنده فرهنگ عامه این دیار است. تصویر ارائه شده در این شعر، نه تنها تصویر واقعی روستای خشک‌ناب بلکه نمایی از تمام روستاهای ایران است. شهریار که به حق او را شهریار شعر و سخن نامیده‌اند، در قالب‌های مختلف شعر فارسی، مانند قصیده، مثنوی، غزل، قطعه، رباعی و قالب‌های آزاد شعر سروده است. از غزل‌های او می‌توان به «همای رحمت» و «آمدی جانم به قربانت» و «سهندیه شهریار» اشاره کرد.

شکل ۵-۳- تصویری از روستای خشک‌ناب (زادگاه شهریار)

تاپماجالار (چیستان‌ها)

از گذشته‌های دور در آذربایجان هم مردم به دلیل وجود زمستان‌های سخت و طولانی از طریق نقل افسانه‌ها و مثل‌ها، بایاتیلار، قوشماجالار، تاپماجالار و آتا بابا سوزلری (ضرب‌المثل‌ها) و... سرمای روزهای زمستان را در دور کرسی‌ها به گرما تبدیل می‌کردند. در اینجا چند نمونه از این چیستان‌ها را می‌آوریم:

داغدا تاپیلدار (تبر) سودا شاییلدار (ماهی) اوبادا فرمان (سگ) کنده‌ده سلیمان (خروس)	ناردا وار، ناردا وار ناردان شیرین هاردا وار ال توتماز، بیچاق کسمز اوندان شیرین هارداوار؟	اونه دی کی، ها گندر، هو گندر هش کولگه سی یوخ
	جواب: خواب	جواب: آب

آتا بابا لار سوزی (ضرب المثلها)

ضرب المثلها، آینه‌ای تمام‌نما از فرهنگ عامیانه مردم است که در درون خود اندیشه‌ها، تجارب، رویدادهای تاریخی و آموزه‌های سنتی یک ملت را جای داده است. این جملات که به طور خلاصه و کوتاه با حالتی از طنز و کنایه، مطالب آموزنده را به طور غیر مستقیم به مخاطبان خود انتقال می‌دهند، جان کلام را در اوج فصاحت و بلاغت بیان می‌کنند. در ادبیات مردم آذربایجان ضرب المثلها (آتا بابا لار سوزی) و چیستانها (تا پماجالار) جایگاه بسیار مهمی دارند.

بیشتر بدانیم

در اینجا به تعدادی از این ضرب المثلها به زبان ترکی اشاره می‌شود:

آت، آت اولونجا، بیه سی مات اولار..... تا اسب بخواهد بزرگ شود، صاحبش مات می‌شود.
 باش یولداشی یو خدور، آش یولداشی چو خدور..... یار جانی کم است و یار نانی بسیار.
 آت اولوب، ایتین بایرامی دیر..... اسب مرده، عید سگه.
 بسله سن، اطلس اولار توت پیراقیندان..... با تربیت و پرورش دادن، از برگ توت اطلس به دست آوری.
 ایشله مین، دیشله مز..... کسی که کار نمی‌کند، حق خوردن هم ندارد.
 هر نه تو کسن آشوا او گلر قاشیقو وا..... هر چه توی آشت بریزی، همان را توی قاشق می‌بینی.

فعالیت

— دو مورد از ضرب المثلهای رایج محل زندگی خود را با گویش و لهجه‌های محلی خودتان تهیه کنید.

بایاتیلار

دوبیتی‌های بومی ادبیات شفاهی مردم آذربایجان، یکی از رایج‌ترین انواع آهنگین ادبیات عامیانه به شمار می‌روند. «بایاتی»ها وسیله‌ای برای بیان شادی‌ها، دردها و آرزوهای مردم آذربایجان است.

بیشتر بدانیم

انسان‌ها همیشه به زادگاه خود و خاطره‌هایی از موطن خود علاقه‌مندند و هرگاه از آن دور شوند، با شوق و خاطره آن زندگی می‌کنند.

عزیزم وطن یاخشی..... عزیز من وطن خوب است.
گیمیه کتان یاخشی..... برای پوشیدن، کتان خوب است.
گزمه یه غریب اولکه..... برای گشت و گذار، غربت خوب است.
اولمه یه وطن یاخشی..... برای مردن وطن خوب است.

آپاردی چایلار منی. هفته لر آیلار منی..... روزها، هفته‌ها و ماه‌ها مرا با خود بردند.
یوکوم قورقوشوم یوکوی - یوردی بو تابلار منی..... بار من سرب است، این بار مرا خسته کرده است.

لالایی‌ها

لالایی‌ها بخش لطیفی از ادبیات شفاهی سرزمین ماست که به عنوان نخستین ارتباط کلامی مادر با کودک، مهر و محبت مادرانه را به طرز زیبایی در وجود کودکان جاری می‌سازد و موجب آرامش جسم و روح مادر و کودک می‌شود. از دیرباز در آذربایجان لالایی‌ها در فرهنگ عامیانه مردم جایگاه مهمی داشته است.

شکل ۳-۶- لالایی موجب آرامش جسم و روح مادر و کودک می‌شود.

بیشتر بدانیم

قیزیل گوله باتاسان	لالای دئدیم یاتاسان
شیرین یوخی تاپاسان	قیزیل گولون ایچینده
کولگده سن گونده من	لالای دئدیم گونده من
سنه قوریان گونده من	ایلده قوریان بیر اولسا
اؤیم ائشیکیم لای لای	لالای بشیکیم لای لای
چکیم کشیکین لای لای	سن یات، من اویاق قالیم

بازی های محلی

در گذشته در مناطق مختلف آذربایجان همچون دیگر مناطق ایران، کودکان و نوجوانان اوقات فراغت خود به صورت های گوناگون سپری می کردند که هم موجب تفریح و شادی آنان می شد و هم آنها را با فنون و مهارت های اجتماعی آشنا می ساخت. امروزه این بازی ها که پر از شادی و نشاط بوده اند، جای خود را به وسایل ارتباط جمعی به ویژه تلویزیون، بازی های رایانه ای، آتاری و ... داده است که هم آثار نامناسبی بر سلامت روح و روان کودکان و نوجوانان برجای می گذارد و هم سلامت جسمی آنان را به مخاطره می اندازند. در آذربایجان با توجه به تنوع این منطقه انواع بازی های محلی مشاهده می شود. از جمله آنها می توان به بازی: بنفشه بنده دوشتر، بش داش، طناب کشی، تیرنا ووردی، پیل دسته (کلینگ آغاج)، آرادا ووردی، گیزلین پالانج (قایم باشک) و... اشاره کرد.

شکل ۷-۳- تصویری از مسابقه طناب کشی در میان دانش آموزان در مدارس

بیشتر بدانیم

تیرنا ورودی

در این بازی دایره‌ای روی زمین کشیده می‌شود و کمربندی را در وسط دایره قرار می‌دهند، عده‌ای از بچه‌ها به عنوان نگهبان، دور تا دور دایره می‌ایستند و از کمربند محافظت می‌کنند. یکی از بچه‌ها هجوم می‌آورد و می‌کوشد وارد دایره (قلعه) شود و کمربند را بردارد. اگر موفق شود با کمربند، محافظان را تنبیه می‌کند و اگر نتواند، به عنوان جریمه ضربه‌هایی که رئیس قبیله تعیین می‌کند، باید تحمل نماید.

فعالیت

– با کمک بزرگ‌ترها دو مورد از بازی‌های محلی را که پدران و مادران شما در دوران کودکی در محل زندگی خود بازی می‌کردند، بیان کنید.

شکل ۸-۳

موسیقی آذربایجان

موسیقی محلی آذربایجان، با طبیعت زیبای این منطقه (کوه‌ها و دامنه‌ها، دشت‌های سرسبز و دره‌های عمیق) و زندگی سنتی مردم روستاها و ایلات و عشایر درهم آمیخته است. موسیقی آذری هم از روح حماسی و پهلوانی برخوردار است و هم عشق به طبیعت و انسان و انسانیت را بازگو می‌کند. این موسیقی سرشار از گذشت و فداکاری در راه میهن و همنوعان است. عاشیق لار (عاشیق‌ها) که سروده‌ها و شعرهای مردمی را به شکل زیبایی می‌خوانند، با لباس و کلاه مخصوص و چکمه‌های ساق بلند، ساز خود را در آغوش می‌گیرند و هنگام خواندن بایاتی‌ها و دیگر اشعار عامیانه هر شنونده‌ای را تحت تأثیر قرار می‌دهند.

در گذشته نه چندان دور عاشیق‌ها، به صورت خوانندگان دوره‌گرد

با ساز خود در عروسی‌ها و مجالس جشن روستاییان شرکت می‌کردند و در قهوه‌خانه‌ها ساز خود را همراه دف و سرنا می‌زدند و می‌خواندند. عاشیق‌ها انسان‌های مبارز، پیشرو قیام مردمی علیه ستمگران و دشمنان میهن خود بودند. آن‌ها سروده‌های زیبای خود را با انگیزه‌های احساسی ناب و انسانی و حفظ امانت هنر عاشیقی، در میان مردم می‌خواندند. مشهورترین داستان‌های آن‌ها کوراوغلی، اصلی کرم، قاچاق نبی و... می‌باشد که هنوز هم در پاره‌ای از روستاهای استان، در مراسم عروسی و مهمانی‌ها خوانده می‌شود.

مراسم چهارشنبه سوری

در آذربایجان چهارشنبه‌های اسفند ماه هر کدام نامی دارند و هر یک از آنها متناسب به یکی از عناصر اربعه یعنی باد، خاک، آتش و آب است. به همین دلیل در برخی از نقاط، اولین چهارشنبه را یئل چرشنبه سی (چهارشنبه باد)، دومین چهارشنبه را توپراق چرشنبه سی (چهارشنبه خاک) سومین چهارشنبه را اود چرشنبه سی (چهارشنبه آتش) و چهارمین چهارشنبه را آخیر چرشنبه (چهارشنبه آخر) و یا سو چرشنبه سی (چهارشنبه آب) می‌نامند. اما امروزه فقط در آخرین چهارشنبه سال مراسم پریدن از روی آتش برپا می‌شود. و با گفتن: دیش آغریم، باش آغریم، قا دا بالا، درد و بلام هامیسی تو کولسون بو اودا (یعنی دندان دردم، قضا و بلا و درد و بلایم همه‌شان در این آتش از بین بروند) از روی آتش می‌پرند. همچنین در چهارشنبه آخر سال برای نوعروسان از طرف خانواده داماد خنجه‌هایی که شامل هدایایی برای عروس است ارسال می‌شود.

بیشتر بدانیم

یکی از رسم‌های رایج در اکثر روستاهای آذربایجان شرقی رسم شال‌اندازی بوده که امروز نیز در برخی روستاها کم و بیش به چشم می‌خورد. پس از مراسم پریدن از روی آتش همه به خانه‌هایشان باز می‌گردند و پس از شام به پشت بام می‌روند و از روزنه سقف خانه‌ها شال یا دستمال متصل به چند متر طناب را به داخل خانه آویزان می‌کنند. اهالی خانه در شال بادام، گردو، کشمش و گردو می‌ریزند و آن را گره می‌زنند. گذاشتن تخم مرغ رنگ شده آب‌پز، جوراب، پول و... داخل شال نیز رسم است. باور مردم بر این بوده است که می‌گویند نباید شال‌انداز را دست خالی برگرداند. شهریار در مورد شال‌اندازی در بخشی از حیدر بابا به سلام خود می‌نویسد:

باپرام ایدی، گنججه قوشی او خوردی
آداخلی قیز، بیگ جورابین تو خوردی
هرکس شالین بیر باجادان سو خوردی
شال ایسته دیم من ده اوده آغلادم
بیر شال آلیب، تئز بثلیمه باغلادم
غلام گیله قاشیدیم، شالی سالادیم
فاطمه خالا منه جوراب باغلادی
خان نه نه می، یادا سالیب آغلادی

مراسم عید نوروز

شکل ۹-۳- تصویری از «تکم» در روستا

نوروز یکی از مهم‌ترین اعیاد مردم آذربایجان شرقی است. مردم از فصل سبز و زاینده‌گی طبیعت با نام‌هایی چون: نوروز بایرامی، ایل بایرامی یاد می‌کنند. در گذشته نه چندان دور با آمدن بیک‌های نوروز، این مراسم آغاز می‌شد. پنجاه روز مانده به عید سفیران نوروزی با آوازخوانی و دست‌افشانی رفتن زمستان سرد و طولانی و آمدن بهار سرسبز را به مردم مژده می‌دادند. مردم آمدن آن‌ها را به فال نیک می‌گرفتند و اعتقاد داشتند که سالی که بیک‌های نوروزی به راه می‌افتند، برای آن‌ها سالی پر محصول خواهد بود. بیک‌های نوروزی چند دسته بودند که یک دسته از آن‌ها تکم چی‌ها بودند. تکم نام پادشاه بزه‌است و آن را از چوب و دانه‌های رنگین درست می‌کردند و دم خروس برایش می‌گذاشتند. بعد آن را سوار تخته‌ای می‌کردند و با تکان دادن اهرمی که به شکم تکم وصل بود، آن را می‌رقصانند و درباره‌ی خوشبختی‌ها و بدبختی‌های تکم شعر می‌خواندند.

دسته‌ای از بیک‌ها سایاچی لار نام داشتند و آنان نیز با خواندن اشعار در وصف بهار و طبیعت آمدن عید را نوید می‌دادند.

شکل ۱۰-۳- تصویری از مراسم عید نوروز در استان

فعالیت

با استفاده از کتاب درسی و یا صحبت با افراد خانواده یکی از جنبه‌های فرهنگی زادگاه و استان محل زندگی خود شامل، غذاهای محلی، سرودها، موسیقی‌های محلی، آداب و رسوم، جشن‌ها، لباس‌ها و غیره را بررسی کنید.

صنایع دستی

آثار هنری و ابداعات فرهنگی هر قومی نمادی از ویژگی‌های ملی است که برگرفته از توانمندی‌های اخلاقی، هنری و فرهنگی آن قوم است.

استان آذربایجان شرقی در بسیاری از زمینه‌های هنری پیشرو بوده و مکتب خاص خود را داشته است و توانسته در طول تاریخ صفحات درخشان را از حضور فعال و مؤثر مردان و زنان هنرمند خود به نمایش بگذارد.

شکل ۱۱-۳- قالی‌بافی در استان

ویژگی‌های فرهنگی استان

شکل ۱۲-۳- نمایشگاه و فروشگاه صنایع دستی عشایر

در این میان صنایع دستی به‌عنوان جلوه‌ای بدیع از هنرهای سنتی در آذربایجان توانسته همواره تحسین نظاره‌گران را برانگیزد.

صنایع دستی در واقع میراث فرهنگی یک ملت است و استان آذربایجان شرقی یکی از کانون‌های مهم در این زمینه محسوب می‌شود.

صنایع دستی برجسته این استان شامل قالی‌بافی، ورنی بافی، گلیم بافی، سوزن دوزی، جاجیم بافی، تذهیب، هنرهای چوبی، سفالگری، نقاشی روی چرم، سبذبافی و... است. رونق صنعت زیبای فرش بافی در این استان به حدی است که عمده‌ترین صادرات غیرنفتی استان را به‌خود اختصاص داده است. فرش این استان معمولاً به کشورهای آلمان، فرانسه، ایتالیا و انگلیس صادر می‌شود.

شکل ۱۴-۳- سفالگری در زنوز

شکل ۱۳-۳- سوزن‌دوزی در ممقان

بیشتر بدانیم

از سبدهافی نیز باید به عنوان یکی از صنایع در حال انقراض یاد کرد. این صنعت خانگی در گذشته نه چندان دور در بیشتر مناطق آذربایجان رونق داشته است. سبدهافی از ساقه‌های گندم و جو در مناطقی از شهرستان مرند (کشکسرای) و سبدهافی از چوب موسون در روستاهای اطراف مراغه پیشینه تاریخی زیادی دارد. زنان این مناطق این سبدها را در طرح‌ها و رنگ‌های بسیار زیبا می‌بافتند و این سبدها بیشتر مصارف خانگی داشته است.

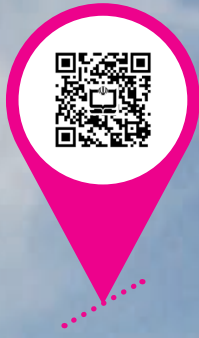
شکل ۱۵-۳- سبدهافی در کشکسرای

برای مطالعه

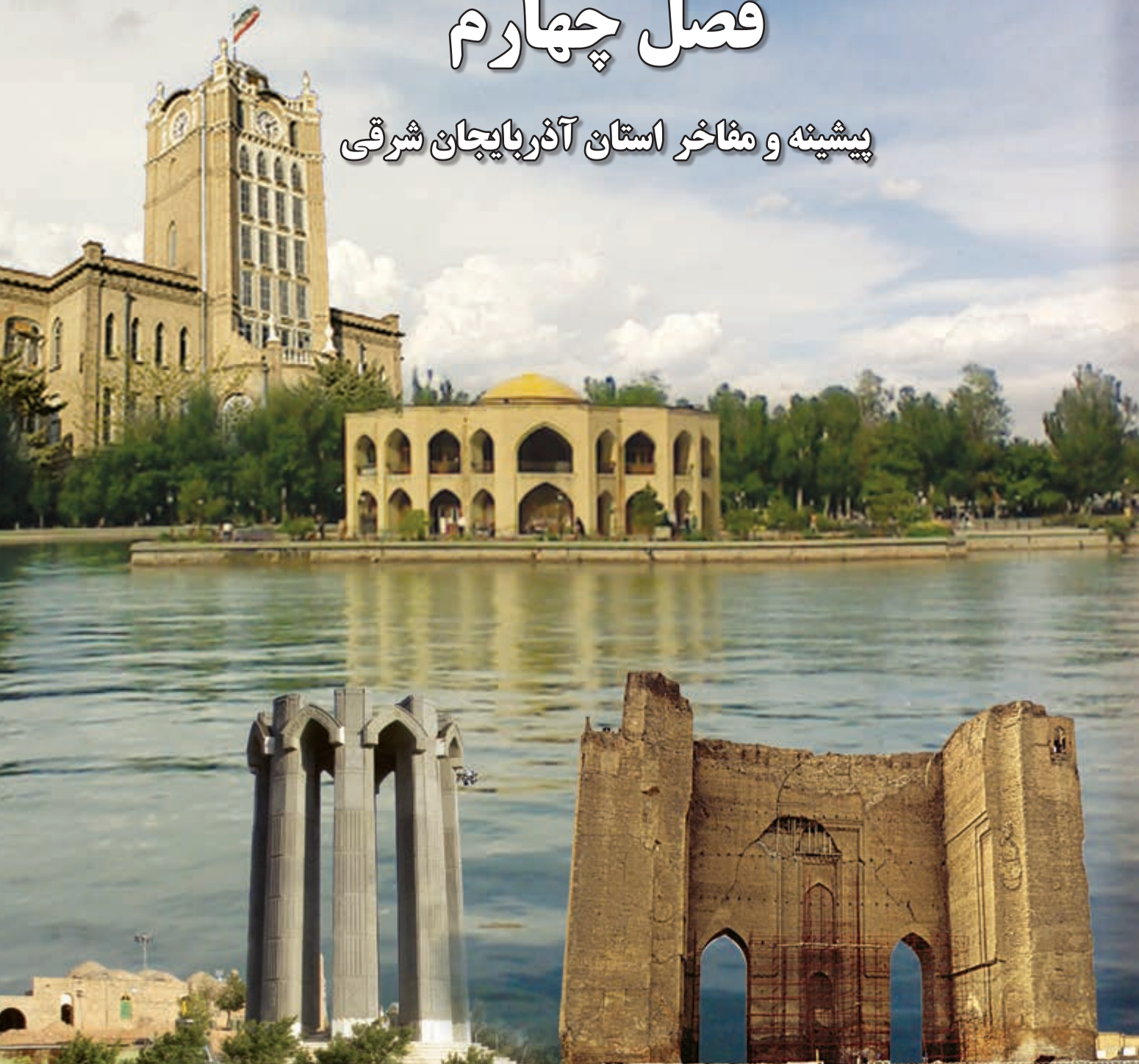
خانواده و خویشاوندی

خانواده یکی از ارکان مهم زندگی اجتماعی است. امروزه با وجود تغییر زندگی گسترده به زندگی هسته‌ای که شامل زن و مرد و فرزندان می‌شود، هنوز هم خانواده به‌عنوان یکی از اساسی‌ترین نهادها نقش مهمی دارد. فرزندان در کنار والدین و در ارتباط با پدر بزرگ، مادر بزرگ و سایر خویشاوندان پیوند خانوادگی خود را محکم نگه می‌دارند. در استان آذربایجان شرقی خانواده از جایگاه خاصی برخوردار است و خانواده‌ها در ارتباط با تربیت فرزندان نقش بسیار مهمی ایفا می‌کنند. رفت و آمدهای خانوادگی، صله‌رحم و... بسیار متداول بوده و مراسم مختلف و جشن‌ها با حضور بزرگان فامیل برگزار می‌شود.

فصل چهارم

پیشینه و مفاخر استان آذربایجان شرقی

درس دهم: از گذشته استان خود چه می‌دانید؟

آذربایجان سر ایران است.

(مقام معظم رهبری حضرت آیت الله خامنه‌ای)

پیشینه سکونت انسان در استان

در جواب این سؤال که آذربایجان کی و چگونه محل سکونت شد و ساکنان اولیه آن از کدام اقوام بوده‌اند، اطلاع دقیقی در دست نیست. برخی از دانشمندان، با توجه به اشکال سفالینه‌های به دست آمده، در کاوش‌های باستان‌شناسی ساکنان اولیه آذربایجان را مردمی دامدار و از نژاد مدیترانه‌ای می‌دانند. در آغاز هزاره اول ق.م. دره آجی‌چای و ناحیه کنونی تبریز متعلق به قوم متمدن دالیان بوده است. کاوش‌های باستان‌شناسی در این منطقه کم‌انجام گرفته و مدارک قابل استناد در این زمینه بسیار ناچیز است. تپه‌های فراوان مکشوفه و غیرمکشوفه باستانی، سنگ‌نگاره‌های متعلق به پادشاهان اورارتی و وجود قبرستان‌های کلان‌سنگی در نقاط مختلف استان که به قبرهای «گور» معروف‌اند، بیانگر سکونت طولانی انسان در این استان است. از سویی آذربایجان در طول تاریخ، دالان جابه‌جایی اقوام از شرق به غرب و بالعکس بوده و نقش عمده‌ای در تبادلات فرهنگی اقوام گوناگون داشته است. در نتیجه کاوش‌های باستان‌شناسی سال‌های اخیر آثار فراوانی در جنوب شرقی استان به دست آمده که متعلق به عهد حجر قدیم است و قدمت تمدن آذربایجان را به هزاره چهارم ق.م می‌رساند.

شکل ۲-۴- آثار مکشوفه هزاره اول ق.م در محل محوطه مسجد کبود

شکل ۱-۴- ریغون سفالی هزاره اول ق.م. میانه

شکل ۳-۴. سنگ ساب مربوط به هزاره سوم ق.م. — خدا آفرین

وجه تسمیه آذربایجان

آذربایجان از ایالات بسیار کهن ایران است. استقلال سیاسی ایران و هویت ملی ایرانی از آذربایجان آغاز شده است؛ زیرا اولین دولت ملی ایران، یعنی دولت «ماد» در این سرزمین استقرار یافته است و نام آن در منابع ایرانی و آثار جغرافی نویسان اسلامی و دیگر ملل به صورت‌های گوناگون آمده است. در منابع هخامنشی «ساتراب» «ماد» و در فارسی قدیم این منطقه را آذرآبادگان، آذربایگان و در منابع یونانی آتروپاتن و در کتب جغرافی نویسان اسلامی، آذربایجان و آذریجان آمده است. بعضی از دانشمندان اسم این سرزمین را ترکیبی از واژه‌های آذر به معنی آتش و پات به معنی نگهبان و گان به معنی محل دانسته‌اند (آذر+ پات + گان). بعضی از محققان بر این عقیده‌اند که نام آذربایجان از نام آتروپات «آزپید» سردار معروف آذربایجانی اواخر دولت هخامنشیان گرفته شده است که آن نیز به معنی نگهبان آتش است و بعضی از مورخان وجود آتشکده معروف «آذرگشنسب» در آذربایجان را علت نام‌گذاری این منطقه دانسته‌اند.

فعالیت

— با کمک دبیر خود درباره علل دیگر نامگذاری آذربایجان بحث کنید.

نگاهی به گذشته تاریخی استان

آذربایجان از دوران ماقبل تاریخ به دلیل داشتن بیلاق‌های سرسبز و قشلاق‌هایی چون جلگه مغان و کناره‌های رودخانه کورا «کُر» مورد توجه اقوام دامدار کوچ رو بوده است. لذا قبل از مهاجرت آریاییان به این سرزمین اقوام مختلفی در این سرزمین ساکن بوده‌اند. وجود تپه‌های باستانی و قبرستان‌های کلان سنگی در این ناحیه، گویای همین حقیقت است. اسکان پایدار بعضی از این اقوام چون دالیان، هوریان، کادوسیان، گوتی‌ها و اورارتی‌ها منجر به تشکیل تمدن‌های اولیه در این منطقه شده که آثار فراوانی از آنها باقی مانده است.

آذربایجان قبل از اسلام

۱- دوره مادها: مادها قوم کوچ رو و رمه‌گردان آریایی نژاد بودند که از هزاره دوم قبل از میلاد به فلات ایران مهاجرت کرده‌اند و در شمال غرب این فلات ساکن شده‌اند. مادها به پرورش اسب معروف بودند. به گفته هروودت مورخ یونانی (قرن پنجم ق.م) مادها متشکل از شش قبیله بودند که در نواحی لرستان، کردستان، همدان و آذربایجان پراکنده

شده بودند. بعد از اتحاد با دولت «ماننا» دولت آشور را شکست دادند و نخستین دولت آریایی را به رهبری «دیا اکو» (۷۰۱ یا ۷۰۸-۶۵۵) ایجاد کردند و به این خاطر آذربایجان را کشور «ماد» می‌گفتند.

شکل ۲-۴- قفل رمزخوان اثری متعلق به قرن ششم ه.ق - عجب‌شیر

۲- دوره هخامنشیان: بعد از سقوط دولت آریایی نژاد «ماد» در سال ۵۵۹ ق.م دولت دیگری از آریاییان به نام هخامنشیان به رهبری کوروش رئیس قبیله پاسارگاد تشکیل شد که از ۵۵۹ ق.م تا ۳۳۰ ق.م بزرگ‌ترین امپراطوری جهانی را تشکیل دادند و با ایجاد سازمان‌های منظم دولتی و به کارگیری سیاست منطقی کشورداری و رفتار بشردوستانه و احترام به حقوق و ادیان و آداب و سنن ملت‌ها، توانستند تقریباً ۲۲۹ سال اداره جهان متمدن آن روز را در دست داشته باشند.

۳- دوره اشکانیان و ساسانیان: خاندان آتروباتیان، پس از سقوط دولت هخامنشیان در سال ۳۳۰ ق.م

شکل ۵-۴- اثری متعلق به دوره اشکانی (غار قدمگاه - اشکانی - آذرشهر)

به دست اسکندر مقدونی، خستریوان والی ماد، آتروپات (آزرد) فرمانده طلایه قشون داریوش سوم در جنگ گوگمل بود. بعضی‌ها او را مرد روحانی می‌دانند، او و بازماندگانش با تدبیر توانستند استقلال ماد و حاکمیت خاندان خود را تا سال ۲ ق.م حفظ کنند، در طول دوره‌ای نزدیک به هفت قرن فرمانروایی اشکانیان و ساسانیان، آذربایجان جزء جدایی ناپذیر ایران و از ایالات بسیار مهم این دو دولت محسوب می‌شده است. آذربایجان در عهد ساسانیان به دلیل استقرار پایتخت تابستانی آنها در شهر «شیز»^۱ یا «گنزک»^۲ و وجود آتشکده مقدس «آزرگشنسب»^۳ در این محل از تقدس خاص و اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار بوده است.

شکل ۶-۴- گچ‌بری‌های نقش خورشید و شیر آثاری متعلق به دوره اشکانی (قلعه ضحاک - اشکانی - هشترود)

آذربایجان در دوران اسلامی

بنا به گفته مورخان، آذربایجان در سال ۲۲ هجری به دستور عمر (خلیفه دوم) و به فرماندهی «خدیفه بن یمان» سردار عرب فتح شد. پایتخت آذربایجان در آن تاریخ شهر اردبیل بود. در زمان خلافت حضرت علی (ع) سعید ابن ساریه خزائی والی آذربایجان گردید. در عهد امویان مروان ابن محمد ابن مروان ابن حکم آخرین خلیفه اموی که در سال ۱۳۲ ه.ق در جنگ با نیروهای ابو مسلم خراسانی

۱- sheiz

۲- kenzek

۳- Azargoshasb

کشته شد، والی آذربایجان بود. در عهد بنی عباس نیز ابو جعفر منصور دوانیقی دومین خلیفه عباسی و یحیی بن خالد برمکی وزیر معروف ایرانی، از والیان معروف آذربایجان بودند. در سال ۱۹۲ فرقه خرم دینان در این ناحیه علیه خلفای غاصب و ستمگر عباسی به رهبری جاویدان بن سهلک سر به شورش برداشتند. این قیام بعد از مرگ او به رهبری بابک خرم دین ادامه یافت. عاقبت این قیام در دوره خلافت معتصم هشتمین خلیفه ستمگر عباسی به وسیله افسین سردار دیگر ایرانی که در خدمت عباسیان بود، سرکوب شد. بابک اسیر گردید و در سال ۲۲۳ هـ. ق در بغداد به دار آویخته شد. در زیر نمونه‌هایی از بناهای تاریخی متعلق به دوره اسلامی آمده است.

شکل ۷-۴- پل و نیار - شهرستان تبریز
انری متعلق به دوران معاصر

شکل ۸-۴- پل بزرگ خدا آفرین -
انری متعلق به دوران معاصر

شکل ۹-۴- مسجد جامع مرند دوره اتابکان قرن ۶ هـ.ق

شکل ۱۰-۴- خانه بهنام (دانشکده معماری) - دوره قاجار

شکل ۱۱-۴- پل دختر- ملکان- دوره صفوی ۹۵۱ ه.ق

شکل ۱۲-۴- مقبره شیخ اسحق هریس- دوره صفوی ۹۹۰ ه.ق

۱- دوره سلجوقیان : در سال ۲۲۳ و ۲۷۶ هـ. ق محمد بن ابی‌ساج، آذربایجان را فتح کرد و دولت ساجیان را در این ایالت تشکیل داد. در سال ۳۴۰ هـ. ق یکی از خاندان عرب به نام روادیان بر آذربایجان مسلط شدند امرای این خاندان مذهب شیعی داشتند و سکه سبک شیعه ضرب می‌کردند و تا سال ۴۳۸ هـ. ق بر این خطه فرمانروایی کردند، پایتخت آنها شهر مرند بود. طغرل سلجوقی در سال ۴۱۰ هـ. ق این سرزمین را از دست روادیان بیرون آورد و از این به بعد آذربایجان جزو قلمرو سلجوقیان بزرگ گردید.

۲- دوره اتابکان : با ضعف دودمان سلاجقه اتابک شمس‌الدین الدیگر در آذربایجان قدرت گرفت و بنیانگذار دولتی شد که بعدها به اتابکان آذربایجان معروف شدند. اتابکان از سال ۵۴۱ تا ۶۲۵ هـ. ق در آذربایجان فرمانروایی کردند. پایتخت آنها در ابتدا شهر اردبیل بود ولی بعدها پایتخت را به تبریز انتقال دادند. در سال ۶۱۶ مغولان به آذربایجان حمله کردند اما اتابکان با چنگیز از در دوستی وایلی در آمدند. در نتیجه تبریز بدون هیچ‌گونه صدمه‌ای به تصرف لشکر مغول در آمد.

۳- دوره مغول : چنان که گذشت مغولان در سال ۶۱۶ هـ. ق آذربایجان را تصرف کردند. از زمان «آباخان» فرزند هلاکو، تبریز به عنوان پایتخت و مرکز سیاسی دولت مغول انتخاب شد و شکوفایی تبریز در زمان غازان‌خان با احداث دانشگاه «ربع رشیدی»، مسجد علیشاه «ارگ فعلی»، مقبره غازان‌خان معروف به «شام‌غازان» و سایر ابنیه و کاروانسراها به اوج خود رسید. این شکوفایی تا مرگ غازان‌خان در سال ۷۰۳ هـ. ق ادامه داشت اما پس از وفات وی سلطان محمد خدابنده (۷۰۳-۷۱۶ هـ. ق) برادر و جانشین او که به مذهب شیعه مشرف شده بود؛ پایتخت خود را از تبریز به سلطانیه انتقال داد.

بیشتر بدانیم

آیا می‌دانید بلندترین و زیباترین بنای جهان اسلام کدام بوده و در کدام شهر ساخته شده است؟
غازان‌خان مغول در سال ۶۹۵ هـ. ق طی شورای مشورتی اعیان مغول به مقام ایلخانی انتخاب شد و تبریز را پایتخت خود قرارداد. در محل شام‌غازان که امروز یکی از محلات تبریز است، برای خودش آرامگاه با شکوهی بنا کرد که ارتفاع گنبد آن از گنبد مرقد سلطان سنجر در شهر «مرو» که در عالم اسلام بلندترین بنا شمرده می‌شد، مرتفع‌تر بود. این بنا از نظر ریزه‌کاری‌های هنری و معماری که به دست معماران و هنرمندان چیره دست ایرانی ساخته شده بود، مورد تحسین همگان قرار گرفت. او در جنب این بنای عالی، دو مدرسه، یک بیمارستان و یک رصدخانه همانند آنچه که نیای او هلاکو خان در مراغه ساخته بود، ایجاد کرد. همچنین یک کتابخانه بزرگ، دایره بایگانی اسناد دیوانی، دارالایتم، گرمابه و استخری مزین به زیباترین کاشی‌ها بنا کرد و برای نگهداری این بناهای عظیم، اموال فراوانی را وقف کرده بود. او در کنار هر یک از دروازه‌های شهر برای رفاه مسافران و کاروانیان، کاروانسرا، بازار و گرمابه‌هایی احداث کرده بود. او همچنین اعیان و اشراف را به ساختن قصرها و بناها و آثار زیبا در شهر تبریز تشویق نمود. در عصر فرمانروایی او شهر تبریز از بزرگترین شهرهای فرهنگی، هنری، تجاری و اقتصادی جهان اسلام به حساب می‌آمد.

شکل ۱۳-۴- ارگ علیشاه از آثار دوره مغول

ربع رشیدی به عنوان بزرگ ترین دانشگاه جهان اسلام در قرون ۷- ۸ هـ. ق شناخته می شد.

شکل ۱۴-۴- نمایی از ربع رشیدی اولین دانشگاه ایران در دوره مغول

شکل ۱۵-۴- نمایی از مسجد کبیر معروف به فیروزه اسلام متعلق به معماری قرن نهم هجری قمری

۴- عصر ترکمنان : با فروپاشی دولت تیموریان در آغاز قرن نهم اقوام ترکمن (آق. قویونلوها و قرا قویونلوها) در آذربایجان نیرومند شدند. در نتیجه مؤسس دودمان قرا قویونلوها قرایوسف در سال ۸۲۳ ه.ق در آذربایجان به قدرت رسید. وی تبریز را پایتخت خود قرار داد. پس از وفات او، فرزندش جهانشاه که مشهورترین پادشاه این دودمان است به سلطنت رسید. وی عاقبت در جنگ با اوزون حسن «آق قویونلو» در سال ۸۷۲ ه.ق به قتل رسید. پس از مرگ جهانشاه، دولت قرا قویونلوها در آذربایجان برچیده شد؛ مسجد کبیر از آثار او است.

اوزون حسن بنیان گذار دولت آق قویونلوها بود. او تبریز را پایتخت خود قرار داد و قلمرو خود را تا بغداد و هرات توسعه داد. بعد از مرگ او فرزندش سلطان یعقوب به سلطنت رسید اما او در جوانی از دنیا رفت و با مرگ یعقوب دولت آق قویونلوها در آذربایجان فروپاشید. مدرسه دینی «نصریه» و مسجد «حسن پادشاه» واقع در خیابان دارایی جدید تبریز از آثار آنها است.

شکل ۱۶-۴- سکه‌های متعلق به دوران آق قویونلوها

شکل ۱۷-۴- سکه‌های متعلق به دوران قرا قویونلوها

برای مطالعه

۵- صفویان : شاه اسماعیل صفوی در سال ۹۰۷ هـ.ق وارد تبریز شد. او این شهر را پایتخت خود قرار داد و خویشان را شاه ایران و مدافع مذهب شیعه خواند. او در جنگ چالدران در سال ۹۲۰ هـ.ق از سلطان سلیم عثمانی شکست خورد. شاه اسماعیل در سال ۹۳۰ هـ.ق در سن ۳۸ سالگی از جهان رفت و فرزند ۹ ساله او تهماسب اول (۹۳۰-۹۸۴ هـ.ق) از طرف سران قزلباش در تبریز به پادشاهی رسید. در زمان او سلیمان قانونی سلطان عثمانی به آذربایجان حمله کرد و تبریز را تصرف کرد و چون دیگر تبریز پایتخت امنی برای صفویان نبود، شاه تهماسب اول پایتخت را به قزوین منتقل نمود. اما تبریز به عنوان یک شهر بسیار مهم مورد توجه شاهان صفوی بود و تنها شهری بود که به دلیل نزدیکی به مرزهای عثمانی به وسیله سپه سالار کل ارتش ایران اداره می شد.

۶- دوره قاجاریه : در زمان سلطنت فتحعلی شاه قاجار، آذربایجان به دلیل همسایگی با دو کشور بزرگ روسیه و عثمانی، از اهمیت فراوانی برخوردار بود. به همین جهت شهر تبریز ولیعهد نشین شد. این سنت تا انقراض

شکل ۱۸-۴- سنگ «بسم الله» - قرن دهم هجری

شکل ۱۹-۴- نمایی از امامزاده عون بن علی -
قلعه عون بن علی مربوط به قرن هشتم و مرمت شده
در دوره های بعدی

شکل ۲۰-۴- نقشه ایران در دوره صفویه که در آن تبریز به عنوان اولین پایتخت جهان تشیع محسوب می‌شد.

قاجاریه در سال ۱۳۰۴ هـ. ش ادامه داشت. در جنگ‌های ایران و روسیه، (۱۲۱۸-۱۲۴۳ هـ. ق) آذربایجان اهمیت سیاسی و نظامی فراوانی داشت. مردم آذربایجان با دادن کشته‌های زیاد از این آب و خاک دفاع کردند و در جریان جنگ‌های دوره اول و دوم ایران و روسیه علاوه بر شهرنشینان و روستاییان، عشایر آذربایجان نیز نقش عمده‌ای داشتند. این ایالت بعد از شکست قشون ایران، از قوای روسیه در سال ۱۲۴۳ هـ. ق به وسیله نیروهای روسی اشغال شد و بعد از پذیرش عهدنامه ترکمن‌چای و از دست دادن مناطق شمالی رود ارس، از قوای بیگانه تخلیه گردید. در نهضت تنباکو اعتراض از آذربایجان و شهر تبریز آغاز شد و در جریان انقلاب مشروطه در سال ۱۳۲۴ هـ. ق آذربایجان از ایالات پرچمدار آزادی بود و تبریز از شهرهای پیشگام در انقلاب و مرکز فعالیت آزادی خواهان مشروطه طلب محسوب می‌شد. پس از مرگ مظفرالدین شاه و اعلان سلطنت محمد علی شاه، تبریزی‌ها، با توجه به شناختی که در دوران ولیعهدی از او داشتند، به سلطنت وی روی خوش نشان ندادند. لذا پس از به توپ بستن مجلس اول در سال ۱۳۲۶ هـ. ق به وسیله محمد علی شاه و آغاز دوره استبداد صغیر، تبریز مرکز مقاومت ملی علیه شاه مستبد شد. ستارخان و باقرخان دو تن از سرداران غیور آذربایجان، با کمک مردم و علمای آزادی خواه آذربایجان مدت ۱۱ ماه در مقابل نیروهای دولتی مقاومت کردند و با برکناری پادشاه مستبد از سلطنت در سال ۱۳۲۷ هـ. ق دوباره نظام مشروطه را برقرار نمودند.

شکل ۲۱-۴ نقشه ایران در اوایل قاجاریه که در آن آذربایجان مرکز فرماندهی جنگ‌های ایران و روس بود

بیشتر بدانیم

در منابع تاریخ در جنگ‌های ایران و روس، نکات قابل توجهی از جان‌بازی‌ها و فداکاری‌های عشایر این منطقه آمده است. در این میان نقش قبیله حاجی علیلو یکی از قبایل منطقه قره‌داغ از همه قابل توجه‌تر بوده که با علاقه خاصی از آب و خاک کشور دفاع می‌کردند. یکی از سران این قبیله اسدالله سلطان بود که در جریان این جنگ‌ها نه‌تن از فرزندانش شهید شده بودند. با این حال او با جمعی از بزرگان ایل خود به مقرر فرماندهی عباس میرزا آمده بود تا او را به ادامه جنگ و عدم قبول عهدنامه ننگین ترکمنچای تشویق کند. وی حتی تعداد ۱۲ نفر از اقوام و نوادگان شجاع خویش را همراه آورده بود و به عباس میرزا اظهار می‌داشت که آنها را به‌جای فرزندان شهیدش به جبهه‌های جنگ بفرستد و می‌گفت با تقدیم آخرین افراد خانواده‌اش در این جنگ تا آخرین نفس خواهد جنگید و از حیثیت ملی و کيان دینی و تمامیت ارضی کشور دفاع خواهد کرد و در همین موقع گروهی از سران عشایر آذربایجان به ادامه جنگ

با دشمن تا آخرین نفس تأکید می‌کردند و عباس میرزا را به ادامه آن و عدم قبول شرایط روس‌ها تشویق می‌کردند. در این میان رفتار پیرزنی از زنان آذربایجانی از همه افتخارآمیزتر بود. این زن سالخورده با شنیدن خبر متارکه جنگ، از قیمت ریسمان دست تاب، مقداری لوازم جنگ و خواروبار برای سربازان تهیه کرده و به مقر فرماندهی عباس میرزا آورده بود تا در تجهیز سربازان وطن در مقابل دشمن سهمی داشته باشد.

شکل ۲۲-۴- نقشه قدیمی تبریز در سال ۱۲۸۶ هجری شمسی

۷- عصر پهلوی: با تشکیل سلطنت دودمان پهلوی در سال ۱۳۰۴ ه.ش مردم آذربایجان نیز مانند سایر مردم ایران گرفتار استبداد رضا خانی شدند. آنها در برابر تغییر لباس و کلاه مقاومت کردند و از هویت ملی خود دفاع نمودند. در شهریور ۱۳۲۰ ه.ش با شروع جنگ جهانی دوم، با اینکه دولت ایران همانند جنگ جهانی اول اعلام بی‌طرفی کرده بود، اما قوای جنگی روسیه بدون توجه به قوانین بین‌المللی و اعلام بی‌طرفی کشورمان، آذربایجان را اشغال کردند. متجاوزان روسی، به فکر جدایی آذربایجان از ایران و الحاق آن به جمهوری آذربایجان افتادند. لذا با خلع سلاح نیروهای محلی در شهر تبریز، به تقویت فرقهٔ دموکرات آذربایجان پرداختند و دولت وابستهٔ جمهوری خود مختار آذربایجان را به رهبری سیدجعفر پیشه‌وری تأسیس کردند. با توجه به اینکه مردم مسلمان و علمای آذربایجان هیچ‌گونه علاقه‌ای به این حکومت وابسته و بیگانه‌پرست نشان ندادند، دولت دموکرات‌ها در ۲۱ آذر ۱۳۲۵ ه.ش با ورود نیروهای دولتی از تهران به آذربایجان سقوط کرد و رهبران وابستهٔ آن به روسیه فرار کردند.

درس یازدهم: آذربایجان شرقی در دوره انقلاب اسلامی ایران

«اهالی تبریز و آذربایجان همیشه طرفدار اسلام و کشور بودند»

امام خمینی (ره)

شکل ۲۳-۴ دیدار جمعی از مردم استان با رهبر معظم انقلاب اسلامی در سالروز ۲۹ بهمن، قیام مردم تبریز

مردم آذربایجان شرقی، بارها مخالفت خود را با برنامه‌های ضداسلامی دولت پهلوی‌ها چه در موضوع تغییر لباس و کشف حجاب و چه در اجرای برنامه «اصلاحات ارضی» ابراز نمودند و از حریم اسلام و روحانیت دفاع کردند. اعتراض آنها در قیام پانزده خرداد ۱۳۴۲ ه.ش به رهبری امام خمینی (ره) بعد از انقلاب مشروطه و نهضت ملی شدن نفت، قدرت ایمان و عزم ملی مردم آذربایجان را به نمایش گذاشت. قیام توفنده مردم تبریز در ۲۹ بهمن سال ۱۳۵۶ ه.ش که به مناسبت گرامیداشت چهلمین روز شهادت شهدای ۱۹ دی ماه ۵۶ شهر قم اتفاق افتاد، لرزه بر بنیاد دولت پهلوی انداخت و این اعتراض بذر انقلاب را در سراسر کشور پاشید.

شکل ۲۴-۴- تخریب مجسمه
شاه توسط مردم غیور تبریز در ۲۶
دی ماه ۱۳۵۷- روز فرار شاه
(میدان ساعت تبریز)

تلاش انقلابی مردم آذربایجان بعد از پیروزی انقلاب اسلامی تا به امروز گواه روشن، بر حمایت بی دریغ مردم آذربایجان از آرمان‌های مقدس انقلاب اسلامی ایران به رهبری حضرت امام (ره) و آیت‌الله خامنه‌ای است. در جریان هشت سال دفاع مقدس، جوانان غیور و باایمان آذری حمایت بی چون و چرای خود را از اسلام و انقلاب به نمایش گذاشتند. اقدامات ایثارگرانه مردم آذربایجان

شکل ۲۵-۴- برگزاری پرشکوه نماز جمعه در مصلائی امام خمینی (ره) - تبریز

در پشت جبهه نیز قابل تقدیر بود. همچنین احساسات خالصانه انبوه مردم آذربایجان در استقبال از سفر پربرکت رهبر معظم انقلاب اسلامی ایران، حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای در پنجم خرداد سال ۱۳۷۴ ه.ش. به آذربایجان کمال علاقه مردم استان به اسلام و ولایت را در سطح ملی به نمایش گذاشت.

فعالیت

– مردم آذربایجان در پیروزی انقلاب مشروطه و انقلاب اسلامی ایران چه نقشی داشتند؟

افتخارات لشکر عاشورا

این جانب در ذهن خود از لشکر سرفراز عاشورا و عناصری از برجستگان و سرداران آن، یادهای نیک دارم «از بیانات مقام معظم رهبری در کنگره بزرگداشت سرداران شهید آذربایجان».

شکل ۲۶-۴- صحنه‌هایی از اعزام رزمندگان آذربایجان شرقی به جبهه‌ها در دوران دفاع مقدس

پیشینه و مفاخر استان

ملت آذربایجان همواره در طول تاریخ با فداکاری‌ها و نثار خون خویش مدافع ایران و اسلام بوده‌اند و در جنگ تحمیلی در هشت سال دفاع مقدس نقش مهمی را ایفا نمودند. لشکر سرفراز ۳۱ عاشورا از رزمندگان دلاور و سرداران رشید آذربایجان تشکیل شده بود که در طول جنگ تحمیلی لرزه بر اندام دشمن بعثی و پشتیبانان جهان‌خوار آنها می‌انداختند. حماسه آفرینی‌های رزمندگان و سرداران لشکر ۳۱ عاشورا در جنگ تحمیلی «تیترا» اول روزنامه‌ها و سرفصل اخبار رادیوهای بیگانه بود. حملات اعجاب انگیز و خط شکنی‌های متهورانه رزمندگان آن لشکر سرفراز، موجب تعجب ناظران سیاسی و مفسران نظامی اروپا و آمریکا می‌شد. سرداران بزرگی چون شهید مهندس مهدی باکری و برادرش شهید مهندس حمید باکری، شهید علی تجلایی، شهید مرتضی باغچیان و شهید حسن شفیع زاده از نامی‌ترین و پرافتخارترین سرداران این استان بودند که حیات پراج خود را عاشقانه در طبق اخلاص نهاده و تقدیم انقلاب و اسلام و ایران نمودند و اوراق زرین دیگری بر کتاب افتخارات ملت آذربایجان، افزودند. روانشان شاد و یادشان جاودانه باد.

شکل ۲۷-۴. یادبود شهدای گمنام واقع در کنار امام‌زاده عون‌بن علی تبریز

فعالیت

— زندگی‌نامه دو تن از سرداران لشکر عاشورا را تهیه و در کلاس بخوانید.

حماسه‌سازان لشکر پرافتخار ۲۱ حمزه آذربایجان و پایگاه دوم شکاری تبریز

اگر حمزه سیدالشهداء در جنگ‌های صدر اسلام، مدافع اسلام و آرمان‌های رسول خدا بود، تا پای جان از اسلام دفاع نمود و در جنگ احد عاشقانه به شهادت رسید، لشکر ۲۱ حمزه آذربایجان نیز همراه با افراد غیور و شجاع و خلبانان تیزپرواز پایگاه دوم شکاری تبریز، از آغاز جنگ تحمیلی و دفاع مقدس، در جبهه‌های حق علیه باطل با دشمن بعثی نبرد کردند. امیران و فرماندهان رشید و از جان گذشته و غیور مردان این لشکر سرافراز آذربایجان با جان فشانی‌ها و حماسه‌سازی‌های خود چهره ایران و ایرانی را در پیشگاه تاریخ و اجداد سلحشور خود سفید کردند. حملات خلبانان متهور پایگاه دوم شکاری آذربایجان به عمق خاک و استحکامات دشمن و بمباران مراکز حیاتی، نظامی و صنعتی عراق، فرماندهان آن کشور که خواب تصرف تهران را دیده بودند به زانو درآوردند. لشکر سرافراز ۲۱ حمزه و پایگاه دوم شکاری تبریز با پایداری خود در مقابل دشمن خسارات و تلفات سنگینی بر آنها وارد کردند. این پایگاه افسران و سربازان و امرای شهیدی چون سرلشکر شهید فکوری را تقدیم اسلام و ایران نمودند. نامشان جاودانه تاریخ پرافتخار گلگون کفن ارتش ایران اسلامی باد.

شکل ۲۸-۴- صحنه‌ای از اعزام رزمندگان به جبهه‌ها در دوران دفاع مقدس

شکل ۲۹-۴- بمباران دبیرستان دخترانه زینبیه شهر میانه در جنگ تحمیلی عراق علیه ایران

شکل ۳۰-۴- رزمندگان استان در
ساحل اروندرود

شکل ۳۱-۴- بسیج خواهران در
استان

برای مطالعه

نیروی انتظامی و جهادگران استان آذربایجان شرقی

قبل از وقوع انقلاب اسلامی ایران حفاظت از امنیت راه‌های مناطق روستایی و خارج شهرها به‌عهده ژاندارمری و حفاظت از داخل شهرها به‌عهده پلیس شهربانی بود. پس از پیروزی انقلاب، کمیته‌های انقلاب اسلامی، جهت حفظ امنیت شهرها و مبارزه با افراد ضد انقلاب به‌وجود آمدند. در دهه هزار و سیصد و هفتاد این سه نیرو با هم ترکیب شدند و نیروی انتظامی را به‌وجود آوردند و زیر نظر وزارت کشور قرار گرفتند. نیروهای انتظامی استان در جبهه‌های جنگ و ایجاد امنیت در جامعه نقش فعالی داشتند و شهدای فراوانی تقدیم انقلاب کردند. جهادگران استان خدمات شایانی در ایجاد خاکریزها و ساختن سنگر انجام دادند و چون همیشه در تیررس دشمن بودند، به آنها سنگرسازان بی‌سنگر می‌گفتند. جهادگران استان نیز شهدای فراوانی تقدیم انقلاب نمودند.

فعالیت

— آیا در مورد مدرسه دخترانه زینبیه میانه و به شهادت رسیدن تعدادی از دانش‌آموزان بی‌گناه، مطلبی خوانده‌اید؟
در این مورد تحقیقی تهیه و در کلاس ارائه کنید.

برای مطالعه

مراکز علمی و نقش مشاهیر آذربایجان در تداوم فرهنگ ایرانی و اسلامی

آذربایجان شرقی، در طول تاریخ پرافتخار خود، پیوسته مرکز ترویج علم و هنر و خاستگاه بزرگان فرهنگ و ادب و پناه‌گاه فرهیختگان نامی این کشور بوده است. گفته می‌شود زرتشت در آذربایجان مبعوث شد و دین توحیدی خود را در این محل عرضه داشت. زرتشت اهورا مزدا را خداوند یکتا و توانا معرفی می‌کرد و با اصول سه‌گانه دینی خود «گفتار نیک و کردار نیک و پندار نیک» ایرانیان را به سوی راستی و درستی و پرهیز از پلیدی و ناپاکی دعوت می‌کرد. با استقرار آتشکده «آذرگشنسب» در دوره اشکانیان و ساسانیان این سرزمین مرکز آموزش و ترویج علوم دینی ایران نیز به حساب می‌آمده است. در ادوار بعد از اسلام نیز این ایالت موقعیت علمی خود را کماکان حفظ کرد و جاذبه علمی آن موجب گرد آمدن فقها، عرفا، ادبا و شعراء از نقاط مختلف ایران در تبریز گردیده است. مؤید این افتخار علمی آذربایجان وجود گورستان خاص «مقبرة الشعراء» در این شهر است که از جلوه‌های زیبای علمی و ادبی این خطه می‌باشد. بزرگانی چون شهریار، خاقانی شروانی، انوری، ظهیرالدین فاریابی، فلکی شروانی، قطران و همام تبریزی و صدها تن دیگر، در آنجا مدفون هستند. چنان‌که پیشتر اشاره شد، در عصر مغول بزرگ‌ترین دانشگاه جهان اسلام یعنی «ربع‌شیدی» در تبریز احداث شد که جویندگان علم از چهار سوی کشور جهت تحصیل بدانجا می‌آمدند. در عصر تیموریان و ترکمانان مدارس علمی «مظفریه» و «نصیری» محل تربیت علما و فضیلا بزرگی بوده‌اند. در عصر صفویه با انتقال علی‌رضا عباسی از هرات به تبریز به امر شاه اسماعیل صفوی، مکتب هنری تبریز از مکاتب معروف هنری جهان گردید. در عصر قاجاریه مدارسی دینی چون «طالبیه» «حسن پادشاه» و «صادقیه» و «مسجد جامع» از مراکز مهم آموزش علوم متداول عصر خود بودند. در تاریخ معاصر ایران تبریز در احداث تئاتر، تأسیس صنعت چاپخانه سنگی، انتشار نخستین روزنامه، اعزام دانشجویان به اروپا و ضرب سکه‌های چرخ‌پیشگام بوده و نخستین مدارس جدید ایران در تبریز به همت مردانی چون میرزا حسن رشیدی و میرزا جبار باغچه‌بان ایجاد شده است. دومین دانشگاه کشور در سال ۱۳۲۶ ه.ش در تبریز احداث شده است.

پیشینه و مفاخر استان

تنها بر شمردن نام مشاهیر استان در زمینه‌های گوناگون علمی و دینی و فرهنگی، هنری و مبارزاتی که در راه اعتلای فرهنگ و تمدن ایرانی - اسلامی منشأ خدمات ارزنده‌ای بوده‌اند، به کتابی قطور نیازمند است. چنان که مختصر شرح احوال آن مشاهیر در تذکره‌های چند جلدی نوشته شده و در اختیار همگان قرار گرفته است. در این مختصر نمی‌توان تأثیر دانشگاه ربع رشیدی، و شعرای مدفون در مقبره الشعرا، قبرستان شادباد مشایخ و چیچست زادگاه زرتشت و... را در ایجاد مراکز دینی، فرهنگی و ادبی استان و تأثیر غیر قابل انکار آن را بر فرهنگ جهانی توضیح داد. اما می‌توان نمونه‌ای از عارفان این دیار مانند شمس‌الدین محمد تبریزی، شیخ محمود شبستری تا علامه محمد حسین طباطبایی (صاحب تفسیر المیزان) و استاد محمد تقی جعفری شارح کتاب شریف نهج البلاغه و مثنوی معنوی را نام برد. همچنان که در حوزه شعر و ادبیات آثار شعری مانند قطران تبریزی، پروین اعتصامی و استاد محمد حسین شهریار کاملاً مشهود و غیر قابل انکار است. نام ستارخان سردار ملی و باقرخان سالار ملی و تأثیر آن در انقلاب مشروطیت و تأثیر انقلاب مشروطیت نه تنها در ایران بلکه در کشورهای مشرق زمین در سرلوحه کتاب‌های تاریخی قرار گرفته‌اند. هیچ کتاب تحلیلی، علمی و ریاضی نمی‌توان یافت که نام پروفیسور محسن هشترودی را با خط برجسته‌ای نوشته باشد. بنابراین نمی‌توان تمام مشاهیر استان را در اینجا نام برد. لذا به ذکر نام برخی از آنها بسنده می‌شود.

۱- حاج میرزا جواد آقا ملکی تبریزی	۲- علامه عبدالحسین احمد امینی (علامه امینی صاحب‌الغدیر)
۳- آیت الله ابوالحسن انگجی	۴- شیخ شهاب‌الدین اهری
۵- استاد ابوالحسن اقبال آذر	۶- اسماعیل امیرخیزی
۷- سردار شهید مهندس مهدی باکری (فرمانده سرافراز لشکر ۳۱ عاشورا)	
۸- مرحوم جبار باغچه‌بان	۹- سردار شهید علی تجلابی
۱۰- استاد محمدعلی تربیت	۱۱- صائب تبریزی
۱۲- میر علی تبریزی	۱۳- شهید میرزا علی ثقة‌الاسلام تبریزی
۱۴- آیت الله سید جواد خامنه‌ای (والد مکرم مقام معظم رهبری)	
۱۵- شهید شیخ محمد خیابانی (مبارز مشروطیت)	۱۶- میرزا طاهر خوشنویس
۱۷- مرحوم میرزا حسن رشديه	۱۸- سردار شهید حسن شفیع زاده
۱۹- استاد عالی نسب	۲۰- آیت الله حسین غفاری (مبارز دوران ستمشاهی)
۲۱- مرحوم ابوالقاسم فیوضات	
۲۲- آیت الله شهید محمد علی قاضی طباطبایی (شهید محراب)	
۲۳- آیت الله کوهکمری	۲۴- سردار شهید محمدحسن کسائی
۲۵- آیت الله شهید سید اسدالله مدنی (شهید محراب)	۲۶- اوحدی مراغه‌ای
۲۷- آیت الله مرعشی نجفی	۲۸- حکیم سید ابوالقاسم نباتی
۲۹- حاج حسین نخجوانی	۳۰- حاج محمد نخجوانی
۳۱- سردار شهید مرتضی یاغچیان	۳۲-

شهید قاضی طباطبایی

شهید آیت الله سیداسدالله مدنی

علامه محمدتقی جعفری

شیخ محمد خیابانی

میرزا حسن رشدیه

دکتر حسین شکویی

شهید مهدی باکری

پروفسور هشترودی

ستارخان سردار ملی

باقرخان سالار ملی

سیدجمال ترابی طباطبایی

نقّه الاسلام

جبار باغچه بان

رسام عربزاده

پروین اعتصامی

زینب پاشا

شکل ۳۲-۴- برخی از مشاهیر و مفاخر استان

فصل پنجم

قابلیت‌ها و توانمندی‌های استان آذربایجان شرقی

درس دوازدهم: توانمندی‌های گردشگری در استان

شکل ۱-۵

قابلیت‌ها و توانمندی‌های استان

آیا می‌دانید چرا استان آذربایجان شرقی یکی از استان‌های مستعد گردشگری کشورمان است؟ این استان مهد تمدن، آزادی‌خواهی و موطن رادمردانی بزرگ است و از جهت دیگر جدای از قابلیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی مردم مهربان و میهمان‌دوست این استان به صداقت و غیرت و خانواده‌دوستی شهره‌اند. بناهای تاریخی فراوان، آذربایجان شرقی را به یکی از قطب‌های بالقوه گردشگری ایران و جهان تبدیل کرده است. استان ما از دیرباز آشنای اهل سیاحت و تجارت در اقصی نقاط جهان بوده و هست. آذربایجان شرقی به جهت موقعیت جغرافیایی برتر و قرار گرفتن در مسیر جاده ابریشم عامل پیوند دنیای غرب به شرق بوده است و از نظر موقعیت جغرافیایی و قرار داشتن در منطقه مرزی کشور، از مزیت‌های مکانی و ارتباطی ویژه‌ای نیز بهره‌مند است؛ آنچنان که مرکز آن شهر تبریز را دروازه مشرق زمین خوانده‌اند. در ایران، تبریز به شهر اولین‌ها مشهور است؛ زیرا اولین مدرسه، اولین شهرداری، اولین چاپخانه، اولین شورای شهر و بسیاری از اولین‌ها در تبریز برپا شده است.

قدمت زیاد تاریخ و تمدن در استان ما باعث شده است که آثار بدیعی از همه دوره‌های تاریخی در آن دیده شود. تبریز به همراه بسیاری از شهرهای استان مانند مراغه، مرند، شبستر، میانه، و... آثار تاریخی، فرهنگی و مذهبی بی‌بدیلی در قلمرو ملی و جهان فراهم آورده است تا آنجا که بیش از ۱۴۰۰ اثر تاریخی استان در فهرست آثار ملی به ثبت رسیده است و از این نظر رتبه دوم را در کشور داراست.

شهر تبریز به واسطه ویژگی‌های یاد شده به عنوان یکی از مراکز مهم بازرگانی خاورمیانه شناخته می‌شود. سیاحان و تجار اروپایی در دوره صفوی از تبریز به عنوان شهر تجارت نام برده‌اند و از حیث معماری نیز، ابنیه و فضاها معماری خلق شده در این دوره پیش درآمد مکتب معماری اصفهان می‌باشند. موقعیت جغرافیایی و اهمیت تاریخی آذربایجان شرقی مرکز آن را میزبان بزرگ‌ترین سازه سرپوشیده جهان (بازار تبریز) کرده است.

انواع جاذبه‌های گردشگری استان

توان‌ها و جاذبه‌های گردشگری در این استان را می‌توان به دو دسته کلی تقسیم کرد.

برای مطالعه

الف) جاذبه‌های طبیعی

استان ما به دلیل داشتن تنوع آب و هوا، تنوع ناهمواری‌ها و پوشش گیاهی از قابلیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی فراوانی در تمام فصول سال برخوردار است. از جمله جاذبه‌های طبیعی می‌توان به پدیده‌های زیر اشاره کرد:

۱- رودخانه‌ها: ارس، آجی‌چای، صوفی‌چای، قزل‌اوزن و ده‌ها رودخانه فصلی با سیراب کردن زمین‌های کشاورزی مجاور خود موجب رونق اقتصاد کشاورزی آذربایجان شرقی شده‌اند و به اطراف خود طراوت و زیبایی بخشیده‌اند.

شکل ۲-۵- رود مرزی ارس

آبشار آسیاب خرابه - چلغا

۲ - آبشارها : عیش آباد، سرکند دیزج، گل
آختر، آسیاب خرابه از آبشارهای معروف استان اند که
زیبایی خاصی را به طبیعت استان داده اند.

آبشار گل آختر - ورزقان

شکل ۳-۵- تصاویری از آبشارهای استان

قابلیت‌ها و توانمندی‌های استان

۳- آب‌های معدنی و گرم: استان ما به دلیل شرایط زمین‌ساختی، از کانون‌های مهم آب معدنی و آب گرم محسوب می‌شود که در چهار منطقه عمده در اطراف کوه سهند، اطراف بزقوش، شمال شرقی کلیبر و اطراف میشوداغ تمرکز یافته‌اند.

شکل ۴-۵- نمایی از آبگرم بستان آباد

۴- جنگل‌ها: جنگل‌های استان از مناظر طبیعی به شمار می‌روند که به علت تنوع در گونه‌های جنگلی و انبوهی، جذابیت زیادی دارند. وجود آب و هوای مناسب در مناطق جنگلی استان توجه بسیاری از گردشگران کشورمان را به خود جلب کرده است. علاوه بر جنگل‌های وسیع و با ارزش ارسباران، جنگل‌هایی در دره‌های برخی از مناطق کوهستانی استان به چشم می‌خورند که طبیعت زیبایی را خلق کرده‌اند.

۵- سواحل و جزایر: جزیره اسلامی با طبیعت سرسبز و خرم و آب شیرین و گوارا در میان دریاچه‌ای شور، جزیره قویون‌داغی به عنوان زیستگاه قوچ و میش ارمنی، گوزن زرد ایرانی و پرندگان متعدد و وجود آب شیرین و در نهایت جزایر اسپیر و آرزو به عنوان زیستگاه پرندگان، چشمان هر گردشگری را می‌نوازد. علاوه بر این قابلیت‌ها، توان‌های عظیم آب درمانی با آب تنی در این دریاچه موجبات جذب گردشگران را فراهم آورده است.

۶- تالاب‌ها: تالاب بین‌المللی قوری گل و تالاب قره قشون از جمله تالاب‌های استان‌اند که پرندگان زیادی در آن‌ها زندگی می‌کنند که چشم‌انداز زیبایی در نظر گردشگران ترسیم می‌کنند.

۷- کوهستان‌ها و نواحی ییلاقی: بیش از نیمی از مساحت استان را مناطق کوهستانی و تپه‌ماهورها تشکیل می‌دهند. دامنه‌ها و دره‌های این ارتفاعات با آب و هوای معتدل و مناظر زیبا و دارا بودن مکان‌های دیدنی از نواحی جذب گردشگری در فصول گرم سال به حساب می‌آیند. دامنه‌های قره‌داغ، میشوداغ، سهند و قوشاداغ به همراه سایر ارتفاعات با داشتن جاذبه‌های طبیعی زیباترین مناظر طبیعی را در خود جای داده‌اند.

شکل ۵-۵- چشم انداز طبیعی از مناظر ییلاقی (چارویماق)

۸- غارها : غارهای هامپوئیل (کبوتر) در مراغه، آق بلاغ در هشترود، دوگیجان در مرند و اسکندر در سعیدآباد بستان آباد از جمله جاذبه‌های طبیعی اند که هر کدام چشم انداز خاصی در استان ما به وجود آورده‌اند.

ب) جاذبه‌های انسانی

استان ما به دلیل داشتن قدمت سکونت ۶۰۰۰ ساله یکی از مراکز مهم تمدن انسانی در دوره‌های مختلف تاریخ به‌شمار می‌رود.

۱- جاذبه‌های تاریخی

— بناها و یادمان‌های تاریخی : کاخ شهرداری، عمارت ایل گولی، بقایای عمارت ربع رشیدی تبریز و عمارت طومانانس کلیبر و ... از بناهای تاریخی در استان ماست.

— قلعه‌ها : قلعه‌های جمهور یا بابک کلیبر، پشتو، ضحاک هشترود، نودوز اهر، آوارسین خداآفرین، مانداگارانار و سن سارود مرند، قیزلارقالاسی مراغه، جوشین ورزقان، آغچاقله و قیزقالاسی میانه، آق گنبدیاهلاکو، جزیره اسلامی، آبی قلعه سی سراب، کردشت جلفا و قلعه بختک لیلان در ملکان از نقاط دیدنی استان به حساب می‌آیند.

— پل‌های تاریخی : پل قیزکوربوسی میانه، پل میانه، پل خداآفرین، پل بش گوز بناب، پل قیزلارکوربوسی ملکان و ... از بناهای دیدنی استان آذربایجان شرقی اند.

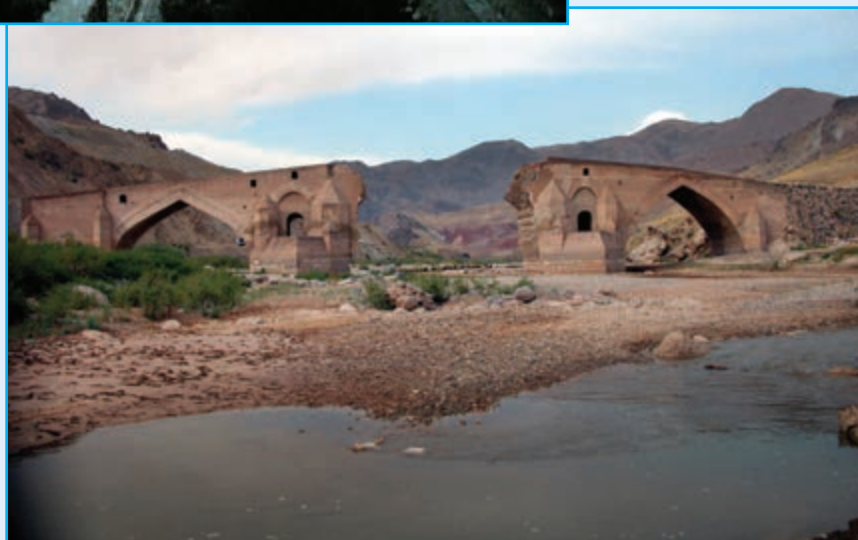
قابلیت‌ها و توانمندی‌های استان

شکل ۵-۶- کاروانسرای پیام مرند

شکل ۵-۷- عمارت ایل‌گولی تبریز

شکل ۵-۸- قیزکوریوسی میانه

— **خانه‌های قدیمی:** خانه‌های مشروطیت، قدکی، بهنام، گنجه‌ای زاده، سلماسی و ... از جمله خانه‌های به‌جامانده از گذشتگان ماست.

— **اماکن باستانی و گورستان‌های تاریخی:** مشهورترین آن‌ها عبارت‌اند از: منطقه تاریخی قوبول دره سی هوراند، غار قدمگاه آذرشهر، گورستان بینه شلوار.

— **تپه‌های باستانی:** کول تپه مرند و عجب شیر، قلعه جوق و امام چای سراب، مصلاهی آذرشهر، قره تپه تسوج و اژدها داهی هوراند از دیگر نقاط دیدنی استان ما به حساب می‌آیند.

— **سنگ‌نشته‌ها:** از سنگ‌نوشته‌های استان می‌توان به سفندل و رزقان، قیرخ قیزلار و نشتبان و رازلیق سراب، شیشه دراهر و جوان قلعه در عجب شیر اشاره کرد.

— **حمام‌های تاریخی:** حمام‌های کردشت جلفا و نوبر تبریز از جاذبه‌های دیگر استان‌اند.

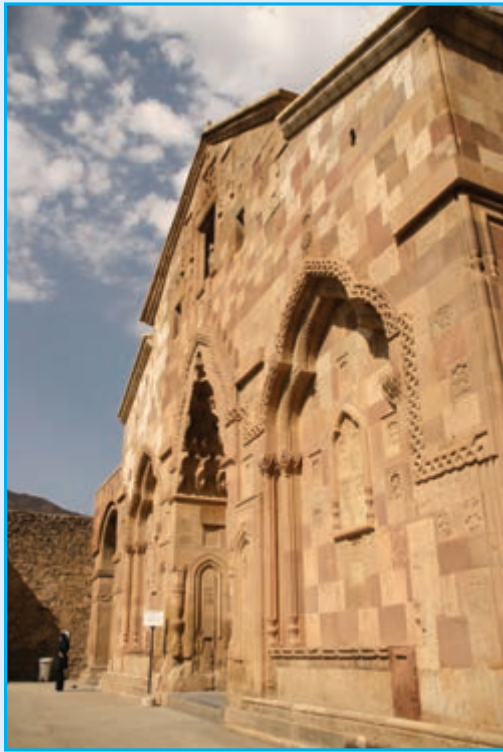
— **کاروان‌سراها تاریخی:** از کاروان‌سراهای به‌جا مانده استان ما گویجه بل اهر، الخلیج در تیکمه داش، جمال آباد میانه، خواجه نظر جلفا و پیام مرند را می‌توان نام برد.

شکل ۹-۵- خانه مشروطه تبریز

شکل ۱۰-۵- سنگ‌نشته رازلیق سراب

شکل ۱۱-۵- کلیسای سنت استپانوس جلفا

۲- جاذبه‌های مذهبی

استان ما گنجینه‌ای از یادمان‌های مذهبی و زیارتی است که در دوران اسلامی شکل گرفته‌اند. وجود گنبد‌های نیلگون و فیروزه‌ای، مناره‌ها و برج‌ها، مقابر عرفا و منسوبان ائمه اطهار (ع) معنویت خاصی در کالبد جاذبه‌های گردشگری استان دمیده است؛ از آن جمله می‌توان به گوی مسجد یا مسجد کبود (فیروزه جهان اسلام)، مسجد ارک علیشاه (بزرگ‌ترین بنای اسلامی در قرن هشتم هجری)، مقبره الشعرا (مدفن بیش از ۳۰۰ عارف و شاعر و دانشمند)، مقبره دو کمال (کمال‌الدین بهزاد و کمال‌الدین خجندی)، مقبره شیخ شهاب‌الدین اهری در اهر و امامزاده‌های (سید محمد آقا در جلفا و سید حمزه در تبریز و...)، کلیساهای استان نظیر کلیسای سنت استپانوس در جلفا اشاره کرد.

شکل ۱۲-۵- مسجد جامع تسوج

شکل ۱۳-۵- مقبره شیخ محمود شبستری

شکل ۱۴-۵- مقبره شیخ شهاب الدین اهری

شکل ۱۵-۵- گنبد کبود در مراغه

شکل ۱۶-۵- مقبره الشعرا در تبریز

قابلیت‌ها و توانمندی‌های استان

۳- موزه‌ها : موزه‌های مشروطه، سنجش، قاجار، قرآن و کتاب، سایت موزه عصر آهن تبریز، موزه تاریخ طبیعی، موزه ادبی شهریار، شهرداری، شهداء، استانداری، محرم و فرش در تبریز، موزه ادب عرفان در اهر، موزه عشایر آذربایجان در سراب، موزه مردم‌شناسی جنوب سهند در بناب، موزه ایلخانی و موزه سنگ نگاره‌ها در مراغه و موزه هدایا در شهر خامنه از جمله موزه‌های معروف استان ما می‌باشند.

شکل ۱۷-۵- موزه قاجار تبریز

شکل ۱۸-۵- موزه مراغه

۴- **جلوه‌های روستایی ویژه:** روستاهای استان به دلیل موقعیت جغرافیایی و قدمتشان جلوه‌های طبیعی و تاریخی شگفت‌آوری دارند. برخی از این روستاها به عنوان روستاهای هدف گردشگری در سال ۱۳۸۵ به ثبت رسیده است. روستاهای چراغیل در آذرشهر - کندوان در اسکو - خشکناپ در بستان آباد - توتاخانه در بناب - سفیدان در تبریز - اشتبین، کردشت و نوجه مهر در جلفا - آینالو، اسکالوی سفلی خدا آفرین و متعلق در کلیبر - چکان در مراغه - زنوزق در مرند - آستمال، آقا بابا فرامری، کاسین و کرینگان در ورزقان جاذبه‌های گردشگری زیادی دارند.

شکل ۱۹-۵- چشم‌اندازی از روستای کندوان

شکل ۲۰-۵- چشم‌اندازی از روستای اشتبین

۵- **جاذبه‌های تجاری و بازرگانی:** قرار گرفتن بسیاری از شهرهای استان در مسیر جاده ابریشم و رونق تجارت و بازرگانی از زمان‌های قدیم، باعث ایجاد بازارهای قدیمی در شهرستان‌های این استان شده است، همچون بازار تبریز (بزرگ‌ترین بازار مسقف جهان که به ثبت جهانی یونسکو رسیده است)، بازار اهر، بازار مرزی جلفا و...

بیشتر بدانیم

بازار تاریخی تبریز به‌عنوان بزرگ‌ترین بازار سرپوشیده به هم پیوسته جهان دارای ویژگی‌های منحصر به فردی از دوره‌های مختلف تاریخی است. بازار تبریز با حدود یک میلیون مترمربع مساحت به شکلی که ۷۰ هکتار آن را حریم و ۳۰ هکتار آن را عرصه تشکیل می‌دهد، شایسته‌ترین عنوان بزرگ‌ترین سازه سرپوشیده جهان است. در این مجموعه بیش از ۱۶۰ عنصر مختلف و متنوع وجود دارد و بازار را به مکان کامل و جامعی برای هر نوع فعالیتی تبدیل کرده است. وجود ۲۳ کاروانسرا، ۲۲ دالان، ۲۰ تیمچه، ۲۸ مسجد، ۸ مدرسه، ۷ بازارچه، ۵ حمام، ۲ یخچال و یک زورخانه در این مجموعه نشان از اهمیت بازار تاریخی تبریز برای ساکنان شهر و فعالان در این مجموعه دارد.

بازار تبریز با اینکه مجموعه کامل و به هم پیوسته‌ای است اما در عین حال هر بخش نیز استقلال خود را دارد و هر قسمت تا حد امکان تمام نیازهای ضروری خود را در بر دارد که از آن میان می‌توان به ساخت آب‌انبارهای بسیاری که تقریباً در تمام بخش‌های بازار دیده می‌شوند، اشاره نمود.

اهمیت بازار در زندگی مردم قدیم تاحدی بوده که چهار دروازه از دروازه‌های شهر تبریز در محدوده بازار قرار داشته است و در نویر، در خیابان، در سرخاب و در باغمیشه که از دروازه‌های مهم شهر بوده‌اند، به دلیل اتصال این مجموعه با شاهراه ارتباطی ابریشم در بازار قرار داشته‌اند.

شکل ۲۱-۵- نمای یکی از تیمچه‌های بازار تبریز

فعالیت

- ۱- در شهرستان محل زندگی شما کدام نوع گردشگری را بیشتر می توان رواج داد؟ گزارشی تهیه و در کلاس ارائه کنید.
- ۲- کدام یک از جاذبه های گردشگری شهرستان محل زندگی شما بیشتر مورد بازدید گردشگران قرار می گیرد؟
- ۳- جدول زیر را برای شهرستان محل زندگی خود تکمیل کنید.

شهرستان			جاذبه های طبیعی			جاذبه های انسانی		
	۱-		۲-			۱-	۲-	۳-

توانمندی ها و راهکارهای گردشگری استان آذربایجان شرقی

استان ما در سال ۱۳۸۸ به دلیل داشتن امکانات مناسب بیمارستانی و پزشکان مجرب مقام دوم توریسم درمانی در کشور را به دست آورده است. حوزه نفوذ توریسم درمانی استان در خارج از کشور، منطقه قفقاز (جمهوری آذربایجان - ارمنستان - نخجوان و گرجستان) شمال عراق و شرق ترکیه است که با سرمایه گذاری بیشتر در این زمینه می توان گردشگران زیادی را از کشورهای مختلف منطقه جذب کرد.

در فصل تابستان با توجه به آب و هوای مساعد استان آذربایجان شرقی پس از استان خراسان رضوی بیشترین گردشگر تابستانی را به خود جذب می کند که با هدایت سرمایه گذاری ها به سوی صنعت گردشگری می توان حوزه نفوذ گردشگران داخل و خارج از کشورمان را به استان گسترش داد.

کوهستان های مرتفع زمینه را برای کوه نوردی، ایجاد بیست های اسکی همچون سهند و پیام، مراتع و دامنه های سرسبز و گذر جاده ها از مناظر زیبای طبیعی، زمینه را برای ایجاد مسابقات مختلف ورزشی از جمله تور بین المللی دوچرخه سواری آذربایجان فراهم کرده است که از مهم ترین توانمندی های گردشگری استان محسوب می شوند.

با وجود بیش از هزاران فسیل از گونه های مختلف جانداران عظیم الجثه در استان آذربایجان شرقی نظیر فسیل های مکشوفه مراغه که بیش از ۵۷۳ گونه از انواع جانداران گوشت خوار و ... را در بر می گیرد، به «بهشت فسیلی ایران» مشهور است. همچنین در بخش هایی از ایوند در شمال استان و نیز در مرند و ورزقان این گونه فسیل ها وجود دارند. با ایجاد موزه های تخصصی و امکانات گردشگری می توان گردشگران زیادی را از کشورهای مختلف جهان در بخش گردشگری طبیعی - علمی (اکوتوریسم علمی) برای استان و کشورمان جذب کرد.

با ایجاد زیرساخت های گردشگری و هدایت سرمایه گذاری ها به سوی این صنعت می توان زمینه را برای اقامت طولانی مدت

قابلیت‌ها و توانمندی‌های استان

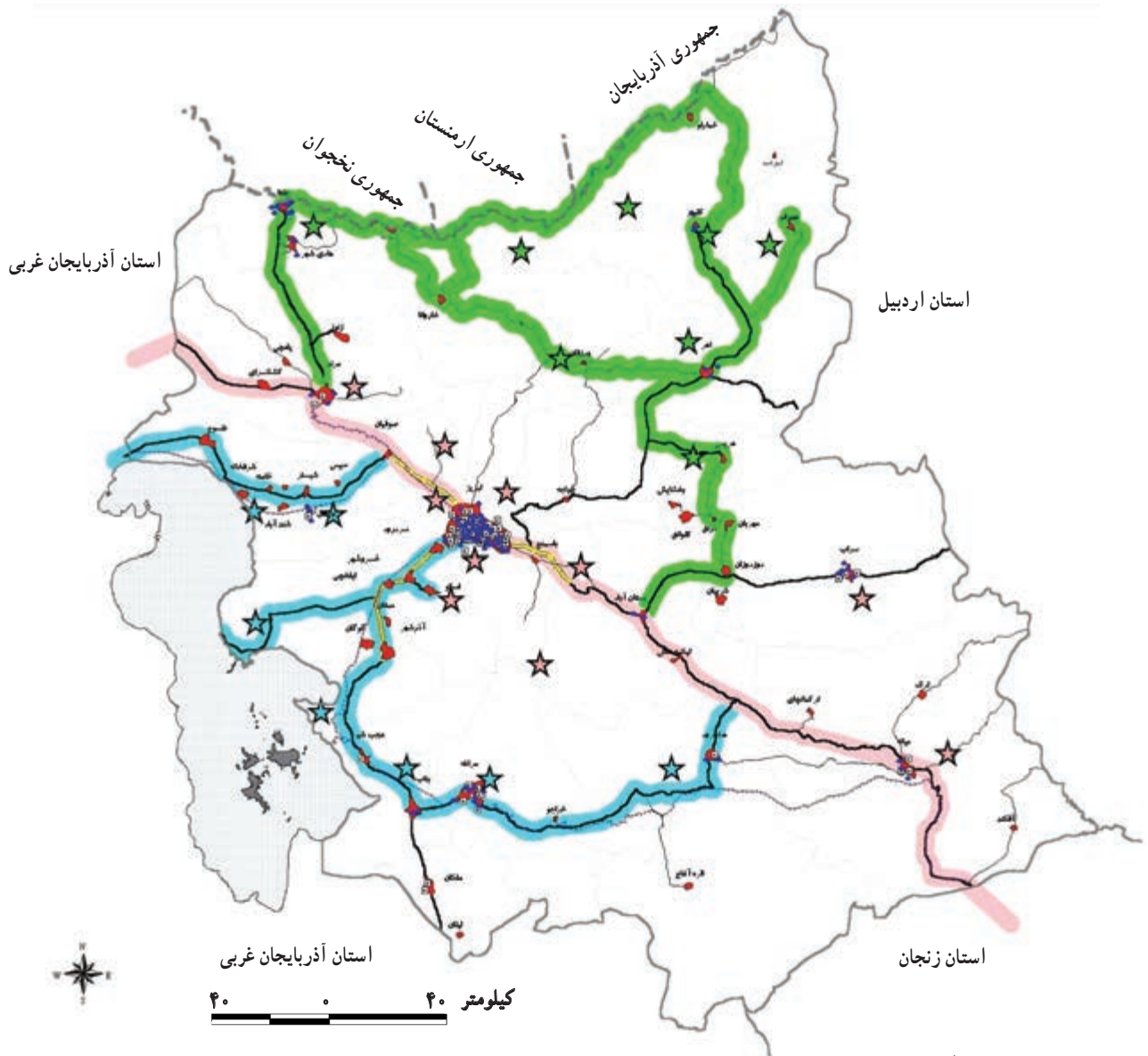
گردشگران فراهم کرد. در سال‌های اخیر به‌منظور توسعه گردشگری و رشد و شکوفایی آن از سوی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان آذربایجان شرقی روستاهای هدف گردشگری و مناطق نمونه گردشگری استان را تعیین و فعال کرده است.

– به ثبت رساندن سایر جاذبه‌های گردشگری استان در فهرست آثار ملی کشورمان و ثبت جهانی برخی از آثار مهم به‌منظور معرفی گسترده و شایسته در سطح ملی و فراملی و تلاش برای حفظ این آثار مؤثر خواهد افتاد. ثبت جهانی مجموعه کلیساهای استان و بازار تاریخی تبریز در فهرست سازمان جهانی یونسکو و ثبت بیش از ۱۴۰ اثر در سطح ملی از جمله این اقدامات است.

جدول ۱-۵- مناطق نمونه گردشگری استان آذربایجان شرقی

ردیف	نام شهرستان	منطقه نمونه گردشگری
۱	آذرشهر	فرمزی گل – شورسو میدانی در گوگان
۲	اسکو	کندوان – جزیره اسلامی – تورامین ایلخچی
۳	اهر	سد ستارخان – دره علی آبادهوراند – فندق لو و افیل بهول
۴	بستان آباد	تالاب قوری گل – دامنه‌های سهند
۵	بناب	قره قوشون – حاشیه سد دوش
۶	تبریز	دره لیقوان – اتوبان شهید کسایی – دامنه‌های سهند – گلوچه و گمانج – خلعت پوشان
۷	جلفا	سواحل رود ارس – آبشار آسیاب خرابه
۸	چاراویماق	آبشار بیرسقا
۹	سراب	آبگرم اسب فروشان – آغمیون سهزاب سراب
۱۰	شهبستر	بندر شرفخانه – دامنه‌های میشو
۱۱	عجب شیر	بندر رحمانلو – حاشیه سد قلعه جای – بندر دانالو و قبادلو
۱۲	کلیبر	قلعه دره سی – حاشیه سد خداآفرین – آبگرم متعلق
۱۳	مراغه	حاشیه سد علویان – دره گشایش – دامنه‌های سهند
۱۴	مرند	پیام – ماهارزنوز
۱۵	ملکان	آبگرم شورسو – قلعه بخنک
۱۶	میانه	کندوان – حاشیه سد آیدوغموش
۱۷	ورزقان	چیچکلو – گل آخور – حماملو
۱۸	هریس	دربند – حاشیه سد شهیدمدنی (ونبار) – حاشیه سد آریاتان
۱۹	هشتروند	قلعه ضحاک – حاشیه سد سهند
۲۰	خدا آفرین	حاشیه سد خدا آفرین

- راهنما
- محورهای گردشگری
- محور جنوب
 - محور شمال
 - محور مرکزی
- قطب‌های گردشگری
- قطب‌های محور جنوب
 - قطب‌های محور شمال
 - قطب‌های محور مرکزی
- مهمان پذیر و هتل
- مهمان پذیر و هتل
 - دفاتر خدماتی
- آزاد راه
- راه اصلی
- راه فرعی
- راه آهن
- مهمان پذیر و هتل
- دفاتر خدماتی
- مرز بین المللی
- مرز استان
- مرز شهرستان
- محدوده شهر
- جزیره
- دریاچه

شکل ۲۲-۵- نقشه محورها و قطب‌های گردشگری استان

درس سیزدهم: توانمندی‌های اقتصادی استان

شکل ۲۳-۵

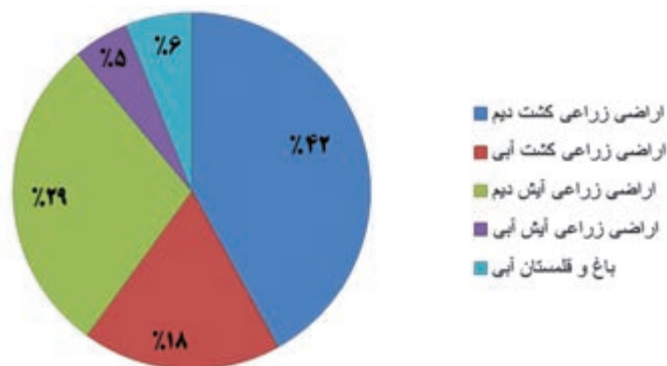

استان آذربایجان شرقی به دلیل شرایط مناسب جغرافیایی و عبور راه‌های مهم ارتباطی از آن و برخورداری از نیروی انسانی کارآمد و توانمندی‌های بالقوه طبیعی، موقعیت ویژه‌ای در اقتصاد کشورمان دارد. این توانمندی‌ها باعث شده این استان در زمینه‌های مختلف اقتصادی مانند: کشاورزی، صنایع و معادن، بازرگانی و خدمات به‌عنوان یکی از استان‌های مهم کشور محسوب شود.

بخش کشاورزی

استان آذربایجان شرقی به دلیل موقعیت جغرافیایی، از توانمندی‌های قابل ملاحظه‌ای از نظر منابع و مزیت نسبی در تولید محصولات کشاورزی، برخوردار است. وجود بیش از ۲/۱ میلیون هکتار اراضی مستعد کشاورزی، ۶/۴ میلیارد متر مکعب آب قابل استحصال؛ تنوع آب و هوایی و قرار گرفتن در حوضه‌های آبریز دریاچه ارومیه، ارس و قزل اوزن و نیز وجود نیروی انسانی متخصص و مجرب از توانمندی‌های بخش کشاورزی استان محسوب می‌شوند. این عوامل سبب شده‌اند تا استان آذربایجان شرقی با مصرف حدود ۳ درصد آب مصرفی کشور، بیش از ۳/۵ درصد محصولات کشاورزی کشور را تولید کند.

۶۶ درصد اراضی کشاورزی استان به صورت دیم و ۳۴ درصد به صورت آبی مورد بهره‌برداری قرار می‌گیرد. بررسی ارزش افزوده بخش کشاورزی استان نشان می‌دهد، حدود ۱۴ درصد از ارزش افزوده بخش‌های مختلف اقتصادی به بخش کشاورزی اختصاص دارد و بعد از بخش‌های خدمات و صنعت و معدن، در رتبه سوم قرار دارد و با این حال ارزش افزوده بخش کشاورزی استان ۴/۸۱ درصد است که رتبه هشتم را در بین استان‌های کشور داراست.

شکل ۲۴-۵- نمودار توزیع کاربری اراضی کشاورزی استان

زراعت و باغداری

این استان در سال‌های اخیر از نظر تولید محصولات زراعی در رتبه هشتم کشور قرار گرفته است و با توجه به اختصاص یافتن ۶۶ درصد از اراضی استان به کشت دیم، محصولات مختلف دیم از قبیل: حبوبات، نخود، عدس و گندم از رونق خوبی برخوردار است؛ به طوری که از نظر تولید گندم دیمی، رتبه پنجم، تولید نخود رتبه پنجم و تولید عدس رتبه دوم کشور را به خود اختصاص داده است.

نکته قابل ذکر در این زمینه این است که استان آذربایجان شرقی، در زمینه تولید پیاز با تولید ۲۵ درصد پیاز کشور؛ رتبه اول کشوری و از نظر تولید سیب زمینی با تولید ۸ درصد از سیب‌زمینی کشور؛ در رتبه چهارم کشور قرار دارد.

قابلیت‌ها و توانمندی‌های استان

استان آذربایجان شرقی از نظر مساحت باغ، در مقایسه با سایر استان‌ها دارای رتبه پنجم است ولی از نظر حجم تولیدات باغی رتبه هشتم کشور را دارد که دلیل این امر، وقوع سرمای دیررس بهاره و سرمازدگی باغ‌های استان بوده است که منجر به کاهش تولید محصولات باغی استان شده است.

در سال‌های اخیر زعفران و پسته نیز در استان کشت می‌شود که از مرغوبیت بالایی برخوردار است.

شکل ۲۵-۵- کشت زعفران و محصولات باغی در مرند

فعالیت

– مهم‌ترین محصولات کشاورزی شهرستان خود را نام ببرید و بگویید این محصولات به کدام استان‌های کشور صادر می‌شود.

دامپروری

استان آذربایجان شرقی به سبب وجود موقعیت خاص جغرافیایی و اقلیمی و داشتن حدود ۲/۳ میلیون هکتار مرتع و تنوع پوشش گیاهی، از عمده‌ترین مراکز دامداری کشور به‌شمار می‌رود. مناطق عمده فعالیت دامپروری در تقسیم‌بندی مناطق پنج‌گانه به شرح ذیل است: منطقه کرانه شرقی و شمالی دریاچه ارومیه، مناطق شمالی و جنوبی استان، مناطق شرق میانی و شمال غربی استان. استان ما با دارا بودن ۷۶۵۴ هزار واحد دامی، ۶/۴۹ درصد واحدهای دامی کشور را دارا است و از این نظر رتبه سوم را در بین استان‌های کشور دارا است.

ساختار معدنی استان

بخش معدن به لحاظ تأمین مواد اولیه صنایع پایه از قبیل کارخانجات ذوب آهن و فولاد، ذوب مس، ذوب سرب و روی، صنایع تولید سیمان، مواد فرآورده‌های نسوز، شیشه و مصالح ساختمانی اهمیت ویژه‌ای در اقتصاد کشور و استان دارد. استان آذربایجان شرقی، از لحاظ معدن یکی از مناطق غنی کشور است و ظرفیت مناسبی را برای گسترش فعالیت‌های معدنی و توسعه در بخش معدن در اقتصاد استانی و ملی دارد.

بیشتر بدانیم

بررسی معادن موجود در استان

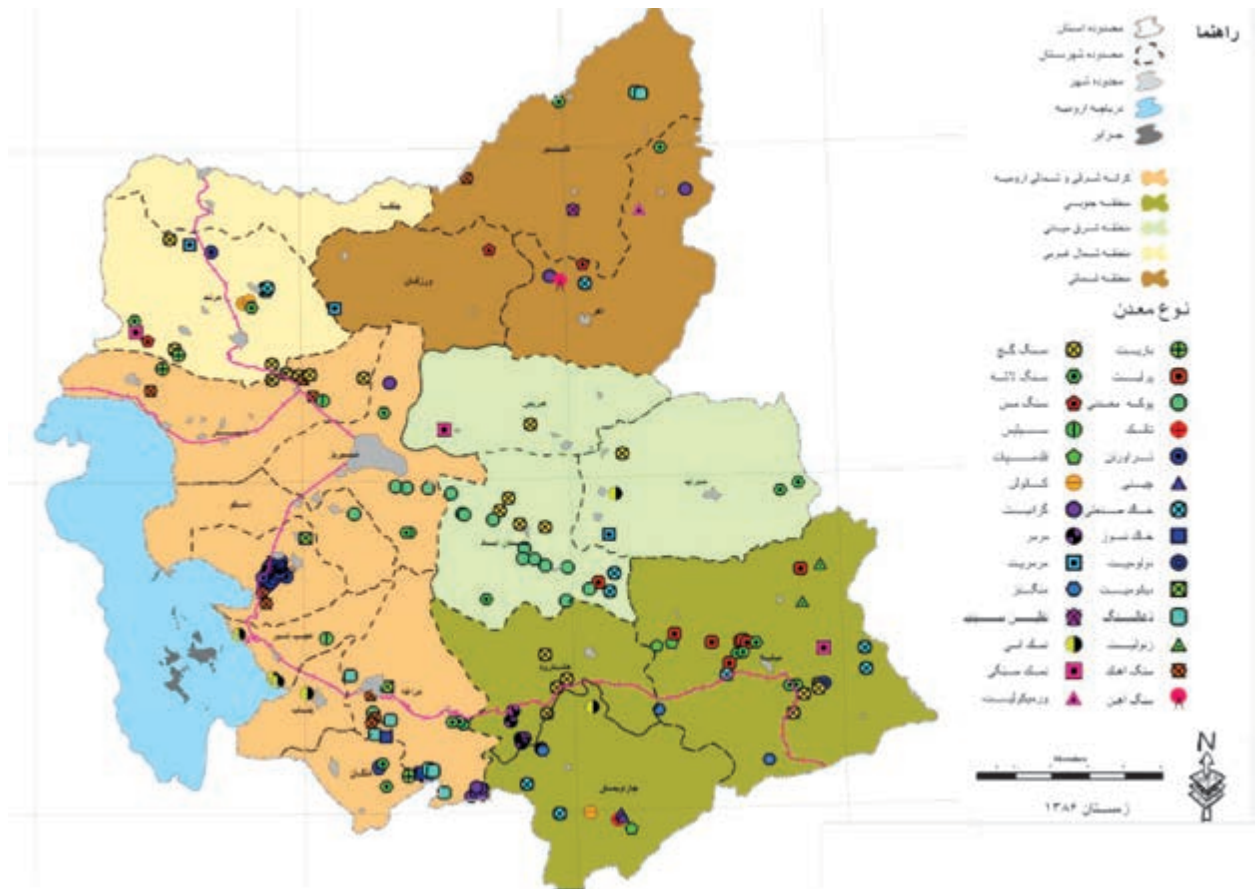
۱- معادن تراورتن، سنگ گچ، سنگ لاشه، پوکه معدنی و سنگ آهک به ترتیب بیشترین تعداد معادن استان را دارا است.

۲- معادن مس، سنگ آهک، تراورتن، سنگ گچ، سنگ لاشه، نمک آبی، زغال سنگ، گرانیت و پوکه معدنی به ترتیب بیشترین تعداد شاغلان را در بخش معدن استان به خود اختصاص داده‌اند.

۳- معادن سیلیس و دولومیت، مس، سنگ آهک، سنگ لاشه، و سنگ گچ بیشترین تعداد ذخیره قطعی را داراست.

۴- معادن مس، سنگ آهک، سنگ گچ، پوکه معدنی و سنگ لاشه بیشترین مقدار استخراج سالیانه را در بین معادن استان به خود اختصاص داده‌اند.

قابلیت‌ها و توانمندی‌های استان

شکل ۲۶-۵- نقشه توزیع مکانی معادن استان

برای مطالعه

نگاهی به پراکندگی معادن استان روی نقشه توزیع فضایی، حاکی از پراکندگی معادن در تمام سطح استان است، ولی آنچه به عنوان قابلیت می‌توان از آن یاد کرد، منطقه معدنی شمالی استان است که در صورت توسعه صنایع کاربردی همگام با فرآوری معادن، می‌تواند این منطقه را که از نظر اکثر شاخص‌های اقتصادی و اجتماعی جزو مناطق محروم استان است، در موقعیت بهتری قرار دهد و افق روشنی را در محرومیت زدایی از استان و حرکت به سوی توسعه متعادل و موزون بگشاید.

فعالیت

– مهم‌ترین معادن شهرستان محل زندگی خود را ذکر کنید و بنویسید این معادن چه نقشی در اقتصاد محل زندگی شما دارد.

بخش صنعت استان

بخش صنعت، یکی دیگر از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی است.

استقرار کارخانه‌های بزرگ صنعتی نظیر: ماشین‌سازی، تراکتور سازی، ایدم، بنیان دیزل، بلبرینگ‌سازی، پیستون‌سازی، لیفتراک‌سازی، پتروشیمی، پالایشگاه، فولادگستر سهند، فولاد میانه، فولاد شاهین بناب، مجتمع عظیم مس سونگون و ده‌ها کارخانه تولیدی بزرگ دیگر در استان ما، باعث شده است این استان موقعیت صنعتی مناسبی به‌ویژه در غرب و شمال غرب کشور بیابد.

شکل ۲۷-۵- پتروشیمی تبریز

شکل ۲۸-۵- صنایع نساجی منطقه آزاد ارس

شکل ۲۹-۵- کارخانه تراکتورسازی تبریز

شهرک‌های صنعتی

شهرک‌های صنعتی به عنوان اجتماع سازمان یافته واحدهای صنعتی، موجبات هم‌افزایی و بهره‌وری مطلوب از منابع را فراهم می‌کنند.

بررسی توزیع جغرافیایی صنایع در سطح استان نشان می‌دهد ۷۴ درصد صنایع در شهرستان‌های تبریز، مریند، شبستر، بستان‌آباد و میانه واقع شده‌اند که در محور یکی از عمده‌ترین راه‌های ارتباطی استان و کشور، یعنی، جاده ترانزیتی بازرگان تبریز- زنجان قرار داشته‌اند. محور ارتباطی عمده دیگر استان محور تبریز- ملکان است که در این مسیر شهرستان‌های اسکو، آذرشهر، بناب، مراغه، عجب‌شیر و ملکان قرار دارند. در این محور حدود ۱۷ درصد کارگاه‌های استان مستقرند.

شکل ۳۰-۵- شهرک صنعتی شهید سلیمی

- جمع بندی توزیع فعالیت های صنعتی در استان را می توان به صورت زیر ارائه کرد :
- استقرار چهار پنجم کارگاه های صنعتی در کرانه شرقی و شمالی دریاچه ارومیه.
 - تمرکز ۶۰ درصد کارگاه های صنعتی در شهرستان تبریز.
 - تمرکز ۵۸ درصد کارگاه های صنعتی با بیش از ۵۰ نفر کارکن در شهرستان تبریز.
 - شکل گیری واحدهای صنعتی استان متناسب با شکل گیری شبکه های زیربنایی در محورهای تبریز- مرند، تبریز- میاندوآب و تبریز- میانه.
 - تشدید آثار سوء زیست محیطی به دلیل تمرکز صنایع در یک محدوده کوچک و در نزدیکی شهرهای بزرگ به خصوص شهر تبریز.
 - شکل گیری شهرک های صنعتی استان در محور تبریز- مرند و تبریز- میاندوآب

شکل ۳۱-۵- کارخانه لیفتراک سازی آمیکو جلفا

بخش بازرگانی و حمل و نقل

زیرساخت‌های بازرگانی استان عبارت‌اند از: گمرکات، منطقه آزاد تجاری-صنعتی، بازارچه‌های مرزی جلفا و نودوز، نمایشگاه بین‌المللی تبریز، و تأسیسات مربوط به سیلو، انبار و سردخانه‌ها، شبکه ارتباطی گسترده هوایی، جاده‌ای و ریلی. در گمرکات تبریز، واردات و صادرات قطعی کالا، ترانزیت داخلی، ورود و خروج موقت مرجوعی، امور مسافری و امور قضایی انجام می‌شود.

برای مطالعه

استان آذربایجان شرقی به دلیل موقعیت خاص استراتژیک، قابلیت‌های فراوانی در جهت گسترش بازرگانی خارجی دارد. وجود مبادی ورودی و خروجی در منطقه مرزی جلفا و نودوز، وجود گمرکات مهم سهلان تبریز و مراغه و نیز منطقه آزاد تجاری-صنعتی ارس و نمایشگاه بین‌المللی تبریز از جمله این قابلیت‌ها است. همچنین وجود راه آهن جلفا و جمهوری ارمنستان و نخجوان و فرودگاه بین‌المللی شهید مدنی تبریز از قابلیت‌هایی است که امکان حمل و نقل بین‌المللی را در زمینه صدور کالا فراهم می‌آورد.

شبکه‌های دسترسی به خصوص شبکه جاده‌ای استان، در فرایند توسعه کشور از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردارند و در توسعه روابط اجتماعی، تجاری و فرهنگی مناطق مختلف، نقش مهمی را ایفا می‌کنند. در استان ماطول راه‌های اصلی ۱۰۲۹ کیلومتر و راه‌های فرعی ۱۷۴۴ کیلومتر است و حمل و نقل هوایی نقش ارزشمندی در جابه‌جایی کالا و مسافر ایفا می‌کند. در فرودگاه بین‌المللی شهید مدنی تبریز روزانه به‌طور متوسط ۵۱ پرواز انجام می‌شود. فرودگاه‌های شهید مدنی تبریز و سهند نقش مهمی در جابه‌جایی مسافر در استان آذربایجان شرقی دارد.

راه آهن منطقه آذربایجان با ۴۶۸ کیلومتر طول در سال‌های اخیر، نقش مهمی در جابه‌جایی جمعیت و کالا ایفا می‌کند و سالانه بیش از ۱۱۸۰ هزار تن کالا و بیش از یک و نیم میلیون مسافر را جابه‌جا می‌کند.

شکل ۳۲-۵- میدان شهید فهمیده تبریز

شکل ۳۳-۵- نمای از فرودگاه بین‌المللی شهید مدنی تبریز

نقش اقتصادی شهرهای استان

توسعه و گسترش فضایی شهرها، ارتباط تنگاتنگ و مستقیمی با کارکرد سکونتگاه‌های شهری دارد که ناشی از نقش و کار شهری است. تبریز به‌عنوان کلان‌شهر منطقه، کارکرد چند نقشی را به خود اختصاص داده است و در سه کارکرد بازرگانی، صنعتی و اداری نقش قابل توجهی در سطح استان دارد. شهر جلفا که در منطقه آزاد تجاری ارس قرار گرفته است، گسترش فعالیت‌های صنعتی و بازرگانی را که با سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی، نقش ملی و فراملی در منطقه ایفا می‌کند، پذیرفته است. تحلیل نقش شهرهای استان نشانگر تسلط فعالیت بازرگانی و به تبع آن، پذیرش نقش بازرگانی در شهرهای سطح اول استان مانند مراغه، میانه، بناب (بازرگانی صنعت) بوده است. در شهرهای کوچک و کم‌جمعیت استان نقش مسلط را خدمات کشاورزی در کنار نقش بازرگانی به خود اختصاص داده‌اند.

فصل ششم

شکوفایی استان آذربایجان شرقی
پس از پیروزی شکوهمند انقلاب اسلامی

درس چهاردهم: دستاوردهای انقلاب اسلامی در استان

شکل ۱-۶

فعالیت

– استان آذربایجان شرقی در سی سال گذشته به کدام موفقیت بزرگ اقتصادی و صنعتی دست یافته است؟ به کمک دبیرتان چند مورد را نام ببرید.

الف) بخش اقتصادی

توسعه اقتصادی استان آذربایجان شرقی علاوه بر بهبود وضع اقتصادی مردم استان، در پیشرفت و توسعه اقتصادی کشور تأثیر فراوان دارد. در اینجا با تعدادی از پیشرفت‌های استان بعد از انقلاب اسلامی ایران آشنا می‌شوید:

۱- اقتصاد کلان: استان آذربایجان شرقی در عرصه اقتصاد کلان در میان استان‌های کشور، طی سال‌های اخیر از رشد بالایی برخوردار بوده است و یکی از ضروری‌ترین بخش‌های اقتصاد استان در طول سال‌های اخیر ایجاد بازار بورس استان بود. این بازار با هدف توسعه سرمایه‌گذاری خصوصی و مشارکت مردم در گسترش اقتصاد استان از جایگاه خوبی برخوردار است. بورس تبریز در سال ۱۳۸۴ تأسیس شد و کار خود را شروع کرد و بنا به آمارهای منتشره به رشد معادل ۳۱ درصد در سال ۱۳۹۰ رسیده است.

۲- آموزش و پرورش: در سال‌های اخیر آموزش و پرورش استان در جهت بهبود و توسعه کمی و کیفی آموزش و پرورش تلاش‌های چشمگیری کرده است. احداث مدارس روستا مرکزی، بالا بردن میزان درصد باسوادی، تلاش برای ریشه‌کن کردن بیسوادی، اجرای مسابقات مختلف علمی، کارگاهی و آزمایشگاهی، جشنواره‌ها و همایش‌های علمی معلمان و دانش‌آموزان، تشکیل انجمن‌های علمی معلمان، تجهیز آزمایشگاه‌ها و کارگاه‌های آموزشی، تأسیس پژوهش‌سراهای دانش‌آموزی از آن جمله‌اند.

توجه ویژه به گروه‌های آموزشی و پرورشی به عنوان مجمع علمی و یاری‌دهنده معلمان منشأ خدمات بسیاری بوده است. به گونه‌ای که آموزش و پرورش استان توانسته است در المپیادهای علمی مختلف، دانش‌آموزان مستعد زیادی به جامعه معرفی کند. کسب مدال‌های مختلف جهانی و کشوری نتیجه آن است. در زمینه جشنواره خوارزمی و سایر مسابقات نیز فعالیت چشمگیری صورت گرفته است. همچنین در راستای توسعه کمی و کیفی هنرستان‌ها در برنامه پنج ساله چهارم بیش از ۲/۴ درصد رشد داشته است.

۳- کشاورزی: بخش کشاورزی به عنوان بستری برای کسب اهداف توسعه در کشورهای مختلف امری ضروری قلمداد می‌شود. بخش کشاورزی به طور مستقیم از طریق تولید و صادرات بیشتر و به صورت غیر مستقیم از طریق افزایش تقاضا برای خدمات و فرآورده‌های صنعتی و تهیه مواد اولیه و تولید، به رشد اقتصادی کمک می‌کند و موجب ایجاد فرصت‌های شغلی جدید می‌شود. بخش کشاورزی سازمان یافته و یک پارچه می‌تواند به بهبود امنیت غذایی مردم و کاهش قیمت‌های محصولات غذایی و افزایش اشتغال و تولید و ایجاد پیوندهای اقتصادی مهم در زنجیره غذایی و ایجاد تأثیرات مثبت در محیط زیست کمک کند.

شکل ۲-۶- شیوه‌های نوین آبیاری در بخش کشاورزی در استان

۴- آب : بر اساس آمار سازمان آب منطقه‌ای استان، در حال حاضر مصرف آب‌های سطحی استان از طریق ۱۴۳ سد و بند مخزنی و بند انحرافی، ۷ ایستگاه پمپاژ و ۲۷ شبکه آبیاری و زه‌کشی انجام می‌گیرد. در سال ۱۳۹۰ شاخص بهره‌برداری از آب‌های سطحی و زیرزمینی استان به ترتیب ۵۳/۴ و ۷۹ درصد بوده است.

شکل ۳-۶- سد قلعه چای عجب شیر

۵- بخش صنعت : استان آذربایجان شرقی به دلیل استقرار کارخانه‌های بزرگ صنعتی در آن در سال‌های اخیر موقعیت مناسبی در اقتصاد کشور به‌ویژه در شمال غرب ایران دارد. براساس آخرین اطلاعات بخش صنعت استان، ۵۷ درصد ارزش افزوده بخش صنعت کشور ۲۵/۴ درصد از تولید ناخالص استان را تشکیل می‌دهد. این درحالی است که سهم بخش صنعت در تولید ناخالص کشور ۱۵/۸ درصد بوده است.

۶- معدن : استان در زمینه فعالیت معدنی از ظرفیت بالایی برخوردار است. در سال ۱۳۸۹ در استان ۲۷۵ معدن فعال در حال بهره‌برداری بوده است که از این معادن ۱۸۰۹ میلیون تن ماده معدنی از ۳۹ نوع مختلف استخراج شده است. به‌طور مستقیم ۷۸۹۸ نفر در این معادن به کار اشتغال داشته‌اند.

۷- بخش برق : در بخش برق، طول شبکه خطوط انتقال و توزیع در استان در سال ۱۳۹۰ به ۴۲۸۱/۳ کیلومتر رسیده بود و مجموع کل مشترکین برق استان ۱۳۷۹۴۳۵ مشترک بوده است.

۸- بخش گاز طبیعی : تا سال ۱۳۹۰ کل شهرهای استان با ۷۴۵۶۷۷ مشترک خانگی و ۴۶۸۶ مشترک صنعتی و ۹۳۰۵۰۴ مشترک تجاری و ۹۳۰ روستا با ۲۳۵۱۴۵ مشترک از نعمت گاز بهره‌مند بودند.

۹- راه و ترابری : استان آذربایجان شرقی تا سال ۱۳۹۰، ۲۵۲/۱ کیلومتر آزادراه و ۲۹۸/۶ کیلومتر بزرگراه داشت. همچنین تا همین سال طول راه‌های اصلی استان ۱۰۲۹ کیلومتر و راه‌های فرعی ۱۷۴۴/۵ کیلومتر بوده است. طول راه‌های روستایی استان معادل ۱۰۴۲۳ کیلومتر بوده که ۴۳۴۸ کیلومتر (۴۲/۹ درصد) آن آسفالتی بوده است.

شکل ۴-۶- آزادراه تبریز- زنجان

۱۰- مخابرات : در استان آذربایجان شرقی ضریب نفوذ تلفن ثابت در نقاط شهری و روستایی در سال ۱۳۹۰ به ترتیب برابر ۴۲/۱۶ و ۲۶/۵۳ خط به ازای هر صد نفر جمعیت بوده است تا همین سال ضریب نفوذ تلفن همراه در استان ۵۸/۴۶ خط به ازای هر صد نفر جمعیت بوده است.

۱۱- آب و فاضلاب : در سال ۱۳۹۰ تعداد انشعاب آب شهری حدود ۹۲۷۱۲۳ انشعاب بود این شبکه در سطح شهری استان جمعیتی بالغ بر ۲۹۴۷۶۹۰ نفر را تحت پوشش قرار داده است که معادل ۹۹/۸ درصد جمعیت شهری را در برمی گیرد. طول شبکه جمع‌آوری فاضلاب شهری در سال ۱۳۹۰ معادل ۲۴۷۰ کیلومتر بوده است.

۱۲- تربیت بدنی : در سال ۱۳۹۰ در استان آذربایجان شرقی، ۵۲۱ سالن ورزشی دولتی و خصوصی فعال بودند که این تعداد نسبت به سال ۱۳۸۹ (با ۱۸ سالن) ۱۲ درصد افزایش داشته است. کل مساحت سالن‌های ورزشی

برای مطالعه

استان در سال ۱۳۹۰ به ۳۰۶۶۰۱ مترمربع رسیده است. در این سال سرانه فضای ورزشی استان، ۵۹ مترمربع به ازای هر صد نفر رسیده است.

فعالیت

یکی از مسئولین یا کارشناسان شهرداری - بخشداری یا استانداری را به کلاس دعوت کنید تا درباره اقدامات عمرانی انجام شده برای شما صحبت کند شما می توانید از قبل سؤالاتی برای پرسش از این فرد یادداشت کنید.

درس پانزدهم: چشم انداز استان آذربایجان شرقی در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی

همیشه ملت‌هایی موفق اند که در زمان حال زندگی کنند و به افق‌های آینده پرشکوه تاریخ ملت خود بنگرند و برای ده‌ها سال بعد حیات اجتماعی خود برنامه‌ریزی کنند. رفاه امروز را فراهم کنند و لوازم آسایش و سعادت نسل‌های آینده خود را ذخیره و زمینه‌سازی نمایند. از توانمندی بالقوه امروز، توانمندی بالفعل فردای فرزندان خود را به وجود آورند و گفته‌آن دهقان پیر ایرانی را «دیگران کاشتند ما خوردیم، ما بکاریم دیگران بخورند» که شعار زندگی اجداد پر افتخار و آینده‌نگر ما بوده است، به خاطر بسپارند.

برای مطالعه

۱- چشم انداز بیست ساله گردشگری استان آذربایجان شرقی (۱۴۰۴ش)

- * اصلاح بافت قدیم شهری، احیا و بهسازی ابنیه تاریخی استان.
- * ایجاد تنوع در محصولات گردشگری استان در جهت توسعه پایدار.
- * مطالعه در اجرای طرح‌های کلی گردشگری استان، در زمینه‌های اکوتوریسم، ورزش‌های زمستانی و فصول دیگر.
- * استفاده از روش‌های نوین اطلاع‌رسانی در معرفی جاذبه‌های گردشگری استان.
- * ایجاد مراکز رفاهی و امنیتی شهری و بین راهی برای گردشگران در نقاط مختلف استان.

۲- چشم انداز بیست ساله محیط زیست استان آذربایجان شرقی (۱۴۰۴ش)

- * تقویت هماهنگی بین سازمان‌ها در جهت حفظ اصول زیست محیطی.
- * ایجاد انگیزه در بخش خصوصی در جهت سرمایه‌گذاری در زمینه توسعه منابع زیست محیطی.
- * وضع قوانین برای تأمین اعتبارات لازم در جهت ایجاد پروژه‌های زیست محیطی و حراست از آن‌ها و رفع قوانین دست و پاگیر.
- * تقویت تفکرات بخشی، در دستگاه‌های ذیربط جهت پیشبرد اهداف و سیاست‌های زیست محیطی.

۳- چشم انداز بیست ساله شهری استان آذربایجان شرقی (۱۴۰۴ش)

- * هویت بخشی به سیمای شهرها و روستاهای استان
- * بازآفرینی و روز آمد سازی معماری ایرانی با نگرش حفظ هویت معماری اسلامی ایرانی
- * رعایت معیارهای پیشرفته روز برای ایمن سازی بناها و استحکام ساخت و سازهای شهری و روستایی

استان

۴- چشم انداز بیست ساله اشتغال در استان آذربایجان شرقی (۱۴۰۴ش)

- * مطالعه و ساماندهی اشتغال به منظور کاهش بیکاری
- * ایجاد فرصت های شغلی جدید
- * توسعه برنامه های کارآفرینی و خود اشتغالی و تقویت برنامه های حمایت از صنایع دستی
- * توسعه پایگاه های فنی و حرفه ای و سوق جوانان بیکار به سوی خود اشتغالی
- * ایجاد زمینه مناسب در جهت جذب سرمایه گذاری خارجی در استان آذربایجان شرقی

۵- چشم انداز بیست ساله منابع طبیعی استان آذربایجان شرقی (۱۴۰۴ش)

- * مدیریت صحیح آب استان و جلوگیری از بهره برداری غیر اصولی از منابع آب
- * مهار سیلاب های بهاری با ایجاد سدهای مخزنی و استفاده از آنها در امر کشاورزی استان
- * جلوگیری از آلودگی منابع سطحی و زیرزمینی آب
- * ایجاد تناسب در میزان برداشت آب و تجدید طبیعی این منابع
- * اصلاح کلی الگوی مصرف انرژی در استان
- * اجرای برنامه های مستمر در جهت احیا و بازسازی مراتع و جنگل ها و جلوگیری از چرایی و تخریب بی رویه مراتع
- * جلوگیری از فرسایش خاک و ایجاد بیابان زایی در استان

۶- چشم انداز بیست ساله صنعت استان آذربایجان شرقی (۱۴۰۴ش)

* تجهیز مراکز صنعتی استان با ماشین‌آلات جدید روز آمد و از رده خارج کردن ماشین‌آلات فرسوده و

قدیمی

* ایجاد پژوهشکده‌های تحقیقاتی و فناوری و استفاده از نوآوری‌های متخصصان و دانشمندان در این مراکز

* ورود به بازار رقابت صنعتی و فناوری در بازارهای صنعتی جهانی با عرضه تولیدات فنی قابل رقابت با

کشورهای صنعتی

* ایجاد ظرفیت‌های جدید صنعتی در شهرستان‌ها جهت جلوگیری از تمرکز نیروی کار در یک محیط

* تعامل صنعت و کشاورزی و دامداری در جهت توسعه پایدار صنایع دامی، غذایی و صنعتی استان

* حمایت مستمر از صنایع دستی مخصوصاً صنعت فرش و صدور آن به بازارهای جهانی در جهت تقویت

صادرات غیرنفتی

۷- چشم انداز بیست ساله کشاورزی استان آذربایجان شرقی (۱۴۰۴ش)

* در اولویت قرار دادن تحقیقات کاربردی در بخش کشاورزی استان و شناسایی مناطق کشت تخصصی

* مهار سیلاب‌های بهاری از طریق ایجاد سدهای مخزنی و بهره‌برداری از آن در کشاورزی

* تأمین امنیت غذایی استان با تکیه بر تولید داخلی و تأکید بر توسعه مستمر در جهت کفایی استان

* ایجاد بانک ژن گیاهی و جانوری منطقه‌ای و ابداع و توسعه روش‌های مبارزه مستمر بیولوژیک با آفات

کشاورزی

* یکپارچه‌سازی کشت توام با مدیریت نوین و استفاده از فناوری‌های جدید مانند نانو تکنولوژی و بیوتکنولوژی

در کشاورزی استان

* توسعه بهره‌برداری کیفی از ظرفیت‌های دامی و طیوری و آبزیان و اجرای طرح‌های اصلاح نژاد در امور

کشاورزی و دامی و آبخیزداری در استان

۸- چشم انداز بیست ساله فرهنگی، اجتماعی و امنیتی استان آذربایجان شرقی (۱۴۰۴ش)

* تلاش در جهت تحقق عدالت اجتماعی و ایجاد فرصت‌های برابر و ارتقای سطح شاخص‌ها از قبیل:

آموزش سلامت، تأمین غذا، افزایش درآمد سرانه و مبارزه با فساد اجتماعی

* نوسازی نظام آموزشی، فراهم کردن زمینه رشد و توسعه فرهنگی بانوان، در جهت تقویت بنیاد خانواده

* تقویت هویت ملی جوانان متناسب با آرمان‌های انقلاب و ایجاد فضای فرهنگی مطلوب برای اندیشمندان و

نخبگان

* ایجاد نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان و مبارزه با فقر و حمایت از نهادهای

مردمی و مؤسسات خیریه با رعایت ملاحظات دینی

* فراهم کردن محیط رشد فکری و علمی مردم استان و تلاش در جهت رفع دغدغه‌های شغلی، ازدواج، مسکن و

آسیب‌های اجتماعی

* اجرای پیشگیری از فساد اداری و مبارزه با آن در سطح استان

* تقویت توان امنیت عمومی در جهت ایجاد نظم فراگیر و تأمین فضای امن و آرام در سایه قانون برای همه

۹- چشم انداز بیست ساله توسعه آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی

* اعتلا و تعمق و گسترش دادن معرفت و بصیرت دینی بر پایه قرآن و مکتب اهل بیت (علیهم السلام)

* تقویت وحدت و هویت ملی مبتنی بر اسلام و انقلاب اسلامی و نظام مقدس جمهوری اسلامی و آگاهی کافی درباره تاریخ

ایران، فرهنگ، تمدن و هنر ایرانی - اسلامی و اهتمام جدی به زبان فارسی

* تعمیق روحیه دشمن شناسی و شناخت ترفندها و توطئه‌های دشمنان علیه انقلاب اسلامی و منافع ملی

* سالم سازی فضای فرهنگی، رشد آگاهی‌ها و فضایل اخلاقی و اهتمام به امر به معروف و نهی از منکر

* بهبود مدیریت و توسعه منابع انسانی و ارتقاء منزلت اجتماعی، اقتصادی و مهارت‌های حرفه‌ای و بهره‌وری منابع انسانی استان

* اتخاذ رویکرد پژوهش محوری در کلیه امور فعالیت‌ها (تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌ها)

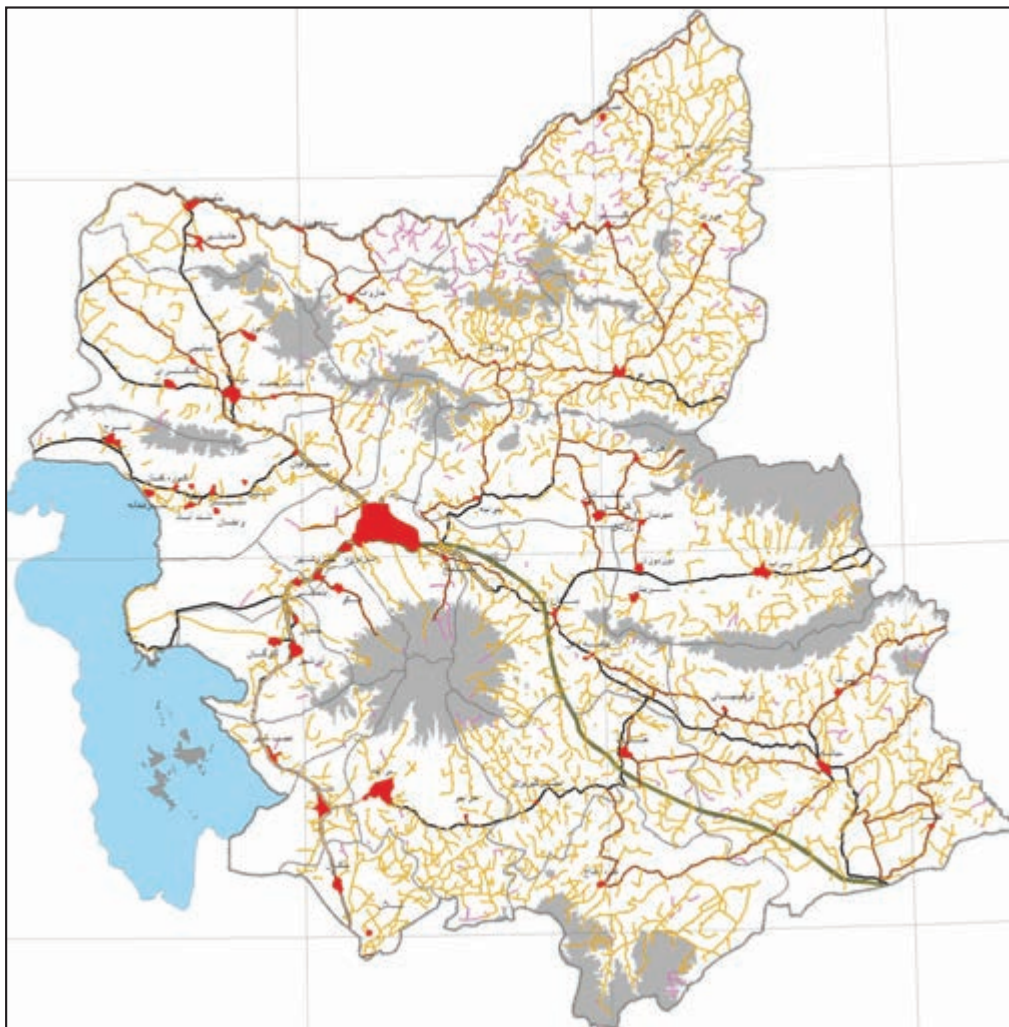
* توسعه علمی آموزش و پرورش و ارتقاء کیفیت برنامه‌های آموزشی و پرورشی برای تربیت و رشد همه جانبه و متعادل دانش‌آموزان

* استفاده از امکانات و شیوه‌های متنوع در ارائه خدمات آموزش و پرورش به خصوص فناوری اطلاعات و ارتباطات

* ایجاد فرصت‌های آموزشی برابر جنس، سن و منطقه برای دسترسی به ایده جهانی آموزش و پرورش

* توسعه کمی و کیفی تجهیزات آموزشی، کارگاهی، آزمایشگاهی و فضاهای آموزشی

* توسعه و تعمیق مشارکت مردمی، تقویت بخش غیردولتی در فعالیت‌های آموزش و پرورش استان

شکل ۵-۶- نقشه راه‌های استان

فعالیت

– شهر یا روستای محل زندگی خود را در ده سال آینده مجسم کنید، به نظر شما چه تغییراتی ممکن است در زمینه‌های طبیعی، انسانی و اجتماعی در محیط زندگی شما پدید آید.

فهرست منابع

- ۱- استانداری آذربایجان شرقی
- ۲- اداره کل آموزش و پرورش استان آذربایجان شرقی
- ۳- سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری استان
- ۴- سازمان جهاد کشاورزی استان
- ۵- اداره کل منابع طبیعی استان
- ۶- اداره کل محیط زیست استان
- ۷- شهرداری تبریز
- ۸- روابط عمومی شرکت توسعه و عمران شهر جدید سهند
- ۹- مؤسسه سان فیلم تبریز
- ۱۰- موزه مردم شناسی دو کمال، موزه محرم، موزه آذربایجان، کتابخانه ذکا
- ۱۱- اداره کل حفظ آثار و ارزش های دفاع مقدس
- ۱۲- سازمان آب منطقه ای استان
- ۱۳- سازمان نقشه برداری استان
- ۱۴- اداره کل هواشناسی استان
- ۱۵- اداره کل عشایر استان
- ۱۶- سازمان فضایی ایران

از کلیه همکاران محترمی که در ویراستاری علمی و نقد و بررسی این کتاب ما را یاری نمودند تشکر و قدردانی می شود.

